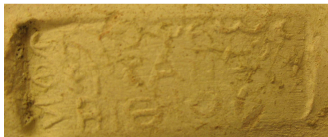

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΝΙΚΗ-ΛΗΤΩ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗ

Ενσφράγιστες λαβές από τη Χίο και η συμβολή τους
στο εμπορικό δίκτυο του νησιού

Επιβλέποντες Καθηγητές: Ι. Λώλος, Δ. Κουρκουμέλης

Εξεταστής: Δ. Παλαιοθόδωρος

ΒΟΛΟΣ 2014

Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών με τίτλο «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές» του τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Στο τέλος αυτής της προσπάθειας αισθάνομαι υποχρεωμένη να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωσή της με το δικό τους τρόπο.

Αρχικά, ευχαριστώ τον κ. Ανετάκη για την παραχώρηση του προς επεξεργασία υλικού και τη συμβολή του στην επεξεργασία των δεδομένων.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους επιβλέποντες καθηγητές κ.κ. Λώλο, Παλαιοθόδωρο και Κουρκουμέλη για τον διαρκή συμβουλευτικό τους ρόλο και τον πολύτιμο χρόνο που αφιέρωσαν στην επίβλεψη και ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Ακόμα, ευχαριστώ πολύ τους συναδέλφους Γιώργο Βήτο και Γιαννάκη Τιμοθέου για τη βοήθεια που μου πρόσφεραν στην καταγραφή του υλικού.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου και τους φίλους μου για την αμέριστη συμπαράσταση και υπομονή που έδειξαν.

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	1
1.1 Η Χίος κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους.....	3
1.2 Οι εμπορικές σχέσεις της Χίου με άλλες πόλεις.....	7
2. Προέλευση του υλικού.....	8
2.1 Το υλικό και η σημασία του.....	8
2.2 Το νεκροταφείο και η σχέση με το υλικό.....	9
3. Γενικά.....	10
3.1 Αμφορείς.....	11
Σχήμα.....	11
Παραγωγή και Μεταφορά Αμφορέων.....	12
3.2 Σφραγίσματα.....	17
Το υλικό των μητρών/σφραγίδων.....	17
Τα είδη σφραγισμάτων.....	18
Κεραμέας.....	19
Χρονολόγηση.....	20
Εθνικό όνομα.....	20
Συντομογραφίες/Συμπλήματα.....	21
4.1 Χίος.....	25
Γενικά.....	25
Σχήμα.....	26
Πηλός.....	27
Σφραγίσματα.....	27
Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα.....	29
4.2 Ρόδος.....	41
Γενικά.....	41
Σχήμα.....	42
Πηλός.....	43
Σφραγίσματα.....	43
Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα.....	46
4.3 Κως.....	62
Γενικά.....	62
Σχήμα.....	62
Σφραγίσματα.....	63
Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα.....	63
4.4 Κνίδος.....	69
Γενικά.....	69
Σχήμα.....	69
Πηλός.....	70
Σφραγίσματα.....	70
Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα.....	72
4.5 Θάσος.....	76
Γενικά.....	76
Σχήμα.....	76
Πηλός.....	77
Σφραγίσματα.....	77
Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα.....	80
Λαβές άγνωστης προέλευσης.....	81
5. Συμπεράσματα.....	82

Κατάλογος Εικόνων.....	86
Εικόνες.....	87
Βιβλιογραφία	92

Εισαγωγή

1.1 Η Χίος κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους

Η Χίος κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους είχε άμεση σχέση με την Ιωνία. Όποια πολιτική κατάσταση επικρατούσε στην Ιωνία επηρέαζε και τη Χίο. Ως εκ τούτου η Χίος βρέθηκε υπό την επιρροή του Αντίγονου Μονόφθαλμου, του Λυσιμάχου, των Πτολεμαίων και των Περγαμηνών. Σε κάποιες περιόδους σύμφωνα με τιμητικές επιγραφές το νησί ήταν αυτόνομο όμως είναι δύσκολο να γνωρίζουμε τα ακριβή χρονικά πλαίσια.¹

Τη στάση που ακολούθησε η Χίος απέναντι στο βασιλιά Αντίγονο Α' δεν τη γνωρίζουμε απόλυτα. Στηριζόμενοι σε ψήφισμα² που βρέθηκε στη Κω υποθέτουμε ότι δεν αντιστάθηκαν. Στο ψήφισμα αυτό ο δήμος της Χίου τιμά τον Νικομήδη Αρίστανδρο ο οποίος ανήκε στην αυλή του βασιλιά. Η Χίος αν και περιήλθε μετά το 318 π.Χ. στο Ιωνικό Κοινό που ίδρυσε ο Αντίγονος, δεν έγινε μέλος του Κοινού των Νησιωτών.³

Μετά το θάνατο του Αντιγόνου στην μάχη της Ιψούς (301 π.Χ.) η Χίος ως μέλος του Ιωνικού Κοινού περιήλθε και αυτή στο κράτος του Λυσιμάχου στο οποίο παρέμεινε μέχρι και τη μάχη του Κουροπεδίου (281 π.Χ.). Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του ο Λυσίμαχος είχε αντιδικία με τον Δημήτριο Πολιορκητή. Επωφελούμενοι της καταστάσεως κάποιοι επίδοξοι άνδρες εγκαθίδρυσαν τυρρανίδες σε κάποιες πόλεις. Με βάση τις γραπτές πηγές δεν γνωρίζουμε αν η Χίος ανήκε σε αυτές. Υπάρχει μια επιγραφή που αναφέρεται στον τυρρανοκτόνο Φίλιτο⁴ και μεταξύ των πόλεων που μπορεί να εγκαθίδρυσε τυραννία είναι και η Χίος.⁵ Μετά τη μάχη του Κουροπεδίου σύμφωνα με επιγραφικές⁶ και φιλολογικές πηγές η Χίος περιήλθε στη σφαίρα επιρροής των Πτολεμαίων ως τα μέσα του 3^{ου} αι. π. Χ.⁷

Και τους χρόνους που ακολούθησαν η Χίος συνέχισε να έχει φιλικές σχέσεις με τους Πτολεμαίους. Όπως αναφέρεται η Χίος έστειλε ως πρεσβευτή της στην Αλεξάνδρεια τον Νικόστρατο Δημήτριο επί βασιλείας του Πτολεμαίου Δ' του Φιλοπάτορος (221-210

¹ Σαδικάκης 1998, 181-182.

² SEG 18, 1962, 333.

³ Σαδικάκης 1998, 183.

⁴ Bull. Epigr. 1958, αρ. 379.

⁵ Σαδικάκης 1998, 184.

⁶ Τιμητική επιγραφή προς τιμήν του βασιλιά Πτολεμαίου και Αρσινόης βλ. Coulanges – Homolle 1892, 324, 2.

⁷ Σαδικάκης 1998, 186.

π.Χ.). Αν και οι Πτολεμαίοι έχασαν τις κτήσεις τους παρόλα αυτά συνέχισαν να στρατολογούν μεταξύ των μισθοφόρων και Χίους.⁸

Η Χίος μετά τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. αποκτά την ανεξαρτησία της, ενώ έχει συνάψει καλές σχέσεις με τους Αιτωλούς που κυριαρχούν από το 279/8 π.Χ. στο Δελφικό ιερό. Σε ψηφίσμα⁹ που βρέθηκε οι Χίοι αποδέχονται το αίτημα των Αιτωλών για την ίδρυση των Σωτήριων αγώνων αλλά και τους συγχαίρουν για τη γενναιότητα και αποτελεσματικότητα τους να διώξουν τους Γαλάτες. Την εικόνα αυτή έχουμε και από άλλα ψηφίσματα. Την τήρηση των καλών σχέσεων επεδίωξαν περισσότερο οι Αιτωλοί, αφού ήθελαν να αποκτήσουν στο Αιγαίο μια μεγάλη ναυτική βάση και αυτή ήταν η Χίος. Λόγω της καλής σχέσης των Χίων με τους Αιτωλούς οι τελευταίοι είχαν και ιδιαίτερη θέση στο συμβούλιο των Αμφικτυόνων.¹⁰

Η Χίος πιθανότατα δεν θα διέτρεξε άμεσα κίνδυνο από τις γαλατικές επιδρομές, παρόλα αυτά τα εμπορικά της συμφέροντα θα υπέστησαν κάποιο πλήγμα με τις επιδρομές των Γαλατών στην Ιωνία. Ίσως η Χίος να υποχρεώθηκε να συνεισφέρει οικονομικά στις πόλεις που δέχτηκαν την απειλή.¹¹

Την περίοδο εκείνη, υπό τη βασιλεία του Άτταλου Α΄, η Πέργαμος αποκτά μεγάλη δύναμη. Ο Άτταλος Α΄ μετά τη νίκη του κατά των Γαλατών συμπεριέλαβε στο κράτος του τις κτήσεις μεταξύ Ταύρου και Αιγαίου που είχαν στην κατοχή τους κάποια χρόνια πριν οι Σελευκίδες. Αυτή η εικόνα όμως άλλαξε όταν ανήλθε στο θρόνο των Σελευκιδών ο Αντίοχος Γ΄ ο Μεγάλος. Αυτή η εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα ο Άτταλος να αναζητά φιλικές σχέσεις με τις πόλεις του Αιγαίου. Για να το πετύχει διέθεσε μεγάλα χρηματικά ποσά στα ιερά και στις πόλεις για διάφορες ανοικοδομήσεις. Μεταξύ των πόλεων που επωφελήθηκαν από τη γενναιοδωρία των Ατταλιδών ήταν και η Χίος.¹²

Κατά τα τέλη του 3^{ου} αι. π. Χ. κάνουν την εμφάνιση τους οι Ρωμαίοι ασκώντας την επεκτατική πολιτική τους. Οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες για τις σχέσεις της Χίου με τους Ρωμαίους προέρχονται από την εποχή του Αντιοχικού πολέμου (192-189 π.Χ.), ωστόσο έχουμε κάποιες ενδείξεις για τις σχέσεις που είχαν οι Ρωμαίοι με τους Χίους κατά τη διάρκεια των μακεδονικών πολέμων.¹³

Στον Α΄ Μακεδονικό πόλεμο η Χίος μαζί με άλλες συμμαχικές πόλεις τη Ρόδο, το Βυζάντιο, τη Λέσβο αλλά και τον βασιλιά Πτολεμαίο Δ΄ τον Φιλοπάτορα προσπάθησαν να

⁸ Σαδικάκης 1998, 187.

⁹ Syll³ 402 = F. Delph III, 3, 215.

¹⁰ Σαδικάκης 1998, 188-190

¹¹ Σαδικάκης 1998, 192.

¹² Σαδικάκης 1998, 192-193.

¹³ Σαδικάκης 1998, 212.

μεσολαβήσουν¹⁴ ώστε να βελτιωθούν και αποκατασταθούν οι σχέσεις μεταξύ των ελληνικών πόλεων για να αντιμετωπίσουν όλες μαζί τον κοινό εχθρό τη Ρώμη.¹⁵

Η κατάσταση όμως άλλαξε κατά τη διάρκεια του Β΄ Μακεδονικού πολέμου (200-197 π.Χ.). Η μυστική συμφωνία του Φιλίππου Ε΄ και Αντιόχου Γ΄ του Μεγάλου για τη διανομή των Πτολεμαϊκών κτήσεων αλλά και η επίθεση του Φιλίππου κατά των Περγαμηνών ώθησε κάποιες ελληνικές πόλεις καθώς και την ίδια την Πέργαμο στο πλευρό των Ρωμαίων. Μεταξύ των πόλεων που προσχώρησαν στην αντιμακεδονική παράταξη ήταν και η Χίος.¹⁶ Η στάση της Χίου απέναντι στους Μακεδόνες οδήγησε τον Φίλιππο να επιτεθεί στο νησί χωρίς όμως να καταφέρει να το κυριεύσει.¹⁷ Ακολούθησε σφοδρή ναυμαχία η οποία είχε νικηφόρα έκβαση για τη αντιμακεδονική συμμαχία. Την εποχή εκείνη χρονολογείται και η κατασκευή των χιακών τειχών. Η φιλορωμαϊκή στάση της Χίου μαρτυρείται από την παρουσία του Luvius Salinator το 191 (ένα χρόνο πριν τον Αντιοχικό πόλεμο) στο λιμάνι των Φανών για ανεφοδιασμό.¹⁸ Ακόμη από τις γραπτές πηγές πληροφορούμαστε ότι η Χίος εφοδίαζε κατά τη διάρκεια του πολέμου το ρωμαϊκό στόλο με σιτάρι και οίνο.¹⁹ Η προσχώρηση της Χίου στο πλευρό των Ρωμαίων ενόχλησε τον Αντίοχο που μέχρι τότε ήλεγχε το νησί. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να στείλει πειρατικά πλοία και να λεηλατήσουν τα παράλια, αποκομίζοντας πλούσια λάφυρα.²⁰ Μετά την συνθήκη της Απάμειας (188 π.Χ)²¹ που ακολούθησε την νίκη των Ρωμαίων, η Χίος ανακηρύχθηκε ελεύθερη και απαλλαγμένη από φόρους.²²

Οι γραπτές πληροφορίες που έχουμε για τη Χίο από τη συνθήκη της Απάμειας μέχρι το Α΄ Μιθριδατικό πόλεμο είναι ελάχιστες. Έχουμε πληροφορίες από το Λίβιο²³ ότι η Χίος τάχθηκε και πάλι στο πλευρό των Ρωμαίων κατά τη διάρκεια του Γ΄ Μακεδονικού πολέμου.²⁴

Μετά το 88 π.Χ. ξεκινά μια νέα περίοδος για τη Χίο όπως και για τις άλλες νησιωτικές και μικρασιατικές πόλεις. Αρχικά η Χίος διατηρούσε φιλική σχέση με το βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ΄ Ευπάτωρ και συγκεκριμένα συμμάχησε μαζί του στη ναυμαχία κατά της Ρόδου το 88 π.Χ. Ωστόσο αν και επίσημα η Χίος είχε προσεταιριστεί

¹⁴ Πολύβιος XI, 4, 1. Λίβιος XXVII, 30, 4.

¹⁵ Σαδικάκης 1998, 212.

¹⁶ Σαδικάκης 1998, 212-213.

¹⁷ Πλούταρχος Αρεταί Γυναικών, 3, 245 B-C.

¹⁸ Λίβιος XXXVI, 42, 8, 43, 11.

¹⁹ Λίβιος XXXVII, 27, 1-2.

²⁰ Λίβιος XXXVII, 27, 4-6.

²¹ Πολύβιος XXI, 46, 2, 6. Λίβιος XXXVIII, 39, 11.

²² Σαδικάκης 1998, 215.

²³ Λίβιος XLIV, 28, 7-16.

²⁴ Σαδικάκης 1998, 216-217.

στο πλευρό του Μιθριδάτη κάποιοι Χίοι είχαν καταφύγει στην Ηπειρωτική Ελλάδα στο πλευρό των Ρωμαίων. Ακόμη ένα γεγονός που συνέβη κατά τη διάρκεια της επίθεσης κατά της Ρόδου από τους Χίους δημιούργησε αμφιβολίες στο Μιθριδάτη για τη θετική στάση που έδειχνε η Χίος σε αυτόν.²⁵ Για το λόγο αυτό η τιμωρία που επέβαλε ήταν αρκετά σκληρή με δήμευση περιουσίας των Χίων που είχαν ταχθεί στο πλευρό των Ρωμαίων.²⁶ Η σκληρή στάση του Μιθριδάτη εναντίον της Χίου συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια με δήμευσεις περιουσιών, σύλληψη ομήρων και επιβολή μεγάλων χρηματικών προστίμων.²⁷

Τα σκληρά μέτρα που εφάρμοσε ο Μιθριδάτης κατά της Χίου είχε ως αποτέλεσμα να ερημώσει το νησί από ντόπιους κατοίκους. Το διάστημα εκείνο εγκαταστάθηκαν στο νησί άποικοι από τον Πόντο, ενώ ο ίδιος ο Μιθριδάτης μετονόμασε το νησί σε Βερενίκη προς τιμήν της συζύγου του η οποία καταγόταν από τη Χίο.²⁸

Τα δεινά των Χίων έληξαν με την επέμβαση της Ρώμης το 85 π.Χ. καταφέροντας να απομακρύνει το Ποντιακό στόλο από το νησί.²⁹ Με την συνθήκη της Δαρδάνου η Χίος αποκτά ξανά την ελευθερία και αυτονομία της.³⁰ Η εύνοια των Ρωμαίων απέναντι στους Χίο είναι ορατή με βάση κάποιες ενέργειες που ακολούθησαν. Κάποιες από αυτές είναι η απελευθέρωση των Χίων που είχε πάρει ο Μιθριδάτης ως δούλους και ομήρους, αλλά και η επιβολή υπακοής στους χιακούς νόμους των Ρωμαίων οι οποίοι κατοικούσαν στο νησί.³¹ Μεμονωμένη περίπτωση για το ρωμαϊκό δίκαιο είναι το γεγονός ότι η Ρώμη υποχρέωνε τους Ρωμαίους κατοίκους της Χίου να δικάζονται από τα τοπικά δικαστήρια και όχι από το Ρωμαίο ανθύπατο.³²

Οι Ρωμαίοι σε μεγάλο βαθμό είχαν φιλική και προστατευτική στάση απέναντι στη Χίο. Παρόλα αυτά υπήρξαν και κάποιες ενέργειες μεμονωμένων Ρωμαίων αξιωματούχων που εμπλέκονταν στα εσωτερικά ζητήματα του νησιού είτε ζημίωσαν το νησί. Μεταξύ των κινήσεων αυτών είναι και αρπαγή έργων τέχνης από τους ναούς στο νησί.³³

Για τη στάση που ακολούθησαν οι Χίοι κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών εμφυλίων έχουμε συγκεκριμένες πληροφορίες. Η μόνη γραπτή μαρτυρία που έχουμε είναι στη σύγκρουση μεταξύ Γναίου Πομπηίου και Ιουλίου Καίσαρα, όπου η Χίος τάχθηκε υπέρ του

²⁵ Σαδικάκης 1998, 218.

²⁶ Αππιανός, Μιθριδ., 25 και 46-47.

²⁷ Σαδικάκης 1998, 219.

²⁸ Σαδικάκης 1998, 219-220.

²⁹ Πλούταρχος, Λεύκολλος, 3, 4.

³⁰ Αππιανός Μιθριδ. 55 και 61.

³¹ Syll³, 785.

³² A. Marsall 1969. Romans under Chian Laws στο *GRBS 10*, 255-251, n.v.

³³ Σαδικάκης 1998, 224.

Πομπηίου.³⁴ Αν και στον αγώνα αυτό νίκησε ο Καίσαρας χωρίς όμως αυτό το γεγονός να έχει άσχημες συνέπειες για τη Χίο. Αντίθετα ο Ιούλιος Καίσαρας φέρθηκε με μεγαλοψυχία (Clementia Caesaris) στους Χίους και όχι μόνο τους συγχώρεσε αλλά τους βοήθησε και οικονομικά.³⁵

Μετά τη δολοφονία του Καίσαρος δε γνωρίζουμε απόλυτα τι στάση ακολούθησε η Χίος. Ακόμη και για την τελευταία σύγκρουση των στρατηγών στο Άκτιο έχουμε συγκεχυμένες πληροφορίες. Πιθανότατα η Χίος υποχρεώθηκε να πάει στο πλευρό του Μάρκου Αντώνιου.³⁶

1.2 Οι εμπορικές σχέσεις της Χίου με άλλες πόλεις.

Μέσα από τα προξενικά ψηφίσματα που έχουν βρεθεί αναγνωρίζουμε και τις εμπορικές σχέσεις που είχε η Χίος με κάποιες ελληνικές πόλεις. Με βάση επιγραφές αλλά και την αρχαία γραμματεία διαπιστώνουμε ότι η Χίος είχε καλές σχέσεις με τις πόλεις της Μ. Ασίας όχι μόνο με τις παράλιες αλλά και τις μεσόγειες. Προξενικές επομένως και εμπορικές σχέσεις γνωρίζουμε ότι η Χίος είχε και με πόλεις που βρίσκονταν στο δρόμο που ένωνε το Αιγαίο με τον Εύξεινο Πόντο όπως την Λάμψακο, την Κύζικο, το Βυζάντιο, τη Σινώπη και το Παντικάπαιο³⁷. Χάρη στα προξενικά ψηφίσματα καταλαβαίνουμε ότι η Χίος διατηρούσε εμπορικές σχέσεις και με τη Λέσβο, τη Σαμοθράκη, την Κάρυστο, την Πεπάρηθο, την Κέα, την Άνδρο, τη Νάξο, την Αστυπάλαια, τη Ρόδο, την Αμφίπολη, την Αθήνα, τη Δήλο, τους Δελφούς, την Πάρο, πόλεις της Κρήτης κ.α.³⁸

³⁴ Σαδικάκης 1998, 226.

³⁵ Σαδικάκης 1998, 227.

³⁶ Παυσανίας IV, 31, 2.

³⁷ Από τις πόλεις του Εύξεινου Πόντου οι Χίοι προμηθεύονταν το σιτάρι βλ. Coulanges 1977, 55.

³⁸ Σαδικάκης 1998, 198-199. Για τη Δήλο βλ. και Coulanges 1977, 55.

2. Προέλευση του υλικού

2.1 Το υλικό και η σημασία του.

Το υλικό της παρούσας εργασίας είναι ενσφράγιστες λαβές που εντοπίστηκαν κατά τις ανασκαφικές εργασίες σε οικόπεδο που βρίσκεται στην πόλη της Χίου (**εικ.1**). Πιο συγκεκριμένα το υλικό προέρχεται από την αρχικά σωστική και αργότερα συστηματική ανασκαφή που διενεργήθηκε στο οικόπεδο ιδιοκτησίας κας Σταματίας Μαμούνα στην περιοχή Ριζαρίου και στην ομώνυμη οδό. Χάρη σε ανασκαφικές εργασίες που διενεργήθηκαν σε αρκετά οικόπεδα του Ριζαρίου γνωρίζουμε ότι η περιοχή είχε μια διαχρονική χρήση ως νεκροταφείο. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώθηκε και από την ανασκαφή που έγινε στο συγκεκριμένο οικόπεδο (**εικ.2**). Εντοπίστηκαν τάφοι διαφόρων κατηγοριών οι οποίοι χρονολογούνται από τον 4^ο αι. π.Χ. έως τον 1^ο αι. π.Χ.

Καταρχάς πρέπει να διευκρινίσουμε ότι οι ενσφράγιστες λαβές που μελετήσαμε δε βρέθηκαν σε τάφους αλλά στη μεγάλη έκτασης επίχωση που κάλυπτε το νεκροταφείο. Για το τι ακριβώς ήταν η επίχωση αυτή δεν έχει καταλήξει ακόμη η έρευνα (**εικ.3**). Μια υπόθεση είναι ότι πρόκειται για ένα χώρο απόθεσης «απορριμμάτων» των κατοίκων της Χίου. Τα χώματα της επίχωσης είναι μαλακά σκούρα καστανά με μεγάλη περιεκτικότητα σε όστρακα και διάφορα άλλα ευρήματα. Η πληθώρα των οστράκων είναι τόσο μεγάλη που περιορίζεται κατά τόπους η επίχωση (**εικ. 4**). Η χρονολόγηση με βάση κάποια όστρακα κυμαίνεται από τον 7^ο αι. π.Χ. μέχρι τον 1^ο αι. π.Χ., γεγονός που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο χώρος χρησιμοποιούνταν ως χώρος απόθεσης για πολλούς αιώνες.

Η σημασία του υλικού των ενσφράγιστων λαβών έγκειται στο γεγονός ότι η μελέτη τους μπορεί να βοηθήσει στη χρονολόγηση της επίχωσης που εντοπίστηκε και κατ' επέκταση στη χρονολόγηση των συνευρημάτων τους μεταξύ αυτών και της κεραμικής. Πρωτίστως όμως από τη μελέτη των ενσφράγιστων λαβών μπορούμε να συλλέξουμε πληροφορίες για το εμπόριο της Χίου αλλά και άλλων νησιών.

2.2 Το νεκροταφείο και η σχέση με το υλικό.

Οι ανασκαφικές εργασίες στο οικοπέδο ιδιοκτησίας Μαμούνα χωρίζονται σε δύο περιόδους. Η πρώτη ξεκίνησε από τις 27.9.04 και διακόπηκε στις 15.11.05. Την περίοδο αυτή πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες ανασκαφικές εργασίες σε μεγάλο τμήμα της έκτασης του οικοπέδου. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής αποκαλύφθηκαν 160 τάφοι. Η δεύτερη ανασκαφική περίοδος που ήταν και η τελική ξεκίνησε τον Ιούλιο του 2006. Στο διάστημα αυτό πραγματοποιήθηκαν ανασκαφικές εργασίες στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου νοτίως του αγωγού της ΔΕΥΑΧ, στο βόρειο όριο του οικοπέδου. Την περίοδο αυτή ανακαλύφθηκαν 101 τάφοι από τους οποίους διερευνήθηκαν οι 77 καθώς οι άλλοι βρίσκονται εκτός ορίου εκσκαφής.

Να σημειωθεί ότι το υλικό των προς μελέτη ενσφράγιστων λαβών προέρχεται μόνο από τη δεύτερη ανασκαφική περίοδο. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής οι εργασίες χωρίστηκαν σε δύο μέρη το δυτικό και το ανατολικό. Στο δυτικό εντοπίστηκαν τρία στρώματα εκ των οποίων το πρώτο ήταν στείρο από ευρήματα και το δεύτερο με καστανοκόκκινη επίχωση απέφερε λιγοστά ευρήματα. Στο τρίτο στρώμα, με καστανοκόκκινη έως κοκκινωπή επίχωση αποκαλύφθηκαν οι τάφοι.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου το I και III στρώμα αντιστοιχούν στο I και στο III στρώμα του δυτικού τμήματος. Το δεύτερο στρώμα έχει μαλακά σκούρα καστανά χρώματα με πλήθος οστράκων και ευρημάτων. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι τα όστρακα ήταν τόσα πολλά που κατά τύπους παραμερίζεται η επίχωση. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα κ. Ανετάκη είναι στρώμα απόθεσης το οποίο σταδιακά αυξάνονταν με τους διαδοχικούς καθαρισμούς της πόλης.³⁹ Τα πρωϊμότερα όστρακα της επίχωσης, αν και περιορισμένα σε αριθμό, χρονολογούνται στον 7^ο αι. π.Χ. ενώ τα υστερότερα στον 1^ο αι. π.Χ. Μεταξύ των ευρημάτων εκτός από άβαφη κεραμική και ενσφράγιστες λαβές έχουν εντοπιστεί λυχνάρια, μυροδοχεία, όστρακα με ανάγλυφη διακόσμηση, ειδώλια, μικύλλα αγγεία, μεταλλικά αντικείμενα κ.α..

³⁹ Τσαρβάπουλος 1986, 126. Coulanges 1977.

3. Γενικά

Κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου παρατηρείται μια άνθιση του εμπορίου μεταξύ των ελληνικών πόλεων κάτι που εξηγεί και τη μεγάλη παραγωγή των θαλάσσιων διαμετακομιστικών αμφορέων.⁴⁰ Η μεγάλη παραγωγή των εμπορικών αμφορέων κατά την ελληνιστική περίοδο συνδέεται άρρηκτα με την ευρεία κατανάλωση οίνου, καθώς αποτελούσε ένα από τα κύρια εξαγωγικά προϊόντα.⁴¹

Η ακμή στην παραγωγή οδήγησε σε αλλαγές στην τυπολογία των αμφορέων εμπορικού χαρακτήρα. Οι πρωϊμότεροι εμπορικοί αμφορείς χρονολογούνται στα τέλη του 8^{ου} αι. π.Χ. Κατά τον Whitbread⁴² οι ελληνικοί εμπορικοί αμφορείς επηρεάστηκαν είτε από τους χαναατικούς αμφορείς είτε από παρόμοιους αμφορείς που χρησιμοποιούσαν στην Αίγυπτο.⁴³ Οι πρώτες ελληνικές πόλεις που κατασκεύασαν εμπορικούς αμφορείς είναι η Χίος, η Σάμος, η Κόρινθος, η Λέσβος και η Χαλκίδα.⁴⁴ Αυτές οι περιοχές πραγματοποίησαν πρώτες και τις μεγάλες θαλάσσιες αποστάσεις στο εμπόριο.⁴⁵

Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι κάποιες πόλεις που βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση γεωγραφικά έδωσαν στους αμφορείς κοινά μορφολογικά στοιχεία.⁴⁶ Μάλιστα ο Lawall⁴⁷ προτείνει πως με βάση τα μορφολογικά στοιχεία ενός αμφορέα μπορούμε όχι μόνο να ταυτίσουμε τον τόπο προέλευσης του αγγείου αλλά και να μάθουμε το προϊόν που μετέφερε.

Εκτός των ίδιων των αμφορέων, νομίσματα με απεικονίσεις είτε αμφορέων⁴⁸, με χρήση ίδιων συμβόλων –παραστάσεων όπως στους αμφορείς είτε και χαρακτηριστικών προϊόντων που παρήγαγε η πόλη εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας για τους αμφορείς. Επίσης, γραπτά κείμενα και ιδιαίτερα επιγραφές είναι αρκετά κατατοπιστικές κάποιες φορές για τους αμφορείς και γενικότερα για το εμπόριο.

⁴⁰ Grace – Savvatiadou-Petropoulakou 1970, 278.

⁴¹ Grace 1949, 181. Whitbread 1995, 20. Αν και ο οίνος ήταν το κατεξοχήν προϊόν μεταφοράς, κάποιοι από τους αμφορείς μετέφεραν λάδι, ξύδι ακόμη και ψάρια, βλ. Whitbread 1995, 23. Mohammed al Rousan 2009, 51. Lawall 2011, 24.

⁴² Whitbread 1995, 4.

⁴³ Grace 1979, 176.

⁴⁴ Empereur – Hesnard 1987, 10. Whitbread 1995, 5.

⁴⁵ Whitbread 1995, 20.

⁴⁶ Lawall 1997, 113. Garlan 2002, 73. Mohammed al Rousan 2009, 50.

⁴⁷ Lawall 1997, 113.

⁴⁸ Empereur – Hesnard 1987, 11.

Τέλος, το σπάνιο φαινόμενο εντοπισμού εργαστηρίων παραγωγής αμφορέων βοηθά στην απόλυτη ταύτιση της προέλευσης των αμφορέων.⁴⁹

3.1 Αμφορείς

Σχήμα

Ο εμπορικός αμφορέας παρουσιάζει κάποια ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τους άλλους αμφορείς. Οι λόγοι που οδήγησαν στις ιδιαιτερότητες αυτές ήταν πρακτικοί και ειδικότερα για την ευκολότερη μεταχείριση των συγκεκριμένων αγγείων.⁵⁰ Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εμπορικού αμφορέα ήταν ο μακρύς λαιμός, ο οποίος λειτουργούσε ως χωνί για να περιχύσει κανείς τα υγρά προϊόντα τα οποία μεταφέρονταν. Επιπλέον είχε και βοηθητική λειτουργία για να μπορεί να στηριχτεί το πώμα που τοποθετούνταν στο στόμιο του αγγείου.⁵¹

Ακόμη ένα ιδιαίτερο γνώρισμα των εμπορικών αμφορέων, ήταν η οξεία απόληξη της βάσης, η οποία χρησιμοποιούνταν ως τρίτη λαβή.⁵²

Ένας βασικός τρόπος να χρονολογήσει κανείς τους εμπορικούς αμφορείς είναι η μελέτη της εξέλιξης των μορφολογικών τους στοιχείων. Συγκεκριμένα με βάση τις αλλαγές που παρατηρούνται στο χείλος, τις λαβές και στη βάση των αμφορέων μπορούμε να προτείνουμε μια αδρομερή χρονολόγηση. Η χαρακτηριστικότερη αλλαγή που παρατηρείται στη μορφολογία του εμπορικού αμφορέα με το πέρασμα του χρόνου είναι η επιμήκυνση του σώματός τους.⁵³

Ο εμπορικός αμφορέας διακρίνεται από τα άλλα αγγεία καθώς η χρήση του έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του σχήματος του. Η ανάγκη για την εύκολη μεταφορά του δια θαλάσσης οδήγησε τους κατασκευαστές στην υιοθέτηση κάποιων τεχνοτροπικών χαρακτηριστικών.⁵⁴ Το σχήμα του εμπορικού αμφορέα με το επίμηκες σώμα και την οξυπύθμενη βάση ήταν κατάλληλο για την τοποθέτηση του σε στοίβα μαζί με άλλους αμφορείς στο αμπάρι ενός πλοίου. Η συγκεκριμένη τυπολογία διευκολύνει επίσης και στην

⁴⁹ Whitbread 1995, 40, 41-43. Mohammed al Rousan 2009, 50.

⁵⁰ Whitbread 1995, 7, 19.

⁵¹ Will 1977, 264.

⁵² Grace 1947, 445. Will 1977, 264-265. Grace 1979, σχ. 1-3. Mohammed al Rousan 2009, 50.

⁵³ Grace 1979, σχ. 1-3. Whitbread 1995, 7, 19. Mohammed al Rousan 2009, 50.

⁵⁴ Whitbread 1995, 19.

εύκολη τοποθέτηση του αγγείου είτε μέσα σε οπή στο δάπεδο μια οικίας⁵⁵, μέσα σε καλάθι είτε δεμένο με σκοινιά κρεμασμένο στον τοίχο.⁵⁶

Οι εμπορικοί αμφορείς ήταν αγγεία του χρησιμοποιούσαν στη ναυτιλία για την μεταφορά υγρών και ημιστερεών αγαθών. Κυρίως μετέφεραν οίνο όπως λάδι αλλά και σε μικρότερο βαθμό σιτηρά⁵⁷ και παστά ψάρια.⁵⁸

Παραγωγή και Μεταφορά Αμφορέων

Η αρχαία ελληνική κοινωνία στηρίζονταν στην αγροτική οικονομία. Το ιδεώδες για μία πόλη ήταν η αυτάρκεια. Το εμπόριο ήταν μια αναγκαία διαδικασία που έπρεπε να ακολουθήσουν σε περίπτωση έλλειψης κάποιων προϊόντων. Προτιμότερο βέβαια ήταν για αυτούς να εξάγουν προϊόντα που είχαν σε πλεονασμό από το να εισάγουν.⁵⁹

Η παραγωγή αμφορέων διευκόλυνε ακριβώς τη διεξαγωγή του εμπορίου και ελέγχονταν από τη κρατική μηχανή. Σε αντίθεση με άλλα είδη κεραμικής οι εμπορικοί αμφορείς θεωρούνταν το ίδιο σημαντικοί όσο και τα προϊόντα που μετέφεραν.⁶⁰

Η παραγωγή των αμφορέων ήταν ιδιαίτερος σημαντική για περιοχές που είχαν μεγάλη αγροτική παραγωγή. Πιθανότατα ο έλεγχος στον τρόπο μεταφοράς προϊόντων μέσω θαλάσσης γινόταν με τον καθορισμό της χωρητικότητάς τους. Ο Whitbread⁶¹ με βάση τα μέχρι στιγμής δεδομένα υποστηρίζει ότι οι μεγάλοι γαιοκτήμονες, οι οποίοι παρήγαγαν μεγάλη ποσότητα προϊόντων καθώς και αμφορέων πιθανότατα είχαν τα μέσα να επηρεάσουν το κράτος σε θέματα ελέγχου.

Μέσα από τη μελέτη των ίδιων των αγγείων διαπιστώνουμε ότι μπορούμε να λάβουμε πληροφορίες για το εμπορικό δίκτυο κάθε περιοχής και τον τρόπο που λειτουργούσαν τα εργαστήρια.

Κάποια από τα εργαστήρια παραγωγής αμφορέων εντοπίζονταν σε περιοχές που είχαν γειννίαση με τις πηγές της πρώτης ύλης. Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε τι συνέβαινε σε περιοχές που στερούνταν αυτού του προτερήματος. Κάθε χρόνο παράγονταν ένας μεγάλος αριθμός αμφορέων για να εξυπηρετήσουν την αποθήκευση της σοδειάς. Τα εργαστήρια λογικά έπρεπε να βρίσκονται σε γειννίαση με τις αγροτικές περιοχές για τη διευκόλυνση

⁵⁵ Η Νικολαΐδου-Πατέρα αναφέρεται σε ένα υπόγειο αποθηκευτικό χώρο που ανάσκαψε στην αρχαία Ηίονα (Ν. Καβάλης). Μέσα στο χώρο εντοπίστηκαν αμφορείς in situ μέσα σε διαμορφωμένες οπές στο δάπεδο, βλ. Νικολαΐδου-Πατέρα 1994, 106.

⁵⁶ Grace 1947, 445. Grace 1949, 175.

⁵⁷ Whitbread 1995, Lawall 1997, 113.

⁵⁸ Koehler 1986, 52.

⁵⁹ Whitbread 1995, 9.

⁶⁰ Whitbread 1995, 10.

⁶¹ Whitbread 1995, 10.

της διαδικασίας.⁶² Επιπλέον, η τοποθέτηση των εργαστηρίων παραγωγής αμφορέων σε σχετικά κοντινή απόσταση από τη θάλασσα θεωρούνταν συνήθως ευεργετική για δύο κυρίως λόγους. Η εύκολη πρόσβαση σε νερό το οποίο χρειάζονταν να αναμειχθεί με την άργιλο για την παρασκευή του πηλού. Ένας δεύτερος λόγος ήταν ότι η μεταφορά των αγγείων με το περιεχόμενο τους γίνονταν συνήθως δια θαλάσσης.⁶³

Από την άλλη μεριά δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι είχαμε και χερσαίο εμπόριο όπως και ότι ένας αριθμός αμφορέων μαζί με το περιεχόμενο τους παρέμεναν για τοπική χρήση. Η μεγαλύτερη απόσταση μέσω ξηράς για τη μεταφορά γεμάτων αμφορέων κατά την ελληνιστική περίοδο υπολογίζεται στα 30 χλμ⁶⁴ δεδομένου ότι μεγαλύτερες αποστάσεις θα είχαν ασύμφορο κόστος. Επίσης η μεταφορά αμφορέα με άμαξες ενέχει περισσότερους κινδύνους για την ακεραιότητα των αγγείων απ' ό,τι η διά θαλάσσης μεταφορά.⁶⁵

⁶² Whitbread 1995, 10.

⁶³ Whitbread 1995, 10, 12, 28.

⁶⁴ Davies 1984, 271. Whitbread 1995, 20, σημ. 2.

⁶⁵ Whitbread 1995, 20.

Χωρητικότητα

Η χωρητικότητα των ελληνιστικών εμπορικών αμφορέων είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει εκτενώς την έρευνα. Το ύψος του ήταν περίπου 0,915μ.⁶⁶, και η χωρητικότητά του κυμαινόταν μεταξύ 22,73/22,75⁶⁷ και 36,37/36,4 λίτρων.⁶⁸

Για να επιτευχθεί η μέγιστη δυνατή χωρητικότητα χωρίς να χύνεται το περιεχόμενο τους οι αμφορείς συνήθως έφεραν πώματα πήλινα ή μολύβδινα στο χείλος τους,⁶⁹ Εκτός από πήλινα κάποια από τα πώματα ήταν είτε ξύλινα είτε από άλλα οργανικά υλικά. Αυτό εξηγεί την σπανιότητα εύρεσης πωμάτων αμφορέων σε ανασκαφικά περιβάλλοντα.⁷⁰ Επίσης έχουν βρεθεί και λίθινα πώματα.⁷¹

Η κατασκευή ακόμη και όμοιων αγγείων από τον τροχό του κεραμέα ενέχει κινδύνους ανομοιομορφίας. Αμφορείς με ίδιο σχήμα, από το ίδιο εργαστήριο⁷² καθώς και το ίδιο ύψος μπορεί ελάχιστα να διαφέρουν στη χωρητικότητα. Αυτή η διαφορά μπορεί να έφτανε το 1/8 του συνολικού περιεχομένου.⁷³ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ακόμη και σε αγγεία που χρησιμοποιούνταν ως μέτρα και σταθμά δεν επιτυγχάνονταν η απόλυτη ταύτιση στη χωρητικότητα.

Για τον έλεγχο της χωρητικότητας των αγγείων χρησιμοποιούσαν διάφορες μεθόδους όπως το να βυθίζουν μια απλή βέργα στο αγγείο ή να γεμίζουν το αγγείο με νερό μέχρι το ανώτατο σημείο. Καμία από τις δύο πρακτικές δεν ήταν πλήρως αξιόπιστη.⁷⁴ Όπως είναι λογικό το ποσοστό νερού που απορροφάται από τα τοιχώματα του αγγείου δεν είναι το ίδιο σε σχέση με άλλα υγρά προϊόντα. Η Grace⁷⁵ διαπίστωσε ίχνη της διαδικασίας ελέγχου χωρητικότητας σε κάποιους ενσφράγιστους αμφορείς. Συγκεκριμένα η ύπαρξη εγχάρακτης γραμμής η οποία εντοπίζεται στο λαιμό κάποιων ενσφράγιστων αμφορέων

⁶⁶ Η Will παραθέτει ότι το ύψος του εμπορικού αμφορέα ήταν κατά μέσο όρο 1μ. βλ. Will 1977, 254.

⁶⁷ Casson 1971, 184. Σύμφωνα με τον Whitbread ένα πλοίο του 4^{ου} ή 3^{ου} αι. π.Χ. μπορούσε να έχει ως φορτίο γύρω στους 3.000 αμφορείς, υπολογίζοντας τη χωρητικότητα του κάθε αμφορέα περίπου στα 20 λίτρα, βλ. Whitbread 1995, 22.

⁶⁸ Grace 1947, 445. Grace 1949, 175. Ο Whitbread υπολογίζει την χωρητικότητα γενικά ενός εμπορικού αμφορέα από 20 έως 30 λίτρα, βλ. Whitbread 1995, 19. Ο μέσος όρος της χωρητικότητας των ελληνιστικών εμπορικών αμφορέων είναι από 24,50 έως 26,50 λίτρα βλ. Mohammed al Rousan 2009, 51.

⁶⁹ Koehler 1986, 50, 52. Grace 1947, 445. Grace 1949, 175.

⁷⁰ Koehler 1986, 52.

⁷¹ Koehler 1986, 53.

⁷² Grace 1949, 176. Wallace-Mathenson – Wallace 1982, 297, Παράρτημα 5, 318.

⁷³ Grace 1949, 176. Την ίδια άποψη υποστηρίζουν και οι Wallace-Mathenson – Wallace, ακόμη η διαφορά κάποιων χιλιοστών στη διάμετρο του αγγείου μπορεί να αποτελεί παράγοντα για την αύξηση της χωρητικότητας αυτού, βλ. Wallace-Mathenson – Wallace 1982, 297, υπ.12.

⁷⁴ Grace 1947, 446.

⁷⁵ Grace 1949, 178.

ίσως να αποτελεί ένδειξη μέτρησης. Κατά την Grace⁷⁶ πριν το ψήσιμο του αγγείου χύνονταν στο εσωτερικό του κάποιο υγρό προϊόν είτε αυτό που ήταν προς μεταφορά ή κάποιο άλλο ειδικό, ο όγκος του οποίου σημειώνονταν με μια εγχάρακτη γραμμή.

Επιπλέον σε κάποιους ενσφράγιστους αμφορείς από τη Χίο, τη Ρόδο και τη Θάσο έχουν βρεθεί ερυθρά σημάδια στο χείλος τους, τα οποία μπορεί να προέρχονται από τα σχοινιά που τύλιγαν γύρω από το στόμιο ώστε να μην χύνεται το περιεχόμενο, αλλά και να εξασφαλίζεται η μέγιστη χωρητικότητα του αγγείου.⁷⁷

Κάθε πόλη όριζε τα δικά της κριτήρια χωρητικότητας των αγγείων και κατ' επέκταση των αμφορέων τα οποία άλλαζαν ανά διαφορετικές χρονικές περιόδους.⁷⁸

Πιθανότατα οι διαφορές που παρατηρούνται στην χωρητικότητα υποδηλώνουν και κάποιες αλλαγές που συντελούνταν σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο.⁷⁹ Υπάρχει όμως και η άποψη ότι οι αλλαγές στη χωρητικότητα των αμφορέων δεν ήταν πάντοτε αποτέλεσμα κρατικής πολιτικής αλλά ενίοτε και ιδιωτικής κερδοσκοπίας. Ίσως να ήταν τέχνασμα των οινοπαραγωγών ώστε να έχουν περισσότερα κέρδη με αντίστοιχη ζημία των καταναλωτών.⁸⁰

Παραμένει άγνωστο αν κάθε πόλη αποφάσιζε να αλλάξει όλα τα μέτρα και σταθμά της συγχρόνως ή η αλλαγή αφορούσε κάθε μέτρο ξεχωριστά. Μια υπόθεση είναι ότι μαζί με την αλλαγή στη νομισματοκοπία συντελούνταν και αλλαγές στη χωρητικότητα των αγγείων.⁸¹

Συμπερασματικά μπορεί να διαπιστώσει κανείς ότι η αναποτελεσματικότητα στον έλεγχο της χωρητικότητας μέσω του όγκου οδήγησε τη κρατική μηχανή σε υιοθέτηση άλλων μεθόδων. Για το λόγο αυτό έπρεπε να βρεθεί ένα άλλο μέσο το οποίο να αποδεικνύει εγγυημένα τη χωρητικότητα καθώς και τη γνησιότητα του περιεχομένου του αγγείου. Τα σφραγίσματα που εντοπίζουμε πάνω σε λαβές αμφορέων ίσως αποτελούν το μέσο ελέγχου χωρητικότητας του αμφορέα.⁸²

Πριν αναφερθούμε αναλυτικά στα σφραγίσματα που έφεραν συχνά οι λαβές των εμπορικών αμφορέων θα αναφερθούμε σε ένα ακόμη αγγείο της ελληνιστικής περιόδου, την λάγυνο (εικ. 6). Γνωρίζουμε ότι τα εμπορικά πλοία δε μετέφεραν μονό αμφορείς οι

⁷⁶ Grace 1949, 178.

⁷⁷ Grace 1949, 175. Koehler 1986, 52.

⁷⁸ Wallace-Mathenson – Wallace 1982, 294.

⁷⁹ Grace 1947, 449. Grace 1949, 179.

⁸⁰ Matheson-Wallace – Wallace 1982, 294. Mohammed al Rousan 2009, 52, υπ. 208.

⁸¹ Matheson-Wallace – Wallace 1982, 300, υπ. 21.

⁸² Grace 1947, 446. Grace 1949, 176, υπ. 7, 178, υπ. 12.

οποίοι περιείχαν κυρίως οίνο αλλά και άλλα αγγεία όπως τις λαγύνους.⁸³ Πρόκειται για αγγείο των ελληνιστικών χρόνων που φέρει είτε μία είτε δύο λαβές και έχει αρκετά μακρύ λαιμό. Εξαιτίας του σχήματός τους η περιεκτικότητα των λαγύνων σε οίνο ήταν αρκετά περιορισμένη σε σχέση με τους αμφορείς.⁸⁴ Επίσης, τα αγγεία αυτά σφραγίζονταν ακριβώς με τον ίδιο τρόπο όπως οι αμφορείς.⁸⁵ Ενσφράγιστοι λάγυνοι είναι κυρίως γνωστοί από τη Χίο και λιγότερο από τη Ρόδο.⁸⁶

⁸³ Rotroff 2006, 82-83.

⁸⁴ Η λάγυνος που αναφέρει η Grace από την Κύπρο έχει χωρητικότητα μόνο 2 λίτρα. βλ. Grace 1949, 180, υπ. 23.

⁸⁵ Grace 1949, 180.

⁸⁶ Grace 1952, 519. Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 361. Rotroff 2006, 83.

3.2 Σφραγίσματα

Το υλικό των μητρών/σφραγίδων

Η χρήση της σφραγίδας σε αμφορείς εμφανίζεται κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αι. π.Χ.⁸⁷ Μεγάλος αριθμός εμπορικών αμφορέων από την εποχή εκείνη και εξής έφερε και στις δύο λαβές σφραγίσματα με επιγραφή και σύμβολα. Το σφράγισμα πραγματοποιούνταν πριν ακόμη στεγνώσει το αγγείο και πριν μπει στον κλίβανο⁸⁸ είτε εμπίεστα είτε με βαφή.⁸⁹ Η διαδικασία της σφράγισης των αμφορέων γινόταν μέσα στα εργαστήρια παραγωγής τους.⁹⁰

Ελάχιστες σφραγίδες έχουν έρθει στο φως μέχρι σήμερα, όμως η εύρεση αποτυπωμάτων από ξύλο πάνω στις λαβές των αγγείων, προδίδει το υλικό κατασκευής κάποιων σφραγίδων.⁹¹ Η χρήση της ξύλινης σφραγίδας⁹² έχει διαπιστωθεί σε ενσφράγιστες λαβές από τη Ρόδο και την Κνίδο οι οποίες χρονολογούνται στις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ.⁹³ Η χρήση πήλινων σφραγίδων⁹⁴ διαπιστώθηκε σε σφραγίσματα αμφορέων από τη Θάσο που χρονολογούνται πριν το 300 π.Χ.⁹⁵ Ίχνη τέτοιων σφραγίδων έχουν εντοπιστεί σε λαβές από τη Ρόδο, οι οποίες χρονολογούνται στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.

Σύμφωνα με την Grace⁹⁶ αρχικά οι ορθογώνιες μήτρες από την Κνίδο ήταν κατασκευασμένες από κάποιο σκληρό υλικό αλλά σε κάποιες έχουμε ενδείξεις χρήσης και ξύλινης σφραγίδας⁹⁷. Στην περίπτωση της Ρόδου οι πρώιμες σφραγίδες ήταν από λίθο ή κάποιο άλλο σκληρό υλικό⁹⁸, αργότερα όμως το υλικό των σφραγίδων γίνεται πιο μαλακό, κατεξοχήν ο πηλός.

Η ίδια υποστηρίζει ότι ήδη από την κλασική αρχαιότητα χρησιμοποιούνταν και χάλκινες μήτρες, αν και τα σωζόμενα δείγματα είναι της ρωμαϊκής περιόδου.⁹⁹ Αφετηρία

⁸⁷ Lawall 1997, 120.

⁸⁸ Grace 1934, 197. Grace 1935 424-427. Grace 1947, 446. Whitbread 1995, 31. Lawall 1997, 119. Mohammed al Rousan 2009, 55.

⁸⁹ Grace 1934, 197. Grace 1949, 178.

⁹⁰ Whitbread 1995, 31.

⁹¹ Grace 1949, 178.

⁹² Grace 1935, 421.

⁹³ Grace 1935 424-427. Grace 1949, 179. Mohammed al Rousan 2009, 55.

⁹⁴ Grace 1935, 422-424. Garlan 2000, 93.

⁹⁵ Από τα ελάχιστα σωζόμενα δείγματα είναι και η πήλινη σφραγίδα από τη Θάσο, βλ. Garlan 2000, 93 εικ. 47.

⁹⁶ Grace 1935, 426.

⁹⁷ Grace 1935, 427.

⁹⁸ Grace 1935, 427. Garlan 2000, 93.

⁹⁹ Grace 1935, 428.

των διαπιστώσεων αυτών ήταν η μελέτη ροδιακών ενσφράγιστων λαβών του 3^{ου} και 2^{ου} αι. π.Χ.¹⁰⁰

Στην αρχή της υιοθέτησης της τεχνικής η σφράγιση γινόταν από κάποιον οπισθογράφο είτε από κάποιο δημόσιο λειτουργό γνώστη της γραφής. Αργότερα, από το δεύτερο τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ. κ.ε., η διαδικασία αυτή έγινε μηχανική. Υπάρχουν ενδείξεις ότι στα εργαστήρια παραγωγής αμφορέων απασχολούνταν δούλοι οι οποίοι μπορεί να συμμετείχαν και αυτοί στη διαδικασία της σφράγισης των αμφορέων.¹⁰¹

Τα είδη σφραγισμάτων

Μέσα από τη μελέτη των ενσφράγιστων λαβών μπορεί να διαπιστώσει κανείς την ποικιλομορφία των σφραγισμάτων.

Τα πρώιμα σφραγίσματα των ελληνικών εμπορικών αμφορέων διέφεραν αρκετά από αυτά των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.¹⁰² Συγκεκριμένα τα σφραγίσματα στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. με βάση παραδείγματα από αμφορείς που προέρχονται από το Β. Αιγαίο, είχαν την μορφή ενός ή δύο μεγάλου και μικρού μεγέθους γραπτών γραμμμάτων *dipinti* είτε εγχαράξεων. Τα σφραγίσματα με μικρά *dipinti* ήταν σχετικά σπάνια και τα συναντούμε κυρίως σε αμφορείς από τη Μένδη.¹⁰³ Στις περισσότερες περιοχές τα πρώιμα σφραγίσματα έφεραν είτε κάποιο σύμβολο, μονόγραμμα, συντομογραφία/συμπίλημα είτε κάποιο όνομα.¹⁰⁴

Από τον 4ο αι. π. Χ. όπως προαναφέρθηκε ξεκίνησε η μέθοδος της σφράγισης με τη χρήση σφραγίδας. Με τη χρήση της το αγγείο έχει την επίσημη πιστοποίηση για να «κινήθει» νόμιμα στην αγορά.¹⁰⁵

Γενικά τα σφραγίσματα που έφεραν οι εμπορικοί αμφορείς από τα ελληνιστικά χρόνια και εξής χωρίζονται σε δυο κατηγορίες. Σε αυτά που μπορούν να θεωρηθούν «επεξηγηματικά» και στα «μη επεξηγηματικά».¹⁰⁶ Μέσα από τη μελέτη των πρώτων μπορούμε να συλλέξουμε πληροφορίες για τον τόπο προέλευσης και χρονολόγησης του

¹⁰⁰ Grace 1949, 179.

¹⁰¹ Grace 1949, 179.

¹⁰² Lawall 1997, 113.

¹⁰³ Lawall 1997, 119-120, 125, υπ. 39.

¹⁰⁴ Whitbread 1995, 7

¹⁰⁵ Lawall 1997, 113.

¹⁰⁶ Whitbread 1995, 31-32.

αμφορέα.¹⁰⁷ Τα «μη επεξηγηματικά» σφραγίσματα έφεραν κάποιο όνομα ή μονόγραμμα/συμπλήμα ή κάποιο σύμβολο το οποίο δεν είναι ιδιαιτέρως πληροφοριακό.

Σε αρκετές περιπτώσεις ο τόπος προέλευσης κάποιων σφραγισμάτων μπορεί εύκολα να ταυτιστεί και να χρονολογηθεί με τη βοήθεια των νομισμάτων. Κάποια σφραγίσματα έφεραν το ίδιο σύμβολο με αυτό που έφεραν τα νομίσματα της ίδιας περιοχής. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα είναι τα σφραγίσματα αμφορέων από τη Χίο και τη Μένδη.¹⁰⁸ Μάλιστα κατά την Grace¹⁰⁹ η χρονολόγηση των ενσφράγιστων λαβών είναι πιο ακριβής σε σχέση με τα νομίσματα.

Κεραμέας

Σε πολλές περιπτώσεις οι επιγραφές των λαβών έφεραν ονόματα. Τα ονόματα αυτά που παρουσιάζονταν είτε σε γενική που είναι και το συχνότερο είτε σε ονομαστική πτώση ανήκουν στους κεραμείς των αμφορέων¹¹⁰ ή στον υπεύθυνο παραγωγής των αγγείων,¹¹¹ ή ακόμη και στους κατόχους των αγγείων.¹¹²

Το άτομο που ήταν υπεύθυνο για την παραγωγή των αγγείων ενός εργαστηρίου, πιθανότατα δεν ήταν ο αγγειοπλάστης αλλά κάποιος που λειτουργούσε ως εγγυητής για τη γνησιότητα της παραγωγής. Κατά την Grace¹¹³ υποστηρίζεται ότι τέσσερα ή πέντε άτομα είχαν αυτά τα καθήκοντα. Ενεργούσαν μάλλον σε άμεση συνεργασία με το κράτος για τον έλεγχο της παραγωγής και η θητεία τους διαρκούσε για πολλά χρόνια ακόμη και μια εικοσαετία.¹¹⁴ Έχουμε περιπτώσεις όπου το ίδιο όνομα εμφανίζεται σε διαφορετικού τύπου σφραγίδες αμφορέων που απέχουν χρονικά μεταξύ τους και για το λόγο αυτό διαφέρουν και τεχνοτροπικά.

Μια άλλη ερμηνεία που έχει προταθεί για τα ονόματα που φέρουν τα σφραγίσματα πάνω στις λαβές είναι ότι πρόκειται για τους παραγωγούς του οίνου. Η άποψη αυτή δεν είναι εντελώς αβάσιμη, αφού ο οίνος κάποιων περιοχών ήταν ιδιαιτέρως καλής ποιότητας. Θα μπορούσαν λοιπόν οι αμφορείς να αποτελούν μέσο διαφήμισης του προϊόντος των εργαστηρίων οίνου.

¹⁰⁷ Whitbread 1995, 31-32.

¹⁰⁸ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 280. Whitbread 1995, 7. Lawall 1997, 120.

¹⁰⁹ Grace 1934, 198.

¹¹⁰ Grace 1934, 197. Grace 1947, 446. Grace 1949, 177.

¹¹¹ Grace 1947, 446. Grace 1949, 177. Empereuer – Hesnard 1987, 22. Lawall 2011, 28-29.

¹¹² Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 280.

¹¹³ Grace 1949, 177.

¹¹⁴ Grace 1949, 177.

Παρά τις αβεβαιότητες αυτές, για πρακτικούς λόγους όταν θα αναφερόμαστε σε αυτού του είδους τα σφραγίσματα θα αναφερόμαστε στον «κεραμέα» καθώς δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με ασφάλεια την ταυτότητα του προσώπου που αναγράφεται στην λαβή. Το μόνο για το οποίο μπορούμε να είμαστε σίγουροι είναι ότι είχε άμεση ή έμμεση σχέση με το αγγείο.

Χρονολόγηση

Σε ενσφράγιστες λαβές κυρίως από τη Ρόδο και την Κνίδα υπάρχουν στοιχεία που μας βοηθούν να τις χρονολογήσουμε.¹¹⁵ Ο χρόνος στις ενσφράγιστες λαβές δηλώνονταν με δύο κυρίως τρόπους ο ένας ήταν με την αναφορά του ονόματος του επώνυμου άρχοντα *επί* που είχε συνήθως ετήσια θητεία. Ο δεύτερος ήταν με την αναφορά κάποιου μήνα, ενώ κάποιες φορές συνυπήρχαν και τα δύο.¹¹⁶ Αυτό που είναι ασαφές είναι τι χρονολογείτο και πάνω σε αυτό έχουν γίνει υποθέσεις. Δύο είναι οι επικρατέστερες; ότι δηλώνουν είτε το πότε κατασκευάστηκε το αγγείο είτε το πότε παρήχθη ο οίνος που μετέφεραν οι αμφορείς. Μια ακόμη υπόθεση είναι ότι η αναφορά στο μήνα πιθανότατα μπορεί να είχε σχέση με τον υπολογισμό και των λιμενικών τελών.¹¹⁷

Εθνικό όνομα

Σε κάποιες ενσφράγιστες λαβές εμπορικών αμφορέων εκτός από τα προαναφερθέντα στοιχεία υπάρχει και η αναφορά ενός εθνικού ονόματος, το οποίο βοηθάει στην ασφαλή ταύτιση του τόπου προέλευσης του αμφορέα.¹¹⁸ Η δήλωση του εθνικού ονόματος συνηθίζεται σε αμφορείς από τη Θάσο, την Κνίδα¹¹⁹ και την Πάρο.¹²⁰ Εξαίρεση αποτελεί μόνο μια ενσφράγιστη λαβή από τη Ρόδο η οποία φέρει το εθνικό όνομα της Ρόδου.¹²¹

¹¹⁵ Grace 1934, 204.

¹¹⁶ Grace 1934, 197. Grace 1947, 446. Grace 1949, 176-177. Grace – Savvatiou-Petropoulakou 1970, 299.

¹¹⁷ Grace 1949, 183.

¹¹⁸ Grace 1934, 197. Grace 1949, 176.

¹¹⁹ Grace 1947, 449.

¹²⁰ Whitbread 1995, 7.

¹²¹ Mohammed al Rousan 2009, 55. Η Grace υποστήριζε αρχικά ότι δεν υπάρχει καμιά ενσφράγιστη λαβή από τη Ρόδο που να φέρει το εθνικό όνομα της πόλης, αργότερα όμως άλλαξε γνώμη. βλ. Grace 1949, 182. Grace - Savvatiou-Petropoulakou 1970, 280.

Σύμβολα

Σε πολλές περιπτώσεις εκτός από τις επιγραφές είναι ορατά σύμβολα και μορφές. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και η χρήση λαλούντων συμβόλων κυρίως από τη Ρόδο με τις παραστάσεις Ρόδου.¹²² Εκτός από τα λαλούντα σύμβολα υπάρχουν και κάποιες παραστάσεις αντικειμένων που συνδέονται αποκλειστικά με μια περιοχή. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει και η παράσταση με βουκράνιο από την Κνίδα.¹²³ Τα σφραγίσματα αυτά ανήκουν στα «μη επεξηγηματικά» καθώς ενώ μπορούν να ταυτιστούν με ασφάλεια η χρονολόγησή τους είναι προβληματική.

Συντομογραφίες/Συμπλήματα

Οι συντομογραφίες και τα συμπλήματα ονομάτων, πιθανότατα κεραμέων, είναι μια ιδιαίτερη κατηγορία που συναντάμε στις επιγραφές των λαβών, κυρίως από τη Χίο. Πιο συγκεκριμένα όταν αναφερόμαστε σε συντομογραφίες εννοούμε λέξεις που αποτελούν τμήμα κάποιου ονόματος. Εν συνεχεία όταν γίνεται λόγος για τα συμπλήματα πρόκειται για την εμφάνιση κάποιας λέξης σε κωδικοποιημένη μορφή πίσω από την οποία «κρύβεται» το όνομα κάποιου κεραμέα.

Οι λόγοι υιοθέτησης της πρακτικής αυτής δεν είναι ιδιαιτέρως φανεροί. Το φαινόμενο μπορεί να οφείλεται σε ανεπάρκεια χώρου των πλαισίων των σφραγισμάτων είτε σε τεχνικές διαφήμισης είτε και στα δύο. Με βάση σημερινούς τρόπους διαφήμισης προϊόντων γνωρίζουμε ότι μικρής έκτασης λέξεις μας εντυπώνονται πολύ πιο εύκολα.

¹²² Grace 1934, 197.

¹²³ Grace 1934, 197.

Αιτίες σφράγισης

Κατά τη διάρκεια μελέτης των ενσφράγιστων λαβών των εμπορικών αμφορέων προκύπτει το ερώτημα της ανάγκης σφράγισης αυτών. Αν και έχουν προταθεί πολλές απόψεις για τους πιθανούς λόγους σφράγισης καμιά δεν είναι απολύτως πειστική. Πριν τους παραθέσουμε, είναι χρήσιμο να αναζητήσουμε την προέλευση της συνήθειας αυτής. Ενσφράγιστοι αμφορείς έχουν βρεθεί στην περιοχή της Παλαιστίνης, πιο συγκεκριμένα στη Σαμάρεια και στο Beth-Zur, και χρονολογούνται τόσο στην Εποχή του Χαλκού όσο και την Εποχή του Σιδήρου.¹²⁴ Πιθανότατα η διαδικασία της σφράγισης είχε εφευρεθεί στην Ανατολή και αργότερα την υιοθέτησαν οι Έλληνες. Η Grace¹²⁵ υποστηρίζει ότι οι θασιακοί εμπορικοί αμφορείς που μετέφεραν οι μισθοφόροι του Μ. Αλεξάνδρου έφεραν στοιχεία από την Ανατολή. Γνωρίζουμε ότι οι Ανατολίτες σφράγιζαν τα αγγεία τους και στις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ. Την περίοδο αυτή οι Έλληνες δεν είχαν ανακαλύψει ούτε καν την νομισματοκοπία.¹²⁶ Η πρακτική αυτή εξαπλώθηκε στον ελλαδικό χώρο κυρίως κατά τους υστεροκλασικούς και τους ελληνοιστικούς χρόνους.

Μια υπόθεση για τους λόγους σφράγισης είναι ότι γινόταν για τη χρονολόγηση του οίνου. Αυτό θα μπορούσε να ισχύει για καλής ποιότητας οίνους που χρειάζονταν και το χρόνο ωρίμανσης (π.χ. ο θασιακός). Αυτό όμως δεν θα είχε νόημα σε άλλους οίνους όπως ο ροδιακός και ο κνιδιακός δεδομένου ότι κατά την μεταφορά τους χρησιμοποιούσαν θαλασσινό νερό ως συντηρητικό.¹²⁷

Μια άλλη άποψη είναι ότι όταν ο εμπορικός αμφορέας μετέφερε κρασί το σφράγισμα θα είχε διττό ρόλο και για τον έλεγχο της χωρητικότητας αλλά και για τη δήλωση της εκλεκτής ποιότητας του οίνου. Όταν όμως οι αμφορείς μετέφεραν άλλα προϊόντα εκτός του οίνου ο μοναδικός ρόλος του σφραγίσματος θα ήταν η πιστοποίηση της χωρητικότητας.¹²⁸

Μια τρίτη άποψη είναι ότι η χρονολόγηση που αναγράφεται στις λαβές δεν αναφέρεται στο μήνα παραγωγής του οίνου, αλλά στην κατασκευή του αγγείου (είτε αμφορέα είτε λάγυνου) και πιο συγκεκριμένα στην περίοδο που το αγγείο χρειάζεται για να

¹²⁴ Grace 1934, 199, υπ.4.

¹²⁵ Grace 1949, 182.

¹²⁶ Grace 1949, 182, υπ. 33.

¹²⁷ Grace 1934, 198.

¹²⁸ Grace 1949, 181. Grace – Savvatiadou-Petropoulakou 1970, 279 Jefremow 1995, 11-12. Mohammed al Rousan 2009, 57.

στεγνώσει ο πηλός του.¹²⁹ Η Grace¹³⁰ όμως υποστηρίζει ότι η διαδικασία για να στεγνώσει το αγγείο διαρκεί μέρες και όχι μήνες στο χώρο της Μεσογείου.

Η ίδια¹³¹ προτείνει ότι η σφράγιση στους εμπορικούς αμφορείς δεν έχει σχέση με το περιεχόμενο που μετέφεραν τα αγγεία. Η σφραγίδα πάνω στην λαβή του αμφορέα δεν θα μπορούσε να εγγυηθεί ούτε την ποιότητα του περιεχομένου αλλά ούτε και να δηλώσει τη χρονολόγηση δεδομένου ότι η διαδικασία γίνονταν πριν την όπτηση του αγγείου.¹³² Κατά την Grace οι λόγοι σφράγισης των εμπορικών αμφορέων είναι παρόμοιοι με αυτούς που είναι αποδεκτοί για τους ενσφράγιστους κεράμους.¹³³ Το σφράγισμα αποτελεί μέσο διαφήμισης του αγγείου για τον κατασκευαστή, ενώ ο ίδιος χρησιμοποιεί την ημερομηνία για να ελέγχει την παραγωγή του. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στην περίπτωση που δεν είναι αυτός που παράγει αλλά απλά είναι υπεύθυνος της παραγωγής.¹³⁴

Η ίδια¹³⁵ αναφέρει ακόμη μια άποψη ότι το σφράγισμα αποτελεί ένα είδος διαπιστευτηρίου (άδειας) για την κυκλοφορία του προϊόντος για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.

Πρόσφατα ο Al Roussan παρέθεσε βάσιμα επιχειρήματα για τις αιτίες σφράγισης των ροδιακών αμφορέων, που σε γενικές γραμμές μπορούν να ισχύουν και για άλλες πόλεις. Κατ' αυτόν η διαδικασία της σφράγισης είναι ένα είδος συμφωνίας μεταξύ της πόλης και του κατασκευαστή-εμπόρου για να μπορεί να συμμετέχει στο εμπορικό δίκτυο και να διαφημίζει το προϊόν του. Η πόλη είχε πιθανότατα δώσει την άδεια στους κατασκευαστές-κεραμείς να παράγουν μια ποσότητα αμφορέων με σκοπό να τους επιβάλει κάποιο φόρο στην κατασκευή ή στο περιεχόμενο τους.¹³⁶ Οι πληροφορίες που συλλέγουμε μέσα από επιγραφές¹³⁷ δείχνουν ότι το μέτρο αυτό ακολουθούσαν συχνά οι αρχές των πόλεων για να αποφευχθεί ο πληθωρισμός ο οποίος θα προκαλούνταν λόγω της έλλειψης κυκλοφορίας νομισμάτων για να διεκπεραιωθούν εμπορικές συναλλαγές.¹³⁸ Οι φόροι είχαν επινοηθεί για προϊόντα τα οποία παράγονταν και πωλούνταν σε μεγάλες ποσότητες. Στην περίπτωση της Ρόδου πιθανότατα ο φόρος αφορούσε την κατασκευή αμφορέων καθώς η

¹²⁹ Grace 1934, 198. Mohammed al Rousan 2009, 56.

¹³⁰ Grace 1934, 198-199.

¹³¹ Grace 1949, 177.

¹³² Grace 1949, 177.

¹³³ Grace 1934, 199. Grace 1949, 178.

¹³⁴ Grace 1934, 199. Jefremow 1995, 10.

¹³⁵ Grace 1934, 199.

¹³⁶ Grace 1934, 199. Whitbread 1995, 33. Mohammed al Rousan 2009, 56.

¹³⁷ Επιγραφή από τη πόλη της Σηστού χρονολογείται το 160-120 π.Χ. Επιγραφή από τη Ρόδο χρονολογείται το 180 π.Χ. Επιγραφή από τη Γόρτυνα χρονολογείται το 212-210 π.Χ. βλ. Θωμαΐδη 1993, 34-35.

¹³⁸ Θωμαΐδης 1993, 34. Mohammed al Rousan 2009, 56.

παραγωγή του οίνου ήταν περιορισμένη.¹³⁹ Και πράγματι η παραγωγή αμφορέων από τη Ρόδο ήταν ιδιαιτέρως αυξημένη από το πρώτο έως το τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ.¹⁴⁰

Από την άλλη πλευρά η Grace μαζί με την Σαββατιανού-Πετροπουλάκου¹⁴¹ προτείνουν ότι τα σφραγίσματα μπορεί να αποτελούσαν έλεγχο προς τον κατασκευαστή ή τον κάτοχο του αγγείου και του περιεχομένου του. Ο έλεγχος θα μπορούσε να γίνεται συστηματικά και κάθε τι ελαττωματικό θα αποσύρονταν από την αγορά. Ο έλεγχος αυτός λοιπόν αφορούσε και την παραγωγή αλλά και την πώληση του αγγείου και του περιεχομένου του.

Ο Ακαμάτης¹⁴² εκφράζει την άποψη ότι ο μήνας που αναφέρεται στις λάβες έχει σχέση με τη σφραγίδα από την οποία προέρχεται το σφράγισμα.¹⁴³ Η μήτρα αυτή πιθανότατα είχε ισχύ για ένα μήνα με βάση την οποία θα μπορούσαν να διακινηθούν στο εμπόριο οι αμφορείς του κάθε εργαστηρίου.¹⁴⁴ Εν συνεχεία ο κεραμέας θα έπρεπε να καταβάλει το φόρο στο κράτος τον οποίο εισέπραττε από τις πωλήσεις των αμφορέων και για το λόγο αυτό μπορεί να αυξάνονταν και οι τιμές των προϊόντων του.¹⁴⁵ Η σφράγιση λειτουργούσε ως μέσο πιστοποίησης κάθε φορά για κάθε τι που είχε αξία για κάθε πόλη.¹⁴⁶

Συμπερασματικά διαπιστώνει κανείς, ότι ενώ οι αμφορείς μπορούν να μας δώσουν στοιχεία βάσει του σχήματος και των σφραγισμάτων που φέρουν οι λαβές τους, παρόλα αυτά προκύπτουν κάποιοι περιορισμοί. Οι πληροφορίες που αντλούμε για την εξέλιξη στην τεχνολογία αλλά και για την ερμηνεία των επιγραφών που φέρουν είναι αρκετά αποσπασματικές και ασαφείς τις περισσότερες φορές. Να σημειωθεί ότι δεν έφεραν επιγραφικά στοιχεία όλοι οι αμφορείς, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις ακόμα και η ύπαρξη τους δεν βοηθά στην ταύτιση προέλευσης του αγγείου. Επιπλέον συχνά στον χώρο της ανασκαφής προκύπτουν τμήματα αμφορέα τα οποία δεν είναι ιδιαιτέρως διαγνωστικά ως προς το σχήμα και την προέλευση του αγγείου. Η σημερινή έρευνα για να ξεπεράσει τους περιορισμούς αυτούς στράφηκε στη μελέτη της σύστασης του πηλού των αγγείων. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της χημικής αλλά κυρίως της πετρογραφικής ανάλυσης του πηλού των αμφορέων.¹⁴⁷

¹³⁹ Grace 1934, 199. Mohammed al Rousan 2009, 56.

¹⁴⁰ Grace 1949, 183.

¹⁴¹ Grace-Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 279.

¹⁴² Ακαμάτη 2000 σχ.2 Mohammed al Rousan 2009, 56-57.

¹⁴³ Grace - Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 279. Mohammed al Rousan 2009, 57.

¹⁴⁴ Mohammed al Rousan 2009, 57.

¹⁴⁵ Grace 1934, 199. Mohammed al Rousan 2009, 57.

¹⁴⁶ Grace 1934, 199.

¹⁴⁷ Whitbread 1995, 1-2.

4. Χίος – Ρόδος – Κως – Κνίδος - Θάσος

4.1 Χίος

Γενικά

Το κρασί της Χίου εκθειάστηκε πολύ από τους αρχαίους συγγραφείς όπως τον Αθήναιο και τον Πλίνιο.¹⁴⁸ Ο Πλούταρχος¹⁴⁹ μας πληροφορεί ότι στην εποχή του Σωκράτη ένας αμφορέας που περιείχε χιακό κρασί πουλήθηκε στην Αθήνα για μία μνα, η οποία αντιστοιχούσε σε 100 δραχμές οι οποίες με τη σειρά τους ισοδυναμούσαν με 5 μεροκάματα ενός εξειδικευμένου εργάτη.¹⁵⁰

Οι πρωιμότεροι χιακοί αμφορείς χρονολογούνται στα τέλη του 7^{ου} με αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ.¹⁵¹ Η παραγωγή τους σταματά σύμφωνα με τη Grace¹⁵² στα τέλη του 1^{ου} αι. π.Χ. αν και σαν παράσταση συνεχίζονται στα νομίσματα του νησιού μέχρι τον 3^ο αι. μ.Χ.¹⁵³

Οι καλύτερες ενδείξεις για τις εμπορικές σχέσεις του νησιού σε σχέση με άλλες περιοχές είναι η εύρεση των χιακών αμφορέων που μετέφεραν το φημισμένο οίνο της νήσου.¹⁵⁴ Με το ζήτημα έχουν ασχοληθεί πολλοί αρχαίοι συγγραφείς.¹⁵⁵ Στην περιοχή του Κοφινά Χίου¹⁵⁶ αλλά και στην Αττική, στη Θάσο, στη Σμύρνη, στην Ναύκρατη, στην Ίστρια και στην Τροα έχουν βρεθεί χιακοί αμφορείς του 7^{ου} αι. π.Χ. Η διάδοση των χιακών αμφορέων αυξήθηκε κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αι. π.Χ. και κατά την κλασική περίοδο.¹⁵⁷

Όσο πιο γνωστό γινόταν το κρασί της Χίου τόσο περισσότερες γίνονταν οι ανάγκες για καλλιέργεια και νέων αμπελών. Ο Όμηρος¹⁵⁸ εκθειάζει τον Ισμαρικό οίνο από την Θράκη. Ο οίνος προερχόταν από τη μοναδική αποικία που ίδρυσαν οι Χίοι, τη Μαρώνεια.¹⁵⁹

¹⁴⁸ Αθήναιος I, 29 και 31, 33. Πλίνιος Λ.Η XIV, IX, 73.

¹⁴⁹ Πλούταρχος De tranquillitate animi 10.

¹⁵⁰ Grace 1934, 296, υπ. 5. Grace. 1949, 176.

¹⁵¹ Whitbread 1995, 135.

¹⁵² Whitbread 1995, 135.

¹⁵³ Grace Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 359. Whitbread 1995, 135.

¹⁵⁴ Gardner 1920, 160. Grace – Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 359. Yalouris 1976, 128-129, 137.

Whitbread 1995, 138. Lozanov 2010, 87.

¹⁵⁵ Αριστοφάνης, Εκκλησιάζουσαι στ. 1139. Βιργίλιος, Βουκολικά, V στ. 71. Στράβων XIV, 645. Πλίνιος Φυσική Ιστορία XIV 7(9),73. Αθήναιος, βιβλ. I, 32.

¹⁵⁶ Yalouris 1976, 169, αρ.5.

¹⁵⁷ Whitbread 1995, 135.

¹⁵⁸ Όμηρος Οδ. 9. 196-8.

¹⁵⁹ Ο Coulanges δεν είναι απολύτως σίγουρος αν η Μαρώνεια είναι αποικία των Χίων. Δηλώνει ότι αυτό αποτελεί μια αναφορά του Χίου γεωγράφου Σκύμνου που έζησε τον 1^ο αι. π.Χ. βλ. Coulanges 1977, 62.

Από την άλλη πλευρά δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα η περιοχή να ήταν οινοπαραγωγική και πριν την εμφάνιση των Χιωτών.¹⁶⁰ Οι λόγοι ίδρυσης της μπορεί να ήταν για την εξυπηρέτηση εμπορικών σκοπών.¹⁶¹ Ίσως η παραγωγή του οίνου στο νησί της Χίου να μην επαρκούσε για τις ανάγκες του εμπορίου και για το λόγο αυτό οι Χιώτες να αναζήτησαν άλλες πηγές.¹⁶²

Εκτός από την Μαρόνεια υπάρχουν ενδείξεις ότι και στην Ναύκρατη οι Χιώτες ασχολήθηκαν με το εμπόριο του οίνου. Σύμφωνα με την κεραμική που βρέθηκε στην αποικία οι Έλληνες μεταξύ αυτών και οι Χιώτες κατοίκησαν στην περιοχή ήδη από τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. Από τα υλικά κατάλοιπα φαίνεται ότι η Χίος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ίδρυση του συγκεκριμένου εμπορικού σταθμού. Πιθανότατα οι Χίοι επιδόθηκαν και εκεί στο εμπόριο του οίνου.

Αν και ο οίνος ήταν το κύριο εξαγωγικό προϊόν, παρόλα αυτά σύμφωνα με τα κείμενα από τους παπύρους που βρέθηκαν στην Αίγυπτο¹⁶³, οι Χίοι εξήγαγαν μέλι, ξηρούς καρπούς και λάδι¹⁶⁴ και μαστίχα.¹⁶⁵

Η χωρητικότητα των χιακών αμφορέων του 3^{ου} αι. π.Χ. υπολογίζεται περίπου στα 22 λίτρα.¹⁶⁶

Σχήμα

Οι πρώτοι χιακοί αμφορείς του 7^{ου} και του 6^{ου} αι. π.Χ ήταν πηνιόσχημοι.¹⁶⁷ Το γ' τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ. είναι σε ευρεία χρήση αμφορείς με φουσκωτό λαιμό αν και επικρατεί η άποψη ότι αμφορείς αυτού του τύπου έχουν κάνει την εμφάνιση τους ήδη από

¹⁶⁰ Yalouris 1976, 129. Σύμφωνα επίσης με το Γιαλούρη στον Όμηρο και στον Αρχίλοχο δεν αναφέρεται η Μαρόνεια. Το μόνο που αναφέρουν είναι το όνομα Μάρων. Πρόκειται για ιερέα του Απόλλωνα σε ένα ιερό κοντά στη λίμνη Ισμαρίδα. Ακόμη ο ιερέας σύμφωνα με το μύθο είχε σχέση και με Διόνυσο και τον οίνο. Κάποιος άλλος μύθος τον παρουσιάζει ως γιο του Οίνοποιάνα. Για το λόγο αυτό συνδέουν το όνομα του με τη Χίο πριν τον 7^ο αι. π.Χ. Όλα όσο προαναφέρθηκαν δεν έχουν κάποια ιστορική βάση. Το μόνο σίγουρο είναι ότι το όνομα Μάρων είχε σχέση με την περιοχή πριν κάνουν την εμφάνιση τους οι Χιώτες, βλ. Yalouris 1976, σημ. 105.

¹⁶¹ Στράβων XIV 645. Θουκυδίδης. VII 45.4. Gardner 1920, 160. Lozanov 2010, 87.

¹⁶² Yalouris 1976, 132.

¹⁶³ Στην Αίγυπτο οι Χίοι είχαν ιδρύσει όπως και άλλες πόλεις το ομώνυμο εμπόρικο πρακτορείο βλ. Coulanges 1977, 57.

¹⁶⁴ Αριστοτέλης Πολιτικά 1, 7.

¹⁶⁵ Το προϊόν της μαστίχας αποτελούσε μονοπώλιο για τους Χίους και ήταν αρκετά ακριβή η εξαγωγή της βλ. Coulanges 1977, 53.

¹⁶⁶ Grace 1934, 296. Grace – Savvatiadou-Petropoulakou 1970, 360-361.

¹⁶⁷ Whitbread 1995, 136.

τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ.¹⁶⁸ Μετά το γ' τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ. το σχήμα του λαιμού αλλάζει και γίνεται πιο κάθετο.

Σύμφωνα με τις Grace και Σαββατιανού-Πετροπουλάκου¹⁶⁹ η αλλαγή στην τυπολογία του αμφορέα πραγματοποιήθηκε το 449 π.Χ.¹⁷⁰ με τη συμμετοχή της Χίου στην αθηναϊκή συμμαχία. Αν και η Χίος δεν ήταν υποτελής της Αθήνας, αλλά σύμμαχος, παρόλα αυτά, υιοθέτησε γενικά τα μέτρα της δεύτερης και κατά συνέπεια ακολούθησε στις αναλογίες των αμφορέων της τα μέτρα και σταθμά της Αθήνας.¹⁷¹

Κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αι. π.Χ. μέχρι και τον 1^ο αι. π.Χ. παρατηρείται μια σταδιακή επιμήκυνση στο λαιμό και στις λαβές του αγγείου. Το σώμα είναι κυρτό και απολήγει σε κυλινδρικό πόδι.¹⁷² Τα παραπάνω σίγουρα αποτελούν σημαντικά κριτήρια για την εύκολη χρονολόγηση των ακέραιων αμφορέων (**εικ. 5**).

Πηλός

Ο πηλός των χιακών αμφορέων είναι αρκετά ερυθρός- πορτοκαλόχρωμος με αρκετή άμμο και μίκα. Μετά την όπτηση ο πυρήνας του γίνεται γκριζωπός.¹⁷³ Κάποιες φορές η επιφάνεια του αγγείου φέρει και ένα είδος λευκού επιχρίσματος.

Σφραγίσματα

Η Χίος είναι μια από τις πόλεις οι οποίες υιοθέτησαν τη μέθοδο σφράγισης των αμφορέων κατά το γ' τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ.¹⁷⁴ Η πρακτική αυτή πιθανότατα υιοθετήθηκε γιατί την περίοδο αυτή αλλάζει το σχήμα του αμφορέα.

Η αλλαγή στα μέτρα και σταθμά και η αλλαγή στην τυπολογία του αμφορέα είχε σαν αποτέλεσμα το αγγείο να χάνει τη διάκριση και την εύκολη αναγνωσιμότητα του. Για να γίνεται πιθανότατα η διάκριση και η διαπίστευση της ιδιαίτερας καλής ποιότητας οίνου χρησιμοποιήθηκαν οι επιγραφές πάνω στις λαβές αμφορέων και λαγύνων.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Whitbread 1995, 136.

¹⁶⁹ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 359.

¹⁷⁰ Mattingly 1981, 78.

¹⁷¹ Mattingly 1981, 78. Jefremow 1995, 12.

¹⁷² Whitbread 1995, 136.

¹⁷³ Grace 1934, 201.

¹⁷⁴ Grace 1949, 182.

¹⁷⁵ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 359.

Ακόμη οι Χίοι υιοθέτησαν και την εγχάραξης συμβόλων πάνω στους αμφορείς εκτός από τα σφραγίσματα. Με τον τρόπο αυτό τα αγγεία απέκτησαν και πάλι με ασφάλεια ταυτότητα και αποτελούσαν μέσα μεταφοράς του φημισμένου οίνου.¹⁷⁶

Οι αμφορείς του γ' τετάρτου του 5^{ου} αι. π.Χ. με τον ευθύ/κάθετο λαιμό έφεραν το ίδιο σύμβολο με τα νομίσματα¹⁷⁷ του νησιού, δηλαδή την παράσταση της σφίγγας με τον πρώιμο τύπου αμφορέα με φουσκωτό λαιμό.¹⁷⁸ Επίσης, η επιφάνεια των πρώιμων αμφορέων καλύπτονταν με λευκό επίχρισμα και φαιές ζώνες πάνω από αυτό.¹⁷⁹

Το σημείο που σφραγίζονται οι χιακές λαβές είναι ιδιαιτέρως ανασφαλές. Το σφράγισμα εντοπίζεται στη βάση της λαβής και έχει αντικαταστήσει το αποτύπωμα του δακτύλου (αντίχειρα) που εντοπίζεται παλιότερα σε κάποιες λαβές. Συνήθως σφραγιζόταν μόνο η μια λαβή και ενίοτε και ο λαιμός του αγγείου με εμπορικά σήματα.¹⁸⁰ Στους χιακούς αμφορείς έχουν παρατηρηθεί και «δευτερεύοντα» σφραγίσματα με μορφή εμπέστου κύκλου στο λαιμό ή στις λαβές των αμφορέων.¹⁸¹

Τα χιακά σφραγίσματα που έφεραν οι λαβές των εμπορικών αμφορέων ανήκουν στην κατηγορία των « μη επεξηγηματικών». Τα σφραγίσματα τους έφεραν είτε κάποιο μονόγραμμα είτε κάποιο συμπλήμα ή και κάποιο όνομα.¹⁸² Η χρήση των σφραγισμάτων αυτών χρονολογείται από τα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. έως τον 1^ο αι. π.Χ.¹⁸³

Η μελέτη των ενσφράγιστων λαβών από τη Χίο παρουσιάζει κάποιες ιδιαιτερότητες. Σε αντίθεση με άλλες περιπτώσεις τα ονόματα που φέρουν οι λαβές δεν εμφανίζονται συχνά σε νομίσματα και επιπλέον δεν χρησιμοποιείται το εθνικό όνομα. Για το λόγο αυτό οι μελετητές κινήθηκαν προς άλλη κατεύθυνση. Η ταύτιση γίνεται κάποιες φορές με βάση τον πηλό.

Τα ονόματα που φέρουν κάποιοι αμφορείς συναντούνται και στις λαγύνους. Οι λάγυνοι αποτελούν χαρακτηριστικά σκεύη της Χίου κατά την ελληνιστική περίοδο. Πληροφορίες για τα ονόματα των λαβών μπορούμε να αντλήσουμε και μέσα από τη μελέτη των χιακών επιγραφών.¹⁸⁴

¹⁷⁶ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 360.

¹⁷⁷ Gardner 1920, 160-161. Οι παραστάσεις αμφορέων όμως πάνω στα χιακά νομίσματα συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια του 3^{ου} αι. μ.Χ. βλ. Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 359. Empereur – Hesnard 1987, 11. Whitbread 1995, 135.

¹⁷⁸ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 280. Mattingly 1981, 79. Empereur - Hesnard 1987, 22. Jefremow 1995, 12. Whitbread 1995, 135.

¹⁷⁹ Whitbread 1995, 136.

¹⁸⁰ Grace 1934, 201, αρ. 5.

¹⁸¹ Whitbread 1995, 135.

¹⁸² Grace- Savvatianou-Petropoulakou 1970, 360. Whitbread 1995, 135.

¹⁸³ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 360. Whitbread 1995, 135.

¹⁸⁴ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 361.

Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα

Μια μεγάλη κατηγορία σφραγισμάτων από τη Χίο είναι αυτή που φέρει στη λαβή το όνομα του κεραμέα.

Ένα όνομα που εμφανίζεται αρκετές φορές στο συγκεκριμένο υλικό είναι ο Νικίας.¹⁸⁵ Στο υλικό που μελετήσαμε το όνομα απαντάται σε ενσφράγιστες λαβές αμφορέων αλλά και λαγύνων. Στις περισσότερες των περιπτώσεων εμφανίζεται το όνομα γραμμένο επί τα λαιά και σπάνια σώζεται σε όλη του την έκταση. Το σφράγισμα είναι ορθογώνιο και το όνομα είναι σε γενική. Η δραστηριότητα του κεραμέα εντοπίζεται χρονικά στον 2^ο - 1^ο αι. π.Χ. Λαβές με το όνομα αυτό έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο και στη Δήλο,¹⁸⁶ την Αθήνα, την Πέλλα και την Αλεξάνδρεια,¹⁸⁷ ενώ το όνομα Νικίας έχει βρεθεί και σε λαβές που έχουν ως τόπο προέλευσης τη Ρόδο,¹⁸⁸ την Κω, και την Πέλλα.¹⁸⁹ Το όνομα Νικίας απαντάται και σε χιακές επιγραφές.¹⁹⁰

Ένα άλλο όνομα που συναντάμε συχνά στο συγκεκριμένο υλικό, σε ενσφράγιστες λαβές αμφορέων και λαγύνων, είναι το Ίκέσιος.¹⁹¹ Το όνομα είναι γραμμένο ευθύ και σώζεται συνήθως σε ικανοποιητικό βαθμό. Σε κάποια από τα σφραγίσματα το ελληνικό Σ αντικαθίσταται από το λατινικό C. Λαβές με το συγκεκριμένο όνομα κεραμέα έχουν βρεθεί εκτός από την πόλη της Χίου, στο Λευκόνιον (κοντά στο Εμποριό) στη Σινώπη, στην Αθήνα¹⁹², στην Αλεξάνδρεια, τη Δήλο, την Ερέτρια, την Πέργαμο¹⁹³, τη Σάμο, τη Σαλαμίνα της Κύπρου¹⁹⁴, και αλλού στην ανατολική Μεσόγειο¹⁹⁵ Βάσει των λαβών από το Λευκόνιο της Χίου, η περίοδος δραστηριότητας του κεραμέα τοποθετείται στο α' μισό του 2^{ου} αι. Οι λαβές από τη Σινώπη όμως χρονολογούνται τον κεραμέα τον 3^ο αι. π.Χ., και

¹⁸⁵ Αρ. Κατ. 36, BE: 17371. Αρ. Κατ. 37, BE: 17296. Αρ. Κατ. 98, BE: 16653. Αρ. Κατ. 99, BE: 16639. Αρ. Κατ. 150, BE: 17227. Αρ. Κατ. 156, BE: 17139. Αρ. Κατ. 158, BE: 17138. Αρ. Κατ. 266, BE: 17353. Αρ. Κατ. 370, OM 189. Αρ. Κατ. 398, OM 391 & 397. Αρ. Κατ. 468, OM 311. Αρ. Κατ. 514, OM 358. Αρ. Κατ. 649, OM 318. Αρ. Κατ. 661, OM 318. Αρ. Κατ. 685, OM 573. Αρ. Κατ. 699, OM 417. Αρ. Κατ. 754, OM 252. Αρ. Κατ. 798, OM 281. Αρ. Κατ. 919, OM 262.

¹⁸⁶ Frazer-Matthews 1987, 333.

¹⁸⁷ Σαδικάκης 1989, 346, 57.

¹⁸⁸ Grace 1934, 231, 64. Grace -Savvatiou-Petropoulakou 1970, 311, E30.

¹⁸⁹ Ο Ακαμάτης όμως χρονολογεί το όνομα τον 3^ο αι π.Χ βλ. Ακαμάτης 2000, 41, ΠΑΡ 48.

¹⁹⁰ Frazer- Matthews 1987,333. Σαδικάκης 1989, 246, 61-63.

¹⁹¹ Αρ. Κατ. 3, BE: 16148. Αρ. Κατ. 84, BE: 16658. Αρ. Κατ. 95, BE: 16660. Αρ. Κατ. 100, BE: 16659. Αρ. Κατ. 127, BE: 16948. Αρ. Κατ. 128, BE: 16943. Αρ. Κατ. 129, BE: 16942. Αρ. Κατ. 190, BE: 17322. Αρ. Κατ. 286, BE: 17379. Αρ. Κατ. 313, BE: 17395. Αρ. Κατ. 555, OM 350. Αρ. Κατ. 742, OM 402. Αρ. Κατ. 747, OM 400. Αρ. Κατ. 897, OM 329 & 324. Αρ. Κατ. 971, OM 366. Αρ. Κατ. 1021, OM 379. Αρ. Κατ. 1026, OM 379. Αρ. Κατ. 1031, OM 379.

¹⁹² Grace 1956, 166, 198.

¹⁹³ Börker - Burow 1998, 121, 567-572.

¹⁹⁴ Σαδικάκης 1989, 242, 22.

¹⁹⁵ Finkielsztejn 2000, 210.

βάσει αυτού οι περισσότεροι μελετητές¹⁹⁶ τον τοποθετούν στο γ' τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ. Κατά συνέπεια, έχουμε να κάνουμε με τουλάχιστον δύο κεραμείς που έφεραν το ίδιο όνομα. Σε ποιον αναφέρονται οι λαβές από το οικόπεδο είναι ένα θέμα που χρήζει περαιτέρω μελέτης. Το όνομα του κεραμέα Ικεσίου απαντάται και στις επιγραφές της Χίου.¹⁹⁷

Το επόμενο χιακό όνομα κεραμέα που συναντάται είναι ο Ηγησίας.¹⁹⁸ Στις περισσότερες περιπτώσεις το όνομα απαντάται στη γενική, ενώ το ελληνικό Σ έχει αντικατασταθεί από το λατινικό C. Λαβές που φέρουν το χιακό αυτό όνομα εκτός από τη Χίο έχουν εντοπιστεί στη Αθήνα¹⁹⁹, την Αλεξάνδρεια, τη Δήλο²⁰⁰, την Κύπρο, την Κω, την Μυτιλήνη, την Πέργαμο²⁰¹, τη Ναύκρατη, τη Ρόδο, τη Σαμάρεια της Παλαιστίνης, τις Συρακούσες, και αλλού στην ανατολική Μεσόγειο²⁰². Η περίοδος δραστηριότητας του Χίου κεραμέα Ηγησία υπολογίζεται στον ύστερο 3^ο με πρώιμο 2^ο αι. π.Χ.²⁰³ Κατά τον Σαδικάκη²⁰⁴ μπορεί να είχαμε δύο ή και περισσότερους κεραμείς με το ίδιο όνομα, αυτή όμως η υπόθεση μένει να αποδειχθεί. Το όνομα Ηγησίας συναντάται στη Χίο την ίδια περίοδο και σε επιγραφές.²⁰⁵

Ο επόμενος Χίος κεραμέας που συναντήσαμε κατά τη μελέτη του υλικού είναι ο Εύρυκράτης.²⁰⁶ Οι λαβές που φέρουν το όνομα ανήκουν σε αμφορείς και σε λαγύνους. Σε πολλές περιπτώσεις το όνομα είναι γραμμένο επί τα λαιά, ενώ σε όλες τις περιπτώσεις είναι σε γενική πτώση. Σε δύο περιπτώσεις το όνομα είναι γραμμένο σε δύο στίχους.²⁰⁷

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο σφραγίσματα που φέρουν το όνομα αυτό. Στο ένα ενώ όλη η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ το γράμμα Ρ βρίσκεται ψηλότερα από το στίχο και το Α είναι γραμμένο ανάποδα (επί τα λαιά). Δεν γνωρίζουμε για ποιο λόγο μπορεί να

¹⁹⁶ Σαδικάκης 1989, 242, 22. Börker – Burow 1998, 121.

¹⁹⁷ Frazer-Matthews 1987, 333. Σαδικάκη 1989, 346, 61-63. Μαλούχου 2000-2003, 295.

¹⁹⁸ Αρ. Κατ. 85, BE: 16663. Αρ. Κατ. 202, BE: 17122. Αρ. Κατ. 363, OM 286. Αρ. Κατ. 502, OM 354. Αρ. Κατ. 528, OM 477. Αρ. Κατ. 544, Π 638. Αρ. Κατ. 579, OM 429. Αρ. Κατ. 697, OM 417. Αρ. Κατ. 702, OM 407. Αρ. Κατ. 737, OM 402. Αρ. Κατ. 746, OM 400. Αρ. Κατ. 752, OM 400. Αρ. Κατ. 780, OM 312. Αρ. Κατ. 811, OM 333. Αρ. Κατ. 816, OM 333. Αρ. Κατ. 817, OM 333. Αρ. Κατ. 933, OM 505. Αρ. Κατ. 948, OM 438. Αρ. Κατ. 1019, OM 379. Αρ. Κατ. 1041, OM 379.

¹⁹⁹ Grace 1956, 166, 197.

²⁰⁰ Grace – Savvatiannou-Petropoulakou 1970, 362, E227.

²⁰¹ Börker - Burow 1998, 121, 566.

²⁰² Finkielsztein 2000, 210.

²⁰³ Σαδικάκης 1989, 198-199, 14. Börker – Burow 1998, 121, 566.

²⁰⁴ Σαδικάκης 1989, 198-199, 14.

²⁰⁵ Frazer-Matthews 200.

²⁰⁶ Αρ. Κατ. 16, BE: 16654. Αρ. Κατ. 43, BE: 16399. Αρ. Κατ. 244, BE: 17321. Αρ. Κατ. 269, BE: 17361.

Αρ. Κατ. 383, OM 189. Αρ. Κατ. 762, OM 312. Αρ. Κατ. 767, OM 312. Αρ. Κατ. 681, OM 318. Αρ. Κατ.

846, OM 375. Αρ. Κατ. 874, OM 391. Αρ. Κατ. 885, OM 391. Αρ. Κατ. 972, OM 366.

²⁰⁷ Αρ. Κατ. 43, BE: 16399. Αρ. Κατ. 383, OM 189.

συνέβη αυτό, ούτε εάν έγινε ηθελημένα ή αποτελεί τυχαίο γεγονός κατά τη διάρκεια που εργάζονταν ο κεραμέας.²⁰⁸

Στο δεύτερο σφράγισμα συναντάμε κάτι ασύνηθες για τα σφραγίσματα της Χίου. Το όνομα συνοδεύεται και από το εθνικό, κάτι που μας βοηθάει να ταυτίσουμε απόλυτα τη χιώτικη προέλευση της λαβής και κατ' επέκταση όλων των λαβών που φέρουν το ίδιο όνομα.²⁰⁹ Μια εναλλακτική ερμηνεία της λαβής είναι ότι το δεύτερο όνομα δεν είναι το εθνικό αλλά το πατρώνυμο του κεραμέα Εύρυκράτου Μαχίου όπως συμβαίνει σε παραδείγματα από την Πέργαμο²¹⁰ και την ανατολική Μεσόγειο.²¹¹ Ενσφράγιστες λαβές με το όνομα του Χίου κεραμέα έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο²¹² και στην Αθήνα, την Αλεξάνδρεια, τη Δήλο και την Πέργαμο²¹³. Η ακριβής περίοδος δραστηριοποίησης του συγκεκριμένου κεραμέα είναι ασαφής. Το όνομα Εύρυκράτης συναντάται και σε επιγραφές της Χίου του 2^{ου} και 1^{ου} αι. π.Χ.²¹⁴ χωρίς βέβαια αυτό να αποδεικνύει ότι και ο κεραμέας δραστηριοποιήθηκε εκείνη την περίοδο.

Το επόμενο όνομα Χίου κεραμέα που συναντήσαμε είναι ο Διονύσιος/ος το οποίο αναγνωρίζεται σε λαβές αμφορέων και λαγύνων.²¹⁵ Με μία εξαίρεση,²¹⁶ όλες οι επιγραφές είναι γραμμένες επί τα λαιά. Το όνομα αναγράφεται κατά κανόνα σε γενική πτώση, και μόνο δύο φορές παρουσιάζεται στην ονομαστική και κάπως παραλλαγμένο ως Διόνυσος. Ορισμένες φορές το όνομα σώζεται ακέραιο, ενώ σε άλλες αποσπασματικά, όμως και σε αυτές η συμπλήρωση είναι ασφαλής. Εκτός από τη Χίο λαβές²¹⁷ που έχουν αυτό το όνομα κεραμέα έχουν βρεθεί στην Αθήνα, την Αλεξάνδρεια, τη Παλαιστίνη, την Πέλλα, την Πέργαμο²¹⁸ κ.α. Λαβές που φέρουν το ίδιο όνομα και δεν είναι χιακές έχουν βρεθεί στην Κω και στη Ρόδο.²¹⁹ Η περίοδος δραστηριοποίησης του Χίου κεραμέα δεν μπορεί να καθοριστεί. Στις επιγραφές του νησιού το όνομα Διονύσιος απαντάται από τον 4^ο αι. π.Χ. έως τον 3^ο αι. μ.Χ.²²⁰

²⁰⁸ Αρ. Κατ. 846, OM 375.

²⁰⁹ Αρ. Κατ. 244, BE:17321.

²¹⁰ Börker – Burow 1998, 121, 565.

²¹¹ Finkielsztein 2000, 210, πιν. 110b.

²¹² Frazer-Matthews 1987, 184. Σαδικάκης 1989, 174-250.

²¹³ Börker – Burow 1998, 121, 561-564.

²¹⁴ Plassart-Picard 1913, 221 αρ. 29, στ. 4

²¹⁵ Αρ. Κατ. 81, BE: 16392. Αρ. Κατ. 131, BE: 16945. Αρ. Κατ. 178, BE: 17163. Αρ. Κατ. 211, BE: 17116.

Αρ. Κατ. 320, BE: 17480. Αρ. Κατ. 318, BE: 17422. Αρ. Κατ. 593, OM 324. Αρ. Κατ. 976, OM 366. Αρ.

Κατ. 991, OM 518. Αρ. Κατ. 1009, OM 379.

²¹⁶ Αρ. Κατ. 320, BE:17480.

²¹⁷ Σαδικάκης 1989, 124, 154.

²¹⁸ Börker – Burow 1998, 124, 620-621.

²¹⁹ Η λαβή από την Κω χρονολογείται 2^ο-1^ο αι. π.Χ. βλ. Frazer-Matthews 1987, 137-138. Σαδικάκης 1989,

127,180. Ακαμάτης 2000, 52, P5 (ροδιακή λαβή).

²²⁰ Frazer-Matthews 1987, 136.

Το επόμενο σε συχνότητα όνομα κεραμέα που συναντάμε είναι ο Αθήναιος²²¹. Το όνομα έχει ταυτιστεί σε λαβές αμφορέων και σε λαβές λαγύνων. Σε καμιά από τις περιπτώσεις αυτές δεν σώζεται ακέραιο, ενώ σε μια μόνο λαβή η επιγραφή είναι γραμμένη επί τα λαιά²²². Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα σφράγισμα, το οποίο φέρει το όνομα Αθήνα -. Πιθανότατα πρόκειται για συντόμευση του ονόματος Αθήναιος.²²³ Λαβές με το όνομα αυτό έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο και στις Κεγχρεές²²⁴.

Ο Χίος Μηνογένης²²⁵ είναι ο επόμενος κεραμέας που συναντάμε στο υλικό. Το όνομα του εμφανίζεται μόνο σε λαβές αμφορέων. Σε όλες τις περιπτώσεις δεν μας σώζεται η κατάληξη κατά συνέπεια δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την πτώση. Το όνομα του Χίου κεραμέα Μηνογένη συναντάται εκτός από τη Χίο²²⁶ και στην Αθήνα²²⁷, τη Δήλο και την Πάφο της Κύπρου. Το όνομα όμως συναντάται και σε μια ροδιακή λαβή του 2^{ου} – 1^{ου} αι. π.Χ. Το όνομα το συναντάμε και σε επιγραφές της Χίου που χρονολογούνται περί το 2^ο αι. π.Χ.²²⁸

Επιπλέον, στο υλικό που εξετάστηκε εντοπίστηκαν και τρεις αποσπασματικές λαβές που σώζουν μόνο τα γράμματα Μηνο[----]. Μπορούμε, πιστεύω, να διαβάσουμε με σχετική ασφάλεια το όνομα Μηνογένης.²²⁹ Σε συντομευμένη μορφή έχουν βρεθεί λαβές στην Αθήνα και τη Δήλο.

Μικρός αριθμός λαβών από αμφορείς και από λάγυνο φέρουν τη σφραγίδα του Χίου κεραμέα Διοδώρου²³⁰ Στη λαβή από λάγυνο²³¹ το σφράγισμα δεν βρίσκεται μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο όπως στις υπόλοιπες αλλά έχει τη μορφή αγγείου, ληκύθιου. Στην επιγραφή της συγκεκριμένης λαβής που είναι γραμμένη σε ευθύ, το γράμμα Ρ είναι γραμμένο επί τα λαιά. Το όνομα του Διόδωρου συναντάμε κατά κανόνα στη γενική πτώση εκτός από μια περίπτωση που είναι σε ονομαστική. Επιπλέον η επιγραφή είναι κάποιες φορές γραμμένη επί τα λαιά, εκ των οποίων σε δύο παραδείγματα εκτείνεται σε δύο

²²¹ Αρ. Κατ. 111, BE: 16672. Αρ. Κατ. 49, BE: 17183. Αρ. Κατ. 151, BE: 17226. Αρ. Κατ. 407, OM 123. Αρ. Κατ. 483, OM 311. Αρ. Κατ. 782, OM 281. Αρ. Κατ. 802, OM 281.

²²² Αρ. Κατ. 483, OM 311.

²²³ Αρ. Κατ. 49, BE: 17183.

²²⁴ Frazer-Matthews 1987, 16, 10. Σαδικάκης 1989, 15, 124.

²²⁵ Αρ. Κατ. 30, BE: 17350. Αρ. Κατ. 76, BE: 16402. Αρ. Κατ. 105, BE: 16652. Αρ. Κατ. 249, BE: 17330.

Αρ. Κατ. 928, OM 262. Αρ. Κατ. 978, OM 117.

²²⁶ Frazer-Matthews 1987, 311. Σαδικάκης 1989, 319, 137.

²²⁷ Σαδικάκης 1989, 319, 137.

²²⁸ Frazer-Matthews 1987, 311.

²²⁹ Σαδικάκης 1989, 318, 133.

²³⁰ Αρ. Κατ. 121, BE: 16844. Αρ. Κατ. 132, BE: 16944. Αρ. Κατ. 594, OM 324. Αρ. Κατ. 836, OM 418. Αρ. Κατ. 867, OM 391.

²³¹ Αρ. Κατ. 594, OM 324.

στίχους.²³² Σε όλες τις επιγραφές με αυτό το όνομα το ελληνικό Σ έχει αντικατασταθεί από το λατινικό C. Χιακές λαβές²³³ με το όνομα αυτό έχουν βρεθεί στην Αθήνα, την Αλεξάνδρεια, τη Δήλο και την Πέργαμο²³⁴. Το όνομα συναντάται και σε επιγραφές στη Χίο από το 2^ο αι. π.Χ. έως το 2^ο αι. μ.Χ.²³⁵ Δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε σε ποιο αιώνα έδρασε ο συγκεκριμένος κεραμέας κατά την ελληνιστική περίοδο.

Επιπλέον έχουμε τέσσερις λαβές οι οποίες σώζονται πολύ αποσπασματικά και δεν μπορούμε να τις ταυτίσουμε με ασφάλεια. Στις δύο περιπτώσεις²³⁶ σώζονται τα τρία έως τέσσερα πρώτα γράμματα και στις άλλες δύο τα πέντε τελευταία.²³⁷ Θα μπορούσαν να συμπληρωθούν με τα ονόματα είτε του Διονυσίου και του Διοδώρου είτε άλλων, άγνωστων, κεραμέων.

Το όνομα Άλκίμαχος²³⁸ το εντοπίζουμε σε λαβές αμφορέων. Απαντάται στη γενική και σε πολλές περιπτώσεις σε ακέραια μορφή. Το όνομα του κεραμέα βρέθηκε εκτός από τη Χίο και σε λαβές στην Αλεξάνδρεια, τη Δήλο, τη Παλαιστίνη, την Αλικαρνασσό, την Κύπρο και τη Σάμο²³⁹.

Λαβές με το όνομα του Χίου κεραμέα Θεμίσιον²⁴⁰ έχουν βρεθεί και στο συγκεκριμένο υλικό. Εντοπίστηκαν τέσσερα σφραγίσματα αμφορέων που φέρουν τη λέξη αυτή γραμμένα επί τα λαιά. Σε καμιά δεν σώζεται το τελικό ν αλλά είναι βέβαιο ότι υπήρχε. Το ελληνικό Σ όπως και σε κάποιες περιπτώσεις ονομάτων έχει αντικατασταθεί από το λατινικό C. Εκτός από τη Χίο λαβές με το ίδιο όνομα έχουν βρεθεί στη Δήλο. Σύμφωνα με τον Σαδικάκη²⁴¹ ο συγκεκριμένος κεραμέας δραστηριοποιήθηκε μεταξύ του 2^{ου} και του 1^{ου} αι. π.Χ. Το όνομα απαντάται και σε λαβή από τη Ρόδο του 2^{ου} αι. π.Χ. αλλά δεν είναι σαφές εάν αναφέρεται στον Χίο κεραμέα ή σε Ρόδιο με το ίδιο όνομα.²⁴² Τέλος το όνομα είναι γνωστό και στην επιγραφική της Χίου του 2^{ου} και 1^{ου} αι. π.Χ.²⁴³

Το επόμενο όνομα που συναντάμε ως σφραγίδα κεραμέα είναι του Θεομνίδου.²⁴⁴ Τα δύο από τέσσερα παραδείγματα σώζονται σε καλή κατάσταση και μπορούμε να

²³² Αρ. Κατ. 594, ΟΜ 324. Αρ. Κατ. 836, ΟΜ 418.

²³³ Σαδικάκης 1989, 123, 143.

²³⁴ Börker – Burow 1998, 125, 641.

²³⁵ Frazer-Matthews 1987, 134.

²³⁶ Αρ. Κατ. 614, ΟΜ 324. Αρ. Κατ. 683, ΟΜ 318.

²³⁷ Αρ. Κατ. 183, ΒΕ:17174. Αρ. Κατ. 230, ΒΕ:17266.

²³⁸ Αρ. Κατ. 92, ΒΕ: 16642. Αρ. Κατ.534, ΟΜ 475. Αρ. Κατ. 566, ΟΜ 429. Αρ. Κατ. 750, ΟΜ 400. Αρ. Κατ. 908, ΟΜ 354.

²³⁹ Σαδικάκης 1989, 23, 191.

²⁴⁰ Αρ. Κατ. 78, ΒΕ: 16395. Αρ. Κατ. 106, ΒΕ: 16655. Αρ. Κατ. 212, ΒΕ: 17115. Αρ. Κατ. 912, ΟΜ 262.

²⁴¹ Σαδικάκης 1989, 216-217, 11.

²⁴² Frazer-Matthews 1987, 212, 21.

²⁴³ Frazer-Matthews 1987, 212, 21.

²⁴⁴ Αρ. Κατ. 83, ΒΕ: 16635. Αρ. Κατ. 284, ΒΕ: 17120. Αρ. Κατ. 381, ΟΜ 189. Αρ. Κατ. 427, ΟΜ 257.

διακρίνουμε ότι το όνομα είναι γραμμένο σε γενική.²⁴⁵ Τα δύο άλλα σφραγίσματα σώζονται αποσπασματικά, αλλά η ανάγνωση του ονόματος είναι ασφαλής.²⁴⁶ Σε όλες τις περιπτώσεις η επιγραφή είναι γραμμένη επί τα λαιά. Λαβές που φέρουν το όνομα του συγκεκριμένου κεραμέα έχουν βρεθεί επίσης στη Δήλο και τη Σμύρνη.²⁴⁷

Το όνομα Χάρμης βρέθηκε σε τρεις αμφορείς και σε μία λάγυνο.²⁴⁸ Και στις τέσσερις περιπτώσεις το όνομα είναι γραμμένο στη γενική, ενώ λείπει το τελικό υ. Το όνομα αυτό εντοπίζεται και σε λαβές από την Αθήνα²⁴⁹.

Συγγενές με το όνομα του παραπάνω κεραμέα είναι το όνομα Χαρμίδης που διαβάσαμε σε δύο λαβές αμφορέων.²⁵⁰ Στη μία λαβή το όνομα σώζεται ακέραιο, ενώ στην άλλη απουσιάζει η κατάληξή του. Πιθανότατα και στις δύο περιπτώσεις το όνομα είναι γραμμένο στη γενική. Λαβές με το όνομα αυτό έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο, στην Αλεξάνδρεια, και την Αθήνα²⁵¹ Επίσης δύο ακόμα λαβές αμφορέων σώζονται τόσο αποσπασματικά που δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για το εάν αναφέρονται στο Χάρμη ή στο Χαρμίδα.²⁵²

Σε τρεις λαβές, δύο αμφορέων και μίας λαγύνου, διαβάσαμε το όνομα του κεραμέα Ἡρακλείδη²⁵³. Μόνο στη μία περίπτωση έχουμε όλο το σφράγισμα γραμμένο σε γενική πτώση. Σύμφωνα με τον Σαδικάκη²⁵⁴ εκτός από τη Χίο, έχουν βρεθεί λαβές με το όνομα του κεραμέα στην Αλεξάνδρεια και τη Δήλο. Το όνομα το συναντάμε στις επιγραφές της Χίου ήδη από τον 4^ο αι. π.Χ μέχρι και το 2^ο αι. μ.Χ.²⁵⁵

Το όνομα Ἀπελλῆς αναγνωρίσαμε επίσης σε τρεις λαβές, δύο αμφορέων και μιας λαγύνου γραμμένο στη γενική²⁵⁶ ως Ἀπελλεῦς. Στις δύο περιπτώσεις η επιγραφή είναι γραμμένη σε ένα στίχο, και σε ένα σφράγισμα εκτείνεται σε δύο στίχους²⁵⁷. Λαβές με το όνομα αυτού του Χίου κεραμέα έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο, στην Αλεξάνδρεια, τη Δήλο, και την Πέργαμο. Ο Σαδικάκης²⁵⁸ υποστηρίζει ότι ήταν δύο οι Χίοι κεραμείς που έφεραν το όνομα αυτό και τονίζει τη δυσκολία να διακρίνουμε κάθε φορά σε ποιον από

²⁴⁵ Αρ. Κατ. 381, ΟΜ 189. Αρ. Κατ. 427, ΟΜ 257.

²⁴⁶ Αρ. Κατ. 83, ΒΕ: 16635. Αρ. Κατ. 284, ΒΕ: 17120.

²⁴⁷ Σαδικάκης 1989, 225, 70.

²⁴⁸ Αρ. Κατ. 619, ΟΜ 324. Αρ. Κατ. 701, ΟΜ 407. Αρ. Κατ. 1013, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 1030, ΟΜ 379.

²⁴⁹ Σαδικάκης 1989, 467, 14.

²⁵⁰ Αρ. Κατ. 617, ΟΜ 324. Αρ. Κατ. 673, ΟΜ 318.

²⁵¹ Frazer-Matthews 1987, 483, 2. Σαδικάκης 1989, 467, 18.

²⁵² Αρ. Κατ. 14, ΒΕ: 16661. Αρ. Κατ. 679, ΟΜ 318.

²⁵³ Αρ. Κατ. 153, ΒΕ: 17145. Αρ. Κατ. 242, ΒΕ: 17314. Αρ. Κατ. 319, ΒΕ: 17481.

²⁵⁴ Σαδικάκης 1989, 205, 63.

²⁵⁵ Frazer-Matthews 1987, 203, 5-9. Σαδικάκης 1989, 204-205, 59-62, 64-67.

²⁵⁶ Αρ. Κατ. 47, ΒΕ: 17182. Αρ. Κατ. 50, ΒΕ: 16728. Αρ. Κατ. 877, ΟΜ 391.

²⁵⁷ Αρ. Κατ. 877, ΟΜ 391.

²⁵⁸ Σαδικάκης 1989, 42, 335.

τους δύο αναφέρεται το σφράγισμα στις λαβές. Μια ένδειξη είναι η γραμματική του ονόματος: ο αρχαιότερος τύπος και αυτός που έχουμε στο υλικό είναι η γενική Ἀπελλεῦς, ενώ ο νεότερος τύπος είναι Ἀπελλοῦς. Σύμφωνα με τους Frazer και Matthews²⁵⁹ δεν γνωρίζουμε αν ο κεραμέας ήταν Χίος στην καταγωγή αλλά σίγουρα εργάστηκε ως κεραμέας στο νησί κατά την ελληνιστική περίοδο. Το όνομα όμως το συναντάμε και σε επιγραφές της Χίου που χρονολογούνται από τον 5^ο αι. π.Χ. έως 1^ο αι. μ.Χ.²⁶⁰

Ο κεραμέας Ἀριστόδημος εμφανίζεται σε δύο χιακές λαβές από λάγυνο²⁶¹. Το όνομα παρουσιάζεται σε γενική πτώση, ενώ στη μια περίπτωση το ελληνικό Σ έχει αντικατασταθεί από το λατινικό C.²⁶² Λαβές με το ίδιο όνομα έχουν βρεθεί σε λαγύνους που βρέθηκαν στην Αθήνα.²⁶³

Οκτώ ονόματα εμφανίζονται μόνο μία φορά στο υλικό που εξετάσαμε. Κατά αλφαβητική σειρά είναι τα εξής: Ἀσκληπιάδης, Ἀριστοκράτης, Μηνόφαντος, Μίκος ή Νίκος, Μοσχίων, Ποσειδώνιος και Φίλων.

Η επιγραφή με το όνομα του κεραμέα Ἀσκληπιάδη²⁶⁴ σώζεται αποσπασματικά αλλά η συμπλήρωση του είναι ασφαλής. Λαβές που έφεραν το συγκεκριμένο όνομα έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο, στην Αλεξάνδρεια και τη Δήλο.²⁶⁵ Το όνομα σε μορφή συντομογραφίας παρουσιάζεται και σε ενσφράγιστες λαβές από την Νάπολη της Ιταλίας. Το ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι οι λαβές από την Ιταλία είναι χρονολογικά παράλληλες με αυτές από το οικόπεδο. Οι λαβές από την Νάπολη χρονολογούνται στο 2^ο αι. π.Χ.²⁶⁶

Το όνομα Ἀριστοκράτης²⁶⁷ εμφανίζεται σε σφράγισμα αμφορέα γραμμένο σε τρεις στίχους και σε πτώση ονομαστική. Το όνομα εκτός από τη Χίο έχει βρεθεί σε λαβές στην Αλεξάνδρεια, και στην Αλικαρνασό²⁶⁸ Στην περίπτωση αυτή δεν είμαστε σίγουροι αν η λαβή είναι χιακή καθώς έχουν βρεθεί ροδιακές που φέρουν το όνομα αυτό²⁶⁹. Μια άλλη υπόθεση στηριζόμενη καθαρά στον πηλό, που είναι έντονα ερυθρωπός με πολύ μικρά,

²⁵⁹ Frazer-Matthews 1987, 50, 17.

²⁶⁰ Frazer-Matthews 1987, 49-50, 2-16. Σαδικάκης 1989, 42-43, 331-334, 336-339.

²⁶¹ Αρ. Κατ. 58, BE: 17204. Αρ. Κατ. 825, OM 333.

²⁶² Αρ. Κατ. 58, BE: 17204.

²⁶³ Grace 1956, 167, 200. Σαδικάκης 1989, 63, 504.

²⁶⁴ Αρ. Κατ. 776, OM 312.

²⁶⁵ Σαδικάκης 1989, 79, 626.

²⁶⁶ Olcese 2010, 106-107.

²⁶⁷ Αρ. Κατ. 413, OM 113.

²⁶⁸ Σαδικάκης 1989, 63, 511.

²⁶⁹ Η Grace χρονολογεί τη λαβή με το όνομα αυτό στα 208-196 π.Χ. βλ. Grace 1934, 228, 52. ιδ. 1952, 526. Frazer-Matthews 1987, 70, 86-88.

μαύρα εγκλείσματα, είναι ότι η συγκεκριμένη λαβή είναι από την Κνίδα. Παράλληλα χρονολογικά σφραγίσματα έχουν βρεθεί στην Ιταλία, πιο συγκεκριμένα στην Νάπολη.²⁷⁰

Το όνομα του κεραμέα Μηνοφάντου²⁷¹ σώζεται ακέραιο και σε γενική πτώση σε λαβή αμφορέα. Εκτός από τη Χίο λαβές με το όνομα αυτό έχουν βρεθεί στην Αλεξάνδρεια και στη Δήλο. Ο Σαδικάκης²⁷² υποστηρίζει ότι ο κεραμέας έζησε και δραστηριοποιήθηκε στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ.

Σε ένα σφράγισμα δεν σώζεται το πρώτο γράμμα, κατά συνέπεια δεν είμαστε βέβαιοι αν το όνομα του κεραμέα είναι Μίκος ή Νίκος.²⁷³ Σύμφωνα με το Σαδικάκη²⁷⁴ έχει βρεθεί ακόμη μια λαβή με το όνομα Μίκος που βρίσκεται στο μουσείο της Χίου, όμως δεν είναι βέβαιος αν προέρχεται από χιακό αμφορέα. Η ανάγνωση Νίκος είναι και αυτή πιθανή. Λαβές με αυτό το όνομα έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο και στην Αλεξάνδρεια²⁷⁵.

Λαβή λαγύνου φέρει το όνομα του κεραμέα Μοσχίωνος²⁷⁶ Λαβές λάγνων με το όνομα αυτό έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο και στην Αθήνα²⁷⁷. Ο Σαδικάκης²⁷⁸ χρονολογεί τον κεραμέα γύρω στο 200 π.Χ.

Ένα ακόμη όνομα που ταυτίστηκε με βεβαιότητα μια φορά είναι ο Ποσειδώνιος.²⁷⁹ Το όνομα εντοπίστηκε σε λαβή αμφορέα σε αρκετά διαβρωμένη κατάσταση αλλά είναι παρόλα αυτά αναγνώσιμο. Εκτός από τη Χίο το όνομα έχει βρεθεί σε λαβές στην Αθήνα, τον Πειραιά, τη Δήλο και τη Ρόδο. Ο Σαδικάκης²⁸⁰ αναφέρεται στο συγκεκριμένο κεραμέα με το πατρώνυμο του Ποσειδωνίου. Σε κάποια παραδείγματα το πατρώνυμο αντικαθίσταται με μια κυκλική βάθυνση (σύμβολο) στοιχείο που συναντάμε και στην δική μας περίπτωση. Επίσης κατά το Σαδικάκη οι κεραμείς που έφεραν το όνομα αυτό ήταν δύο εκ των οποίων ο ένας έζησε τον 3^ο αι. π.Χ. και ο άλλος τον 1^ο αι. π.Χ. Δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ποιός από τους δύο είναι ο Ποσειδώνιος της λαβής μας. Κατά τους Frazer και Matthews λαβές με αυτό το όνομα βρέθηκαν επίσης στη Ρόδο και στην Κω αλλά δεν γνωρίζουμε αν είναι ροδιακές ή κωακές, ή αποτελούν κατασκευές των προαναφερθέντων²⁸¹.

²⁷⁰ Olcese 2010, 98, 104.

²⁷¹ Αρ. Κατ. 373, ΟΜ 189.

²⁷² Σαδικάκης 1989, 320, 145.

²⁷³ Αρ. Κατ. 107, ΒΕ: 16640.

²⁷⁴ Σαδικάκης 1989, 331, 224.

²⁷⁵ Σαδικάκης 1989, 347, 68.

²⁷⁶ Αρ. Κατ. 824, ΟΜ 333.

²⁷⁷ Rotroff 2006, 83, 107.

²⁷⁸ Σαδικάκης 1989, 334, 247.

²⁷⁹ Αρ. Κατ. 698, ΟΜ 417.

²⁸⁰ Σαδικάκης 1989, 388, 189.

²⁸¹ Frazer-Matthews 1987, 383, 37, 48.

Ο Φίλων²⁸² εμφανίζεται σε μια σφραγίδα αμφορέα. Σύμφωνα με τον Σαδικάκη²⁸³ το όνομα απαντάται μόνο σε σφραγίδες από τη Χίο²⁸⁴ αλλά οι Frazer και Matthews²⁸⁵ εντόπισαν το όνομα και σε λαβές από την Κω και τη Ρόδο. Κρίνοντας από τον πηλό η λαβή που έχουμε ενδέχεται και να μην είναι χιακή.

Στο υλικό που μελετήσαμε συναντήσαμε και λαβές από αμφορείς και λαγύνους που έφεραν στα σφραγίσματα τους συντομογραφίες ονομάτων ή συμπλήματα.

Σε ογδόντα λαβές αμφορέων και λαγύνων συναντάμε την συντομογραφία Μεν²⁸⁶ που είναι πολύ κοινή σε σφραγίδες κεραμέων της Χίου. Η πρακτική αυτή πιθανότατα θα προτιμήθηκε για λόγους ευκολίας κατά τη διαδικασία της γραφής του σφραγίσματος. Το πλήρες όνομα μπορεί να συμπληρωθεί ποικιλοτρόπως. Στις περιπτώσεις όπου συμπίπτει ο τρόπος γραφής μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι λαβές προέρχονται από τον ίδιο κεραμέα. Λαβές με αυτή τη σφραγίδα κεραμέα έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο, στην Αθήνα, την Αλεξάνδρεια, τη Βύβλο της Φοινίκης, τη Δήλο, την Κόρινθο, την Κύπρο, την Παλαιστίνη, την Πέργαμο κ.α²⁸⁷

Πέντε λαβές φέρουν σφράγισμα με τη λέξη Μενο. Πιθανότατα πρόκειται για συντομογραφία του ονόματος του κεραμέα Μενοκλή²⁸⁸. Σε μια μόνο περίπτωση το όνομα είναι γραμμένο επί τα λαϊά²⁸⁹. Ο Μενοκλής ήταν κεραμέας που δραστηριοποιήθηκε στη

²⁸² Αρ. Κατ. 452, ΟΜ 341.

²⁸³ Σαδικάκης 1989, 459, 167.

²⁸⁴ Frazer-Matthews 1987, 472, 11.

²⁸⁵ Frazer-Matthews 1987, 473, 217, 239-243.

²⁸⁶ Αρ. Κατ. 1015, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 69, ΒΕ: 16184. Αρ. Κατ. 62, ΒΕ: 16671. Αρ. Κατ. 54, ΒΕ: 17310. Αρ. Κατ. 44, ΒΕ: 16846. Αρ. Κατ. 2, ΒΕ: 16147. Αρ. Κατ. 307, ΒΕ: 17421. Αρ. Κατ. 302, ΒΕ: 17392. Αρ. Κατ. 290, ΒΕ: 17423. Αρ. Κατ. 291, ΒΕ: 17388. Αρ. Κατ. 275, ΒΕ: 17367. Αρ. Κατ. 240, ΒΕ: 17315. Αρ. Κατ. 234, ΒΕ: 17275. Αρ. Κατ. 180, ΒΕ: 17168. , Αρ. Κατ. 181, ΒΕ: 17169. Αρ. Κατ. 177, ΒΕ: 17162. Αρ. Κατ. 138, ΒΕ: 17236. Αρ. Κατ. 125, ΒΕ: 16845. Αρ. Κατ. 119, ΒΕ: 16826. Αρ. Κατ. 118, ΒΕ: 16771. Αρ. Κατ. 89, ΒΕ: 16644. Αρ. Κατ. 86, ΒΕ: 16645. Αρ. Κατ. 486, ΟΜ 329. Αρ. Κατ. 479, ΟΜ 311. Αρ. Κατ. 456, ΟΜ 341. Αρ. Κατ. 454, ΟΜ 341. Αρ. Κατ. 447, ΟΜ 341. Αρ. Κατ. 450, ΟΜ 341. Αρ. Κατ. 397, ΟΜ 391+397. Αρ. Κατ. 379, ΟΜ 189. Αρ. Κατ. 305, ΒΕ: 17391. Αρ. Κατ. 591, ΟΜ 324. Αρ. Κατ. 589, ΟΜ 324. Αρ. Κατ. 587, ΟΜ 324. Αρ. Κατ. 582, ΟΜ 427. Αρ. Κατ. 581, ΟΜ 427. Αρ. Κατ. 572, ΟΜ 429. Αρ. Κατ. 561, ΟΜ 350. Αρ. Κατ. 551, ΧΕ. Αρ. Κατ. 653, ΟΜ 318. Αρ. Κατ. 633, ΟΜ 315. Αρ. Κατ. 626, ΟΜ 315. Αρ. Κατ. 625, ΟΜ 315. Αρ. Κατ. 621, ΟΜ 324. Αρ. Κατ. 621, ΟΜ 324. Αρ. Κατ. 706, ΟΜ 407. Αρ. Κατ. 693, ΟΜ 384α. Αρ. Κατ. 694, ΟΜ 417. Αρ. Κατ. 689, ΟΜ 384 α. Αρ. Κατ. 672, ΟΜ 318. Αρ. Κατ. 664, ΟΜ 318. Αρ. Κατ. 657, ΟΜ 318. Αρ. Κατ. 1052, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 1032, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 1029, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 1025, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 1024, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 1016, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 1011, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 1004, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 999, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 997, ΟΜ 379. Αρ. Κατ. 980, ΟΜ 366. Αρ. Κατ. 979, ΟΜ 117. Αρ. Κατ. 967, ΟΜ 366. Αρ. Κατ. 963, ΟΜ 366. Αρ. Κατ. 939, ΟΜ 262. Αρ. Κατ. 905, ΟΜ 456. Αρ. Κατ. 899, ΟΜ 456. Αρ. Κατ. 894, ΟΜ 329+324. Αρ. Κατ. 873, ΟΜ 391. Αρ. Κατ. 862, ΟΜ 391. Αρ. Κατ. 860, ΟΜ 391. Αρ. Κατ. 848, ΟΜ 375. Αρ. Κατ. 843, ΟΜ 375. Αρ. Κατ. 820, ΟΜ 333. Αρ. Κατ. 804, ΟΜ 281. Αρ. Κατ. 773, ΟΜ 312. Αρ. Κατ. 729, ΟΜ 413. Αρ. Κατ. 711, ΟΜ 407. Αρ. Κατ. 708, ΟΜ 407. Αρ. Κατ. 707, ΟΜ 407.

²⁸⁷ Σαδικάκης 1989, 310, 70.

²⁸⁸ Αρ. Κατ. 257, ΒΕ: 17358. Αρ. Κατ. 731, ΟΜ 413. Αρ. Κατ. 763, ΟΜ 312. Αρ. Κατ. 765, ΟΜ 312. Αρ. Κατ. 1051, ΟΜ 379.

²⁸⁹ Αρ. Κατ. 731, ΟΜ 413.

Χίο κατά τη διάρκεια του 1^{ου} αι. π.Χ.²⁹⁰. Λαβές²⁹¹ από αμφορείς και λάγυνους που κατασκεύασε ο ίδιος έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο, στην Αθήνα, τη Δήλο και την Πέργαμο.

Δύο λαβές, η μια αμφορέα και η άλλη λαγύνου, φέρουν τη σφραγίδα Μένω[ν] πιθανότατα συντομογραφία του ονόματος Μένων²⁹². Βάσει του πηλού οι δύο αυτές λαβές είναι χιακές. Ο Μένων ήταν κεραμέας που δραστηριοποιήθηκε στη Χίο. Λαβές όμως με το όνομα του έχουν βρεθεί και στην Πέργαμο²⁹³. Το όνομα όμως συναντάται και σε ροδιακές λαβές²⁹⁴.

Μια επίσης συντομογραφία που απαντάται συχνά στις ενσφράγιστες λαβές μας από χιακούς αμφορείς είναι το Παρ.²⁹⁵ Σε μια περίπτωση το όνομα είναι γραμμένο επί τα λαιά.²⁹⁶ Χιακές λαβές αμφορέων και λάγυνων που φέρουν ως επιγραφή το Παρ έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο, στην Αθήνα, την Αλεξάνδρεια, τη Δήλο²⁹⁷ και γενικά την ανατολική Μεσόγειο²⁹⁸. Οι λαβές από τη Χίο που φέρουν το όνομα αυτό χρονολογούνται στο 2^ο αι. π.Χ. Η χρήση της συντομογραφίας Παρ είναι γνωστή και από άλλες περιοχές όπως στη Νεάπολη της κάτω Ιταλίας.²⁹⁹ Το ενδιαφέρον είναι ότι οι αμφορείς που φέρουν το όμοιο σφράγισμα φαίνεται να είναι της ίδιας εποχής με τους δικούς μας. Είναι δυνατόν τα δύο εργαστήρια να είχαν κάποια σχέση μεταξύ τους; Δύσκολο να το τεκμηριώσουμε. Το πιθανότερο είναι να πρόκειται για σύμπτωση. Λαβές με την επιγραφή Παρ έχουν βρεθεί ακόμη σε αμφορείς από το Παντικάπαιο, το Βόσπορο και την Αίγυπτο.³⁰⁰

²⁹⁰ Börker – Burow 1998, 123, 602.

²⁹¹ Σαδικάκης 1989, 315, 109.

²⁹² Αρ. Κατ. 559, OM 350. Αρ. Κατ. 636, OM 315.

²⁹³ Σαδικάκης 1989, 317, 122.

²⁹⁴ Grace 1934, 234, 73, 237, 86. Frazer-Matthews 1987, 310, 42-43.

²⁹⁵ Αρ. Κατ. 648, OM 318. Αρ. Κατ. 641, OM 318. Αρ. Κατ. 650, OM 318. Αρ. Κατ. 716, OM 407. Αρ. Κατ. 719, OM 407. Αρ. Κατ. 834, OM 418. Αρ. Κατ. 844, OM 375. Αρ. Κατ. 192, BE: 17211. Αρ. Κατ. 185, BE: 17190. Αρ. Κατ. 130, BE: 16946. Αρ. Κατ. 120, BE: 16841. Αρ. Κατ. 113, BE: 16691. Αρ. Κατ. 96, BE: 16651. Αρ. Κατ. 66, BE: 16687. Αρ. Κατ. 15, BE: 16657. Αρ. Κατ. 989, OM 516. Αρ. Κατ. 932, OM 505. Αρ. Κατ. 889, OM 391. Αρ. Κατ. 351, OM 287. Αρ. Κατ. 328, OM 108. Αρ. Κατ. 273, OM 17372. Αρ. Κατ. 369, OM 189. Αρ. Κατ. 634, OM 315. Αρ. Κατ. 632, OM 315. Αρ. Κατ. 609, OM 324. Αρ. Κατ. 573, OM 429. Αρ. Κατ. 428, OM 257. Αρ. Κατ. 392, OM 120. Αρ. Κατ. 8, BE: 16677. Αρ. Κατ. 42, BE: 16400. Αρ. Κατ. 109, BE: 16669. Αρ. Κατ. 114, BE: 16689. Αρ. Κατ. 112, BE: 16688. Αρ. Κατ. 115, BE: 16690. Αρ. Κατ. 306, BE: 17426. Αρ. Κατ. 357, OM 512. Αρ. Κατ. 375, OM 189. Αρ. Κατ. 402, OM 116. Αρ. Κατ. 417, OM 152. Αρ. Κατ. 434, OM 257. Αρ. Κατ. 488, OM 329. Αρ. Κατ. 558, OM 350. Αρ. Κατ. 563, OM 350. Αρ. Κατ. 613, OM 324. Αρ. Κατ. 654, OM 318. Αρ. Κατ. 658, OM 318. Αρ. Κατ. 662, OM 318. Αρ. Κατ. 688, OM 396. Αρ. Κατ. 764, OM 312. Αρ. Κατ. 726, OM 407. Αρ. Κατ. 854, OM 375. Αρ. Κατ. 901, OM 456. Αρ. Κατ. 914, OM 262. Αρ. Κατ. 922, OM 262. Αρ. Κατ. 925, OM 262. Αρ. Κατ. 926, OM 262. Αρ. Κατ. 952, OM 496. Αρ. Κατ. 968, OM 366.

²⁹⁶ Αρ. Κατ. 533, OM 300.

²⁹⁷ Grace – Savvatiannou-Petropoulakou 1970, 363, E 235. Σαδικάκης 1989, 367, 27.

²⁹⁸ Fikliesztein 2000, 211, πιν. 109h.

²⁹⁹ Olcese 2010, 140.

³⁰⁰ Whitbread 1995, 33.

Επιπλέον σε ενσφράγιστες λαβές αμφορέων και λαγύνων έχουμε τα γράμματα Πα που προφανώς παραπέμπουν στο όνομα κάποιου κεραμέα από τη Χίο. Η λέξη παρουσιάζεται είτε σε μορφή συντομογραφίας είτε σε μορφή συμπλήματος. Λαβές που φέρουν την επιγραφή αυτή έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο και στην Τήνο.³⁰¹

Από το υλικό τέσσερις λαβές αμφορέων δεν σώζουν όλο το όνομα του κεραμέα αλλά τα τέσσερα πρώτα γράμματα: Ἀπολ---³⁰². Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για συντομογραφία κάποιου ονόματος ή για τμήμα αυτού. Επιγραφές σε λαβές αμφορέων ακριβώς με τα ίδια γράμματα έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο και στην Αλεξάνδρεια³⁰³. Σφραγίσματα με την επιγραφή Ἀπολ/Ἀπολλ έχουν βρεθεί και σε σφραγίσματα αμφορέων από την Ιταλία και συγκεκριμένα από την Ίσχια και τη Νάπολη και χρονολογούνται στα τέλη του 1^{ου} – αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ., πιθανότατα είναι χρονολογικά παράλληλα.³⁰⁴

Ακόμη δύο λαβές που εξετάσαμε φέρουν το όνομα Ἀρτεμᾶς.³⁰⁵ Συγκεκριμένα βρέθηκε σε μία λαβή αμφορέα και σε μία λαβή λαγύνου. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε μόνο τα τέσσερα έως πέντε γράμματα, εκ των οποίων στη μία έχουμε σίγουρα τη συντομογραφία του ονόματος Ἀρτεμᾶ σε δύο στίχους.³⁰⁶ Το όνομα απαντάται μόνο σε λαβές της Χίου³⁰⁷. Σε κάποιες άλλες λαβές το όνομα βρίσκεται στη γενική Ἀρτεμάδος ή Ἀρτεμᾶ.

Το όνομα του κεραμέα Κρόνιος εντοπίστηκε σε μεγάλο αριθμό λαβών.³⁰⁸ Το όνομα το συναντάμε στο υλικό μας σε διάφορες μορφές σε κανονική μορφή και σε συντομογραφία (Κρο), με γραφή ες ευθύ αλλά και επί τα λαιά. Η επιγραφή όμως συναντάται εκτός από τις λαβές και στο λαιμό αμφορέων σαν εμπορικό σήμα. Πιθανότατα όλα τα παραπάνω σφραγίσματα ανήκουν στο ίδιο εργαστήριο του κεραμέα Κρονίου. Λαβές με αυτό το όνομα έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο, στην Αθήνα, την Αλεξάνδρεια, τη Δήλο³⁰⁹ και την Κόρινθο.³¹⁰ Η δραστηριότητα του κεραμέα τοποθετείται πριν τα μέσα του 2^{ου} αι. π. Χ.

³⁰¹ Σαδικάκης 1989, 363, 3.

³⁰² Αρ. Κατ. 93, BE: 16662. Αρ. Κατ. 601, OM 324. Αρ. Κατ. 896, OM 329+324. Αρ. Κατ. 1034, OM 379.

³⁰³ Σαδικάκης 1989, 43, 345.

³⁰⁴ Olcese 2010, 97.

³⁰⁵ Αρ. Κατ. 79, BE: 16401. Αρ. Κατ. 734, OM 452.

³⁰⁶ Αρ. Κατ. 734, OM 452.

³⁰⁷ Σαδικάκης 1989, 69, 546.

³⁰⁸ Αρ. Κατ. 51, BE: 16729. Αρ. Κατ. 374, OM 189. Αρ. Κατ. 443, OM 257. Αρ. Κατ. 487, OM 329. Αρ. Κατ. 490, OM 329. Αρ. Κατ. 550, XE. Αρ. Κατ. 624, OM 324. Αρ. Κατ. 629, OM 315. Αρ. Κατ. 645, OM 318. Αρ. Κατ. 652, OM 318. Αρ. Κατ. 666, OM 318. Αρ. Κατ. 713, OM 407. Αρ. Κατ. 769, OM 312. Αρ. Κατ. 801, OM 281, Αρ. Κατ. 821, OM 333. Αρ. Κατ. 826, OM 333. Αρ. Κατ. 829, OM 333. Αρ. Κατ. 841, OM 418. Αρ. Κατ. 855, OM 375. Αρ. Κατ. 878, OM 391. Αρ. Κατ. 880, OM 391. Αρ. Κατ. 954, OM 366. Αρ. Κατ. 994, OM 489. Αρ. Κατ. 1042, OM 379. Αρ. Κατ. 1047, OM 379. Αρ. Κατ. 1057, OM 379.

³⁰⁹ Grace – Savvatiou-Petropoulakou 1970, 362, E228.

Σε τρεις λαβές αμφορέων συναντήσαμε και το όνομα με τα αρχικά Τιμ.³¹¹. Σε λίγο πιο παραλλαγμένη μορφή (Τιμο[--]) έχουν βρεθεί στη Χίο και τη Δήλο. Σύμφωνα με το Σαδικάκη³¹² η λέξη αποτελεί συντομογραφία του κεραμέα Τιμοκλή.

Μια ακόμα αρκετά κοινή συντομογραφία ονόματος κεραμέα από τη Χίο, είναι η Χαρ.³¹³ Και εδώ όπως στις λαβές με την επιγραφή Παρ το σφράγισμα παρουσιάζεται σε διάφορες μορφές. Μια περίπτωση είναι να είναι γραμμένο σε κανονική ανάπτυξη, μια άλλη είναι να είναι γραμμένο επί τα λαιά και μια τρίτη είναι να βρίσκεται σε μορφή συμπλήματος. Στο υλικό την επιγραφή την συναντάμε σε λαβές αμφορέων αλλά και λαγύνων. Σύμφωνα με το Σαδικάκη³¹⁴ πίσω από τις επιγραφές με τη λέξη Χαρ μπορεί να βρίσκεται το όνομα του κεραμέα Χάραξ. Λαβές με το όνομα σε συντομογραφία έχουν βρεθεί εκτός από τη Χίο, στην Αθήνα και τη Δήλο³¹⁵. Την ίδια συντομογραφία φέρουν όμως και λαβές αμφορέων από την Νάπολη της Ιταλίας.³¹⁶ Οι λαβές χρονολογούνται κατά τη διάρκεια των ελληνοιστικών χρόνων.

Τέλος συναντάμε τα αρχικά Χορ- και Χο³¹⁷ Πιθανότατα αποτελούν συντομογραφία κάποιου ονόματος κεραμέα ή κάποιου εργαστηρίου. Τη συναντήσαμε όχι μόνο σε λαβές αλλά και σε λαιμούς αμφορέων ως εμπορικό σήμα. Δυστυχώς δεν είμαστε σε θέση με βάση τη βιβλιογραφία να γνωρίζουμε ποιο όνομα «κρύβουν».

Συμπερασματικά προκύπτει από την εξέταση των σφραγισμάτων των χιακών αμφορέων και λαγύνων που προηγήθηκε ότι αυτά δεν ανήκουν στην κατηγορία των «επεξηγηματικών». Το μόνο στοιχείο που αναφέρουν είναι το όνομα κάποιου κεραμέα το οποίο λόγω έλλειψης παράλληλων δεν μπορεί να χρονολογηθεί και να μελετηθεί με ακρίβεια. Ευτυχές είναι το γεγονός όταν συναντάμε τα ίδια σφραγίσματα σε αμφορείς και λαγύνους, γιατί αυτό μας επιτρέπει να εξακριβώσουμε τη χιακή προέλευση του αμφορέα δεδομένου ότι η λάγυρος ήταν ένα κατά κόρον χιακό σκεύος (εικ. 6). Όταν αυτό δεν συμβαίνει, η αναγνώριση της λαβής ως χιακής βασίζεται κυρίως στον πηλό.

³¹⁰ Σαδικάκης 1989, 278, 170.

³¹¹ Αρ. Κατ. 77, BE: 16394. Αρ. Κατ. 87, BE: 16646. Αρ. Κατ. 103, BE: 16656.

³¹² Σαδικάκης 1989, 428, 28.

³¹³ Αρ. Κατ. 5, BE: 16670. Αρ. Κατ. 104, BE: 16667. Αρ. Κατ. 110, BE: 16668. Αρ. Κατ. 157, BE: 17136. Αρ. Κατ. 159, BE: 17144. Αρ. Κατ. 337, OM 290. Αρ. Κατ. 387, OM 189. Αρ. Κατ. 494, OM 362. Αρ. Κατ. 529, OM 357. Αρ. Κατ. 547, OM 312. Αρ. Κατ. 560, OM 350. Αρ. Κατ. 585, OM 324. Αρ. Κατ. 597, OM 324. Αρ. Κατ. 639, OM 315. Αρ. Κατ. 883, OM 391. Αρ. Κατ. 903, OM 456. Αρ. Κατ. 918, OM 262. Αρ. Κατ. 1000, OM 379. Αρ. Κατ. 1005, OM 379. Αρ. Κατ. 1054, OM 379.

³¹⁴ Σαδικάκης 1989, 465, 4.

³¹⁵ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 362, E 234.

³¹⁶ Olcese 2010, 156.

³¹⁷ Αρ. Κατ. 34, BE: 17369. Αρ. Κατ. 525, OM 281. Αρ. Κατ. 538, OM 318. Αρ. Κατ. 540, OM 276. Αρ. Κατ. 541, OM 189. Αρ. Κατ. 789, OM 281. Αρ. Κατ. 809, OM 281. Αρ. Κατ. 938, OM 262.

4.2 Ρόδος

Γενικά

Η Ρόδος ήταν ένας πολύ σημαντικός τόπος παραγωγής μολονότι το νησί δεν φημιζόταν για τον οίνο του. Ο ροδιακός οίνος όπως γνωρίζουμε από τις αρχαίες πηγές δεν ήταν εξαιρετικής ποιότητας εξαιτίας και της χρήσης θαλασσινού νερού.³¹⁸ Γνωρίζουμε ότι η Ρόδος διέθετε πολύ καλής ποιότητας πηλό, σε αντίθεση με τον οίνο της που ήταν μέτριας ποιότητας. Κατά συνέπεια δεν αποκλείεται οι εξαγωγές της να ήταν και άδειοι αμφορείς. Οι ροδιακοί αμφορείς που βρέθηκαν σε περιοχές της Εγγύς Ανατολής, ίσως μεταφέρθηκαν άδειοι και να τους γέμισαν αργότερα με καλής ποιότητας τοπικό οίνο. Σύμφωνα με τα κείμενα των παπύρων που βρέθηκαν στην Αίγυπτο οι αμφορείς περιείχαν μέλι και ένα είδος ηδύποτου.³¹⁹

Κατά τη διάρκεια των αιώνων παρατηρήθηκαν πολλές αλλαγές στη χωρητικότητα των αμφορέων από τη Ρόδο. Η εύρεση αρκετών συνόλων με αμφορείς ενισχύει την άποψη αυτή. Στο σύνολο από το ναυάγιο της Κυρήνειας το οποίο χρονολογείται γύρω στο 300 π.Χ., η χωρητικότητα των ροδιακών αμφορέων³²⁰ υπολογίστηκε γύρω στα 25,50 λίτρα³²¹. Αν και στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. η χωρητικότητα των αμφορέων ήταν περίπου στα 28 λίτρα,³²² ο όγκος μειώνεται κάτω από τα 25 λίτρα στο γ' τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ.³²³ Η μελέτη των ροδιακών αμφορέων που βρέθηκαν στο ξενοδοχείο Soleil³²⁴ στη Ρόδο μας απέδειξε ότι γύρω στο 230 π.Χ. η χωρητικότητα των αμφορέων ήταν περίπου 26,50 λίτρα.³²⁵ Η Koehler³²⁶ αναφέρει ότι ένας αμφορέας του 3^{ου} αι. ζύγιζε γεμάτος με κρασί τουλάχιστον 35 κιλά.

Γύρω στο 200 π.Χ με βάση το σύνολο ροδιακών αμφορέων από τον αποθέτη της Villanova³²⁷ η χωρητικότητα των αγγείων είχε μειωθεί στα 24,50 λίτρα³²⁸, ενώ στα μέσα

³¹⁸ Mohammed al Rousan 2009, 52-53.

³¹⁹ Lawall 2011, 24.

³²⁰ Whitbread 1995, 23.

³²¹ Χωρίς τη χρήση πώματος ή μια μορφή στεγανοποίησης η χωρητικότητα των συγκεκριμένων αμφορέων από το ναυάγιο στην Κυρήνεια είναι 26-26 ¼ λίτρα βλ. Wallace-Mathenson – Wallace 1982, 297. Koehler 1986, 51.

³²² Grace 1934, 296. Whitbread 1995, 16.

³²³ Grace 1949, 180.

³²⁴ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 293.

³²⁵ Επίσης η μέση χωρητικότητα των αμφορέων χωρίς τη χρήση πώματος από το ξενοδοχείο de Soleil υπολογίστηκε στα 27 ¼ λίτρα βλ. Wallace-Mathenson – Wallace 1982, 297-298.

³²⁶ Koehler 1986, 56.

³²⁷ Grace 1934, 216-217. Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 294. Wallace-Mathenson – Wallace 1982, 294.

του 2^{ου} αι. π.Χ.³²⁹ αυξήθηκε στα 26,50 λίτρα.³³⁰ Κατά τη διάρκεια του γ' τετάρτου του 2^{ου} αι. π.Χ. η χωρητικότητα των ροδιακών αμφορέων κυμαίνονταν στα 28-29 λίτρα.

Στις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ., την περίοδο που χρονολογείται το ναυάγιο των Αντικυθήρων, η χωρητικότητα των ροδιακών αμφορέων μειώθηκε στα 26 λίτρα.³³¹ Μεγαλύτερη συρρίκνωση παρατηρήθηκε και κατά το δεύτερο και τρίτο τέταρτο του 1^{ου} αι. π.Χ. Η χωρητικότητα των αμφορέων περιορίστηκε στα 23 λίτρα, ενώ αυτή η μείωση συνεχίστηκε και τις επόμενες δεκαετίες.³³²

Μέσα από τη μελέτη των σφραγισμάτων των ροδιακών αμφορέων είμαστε σε θέση να υπολογίσουμε τους μήνες παραγωγής των αγγείων καθώς φέρουν το όνομα κάποιου ροδιακού μήνα. Οι ροδιακοί λοιπόν αμφορείς παράγονταν κυρίως από το Φεβρουάριο μέχρι τον Οκτώβριο.³³³ Ο τρύγος βέβαια ξεκινά συνήθως το Σεπτέμβριο και καταλήγει τον Οκτώβριο.³³⁴

Σχήμα

Η τυπολογία των αμφορέων από τη Ρόδο διαμορφώθηκε μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Την τυπική μορφή του την απέκτησε κατά τη διάρκεια του 3^{ου} αι. π.Χ. και πιο συγκεκριμένα στο β' μισό του αιώνα. Κατά τη διάρκεια του β' μισού του 2^{ου} αι. π.Χ. πραγματοποιήθηκαν μικρές αλλαγές που συνεχίστηκαν μέχρι τη διακοπή παραγωγής τους.³³⁵

Οι ροδιακοί αμφορείς φέρουν έντονες γωνίες στις λαβές, το οποίο είναι και χαρακτηριστικό στοιχείο για την αναγνώριση τους. Η «εξασθένιση» του τόξου που σχημάτιζαν οι λαβές αποτελεί χρονολογικό κριτήριο για την εξέλιξη των αμφορέων.³³⁶

Οι τοξοειδείς λαβές εμφανίζονται γύρω στο γ' τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ., ενώ η γωνία της λαβής οξύνεται περισσότερο στις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. και η τάση αυτή συνεχίζει και πιο ύστερα.³³⁷ Το χαρακτηριστικό σχήμα που αποκτούν οι λαβές και μοιάζει με κέρατο θα

³²⁸ Χωρίς τη χρήση πώματος ή μια μορφή στεγανοποίησης η χωρητικότητα των συγκεκριμένων αμφορέων από το σύνολο στην Villanova είναι 25 ½ λίτρα βλ. Wallace-Mathenson – Wallace 1982, 297.

³²⁹ Matheson-Wallace - Wallace 1982, 294, 298.

³³⁰ Matheson-Wallace - Wallace 1982, 294-298. Mohammed al Rousan 2009, 51 υπ. 207.

³³¹ Grace – Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 298.

³³² Grace – Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 298. Wallace-Mathenson – Wallace 1982, υπ. 15, 298.

³³³ Whitbread 1995, 10.

³³⁴ Whitbread 1995, 10.

³³⁵ Mohammed al Rousan 2009, 57.

³³⁶ Mohammed al Rousan 2009, 57-58.

³³⁷ Grace 1934, 218, 220. Mohammed al Rousan 2009, 57.

επικρατήσει στους ροδιακούς αμφορείς από τον 1^ο αι. π.Χ. έως το 2^ο αι. μ.Χ.³³⁸ Το χείλος κατά τη διάρκεια των χρόνων αυτών αλλάζει από μικρή κυρτή ταινία σε σχήμα μανιταριού³³⁹ και γίνεται έσω νεύον. Η τυπολογική εξέλιξη στη βάση του αμφορέα είναι η μετάβαση από το κομβίο στο κυλινδρικό πόδι.³⁴⁰ Ένα άλλο χαρακτηριστικό που φέρουν οι ροδιακοί αμφορείς είναι οι κατά μήκος κυματισμοί στην λεία επιφάνεια της λαβής. Υπάρχει όμως και μια παραλλαγή που μοιάζει αρκετά με τους αμφορείς της Θάσου. Οι πιο πρώιμοι αμφορείς στη Ρόδο πιθανότατα ακολούθησαν τεχνοτροπικά στοιχεία των αμφορέων της Θάσου³⁴¹. Τέλος, παρατηρείται μια συνεχιζόμενη ραδιότητα του σώματος όσο κινούμαστε χρονολογικά³⁴² (εικ. 7).

Συμπερασματικά οι ροδιακοί αμφορείς μπορούν μέσω των αλλαγών στα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά τους και κυρίως μέσα από τις λαβές να βοηθήσουν στην ασφαλή χρονολόγηση των ονομάτων των επωνύμων αρχόντων και κεραμέων που φέρουν τα σφραγίσματα των λαβών.³⁴³

Πηλός

Ο πηλός είναι ένα ακόμα σημαντικό κριτήριο για την ταύτιση των εμπορικών αμφορέων της Ρόδου. Συγκεκριμένα οι αμφορείς στην επιφάνεια τους φέρουν ένα λείο υπόλευκο επίχρισμα, ενώ ο πυρήνας τους έχει ροδόχρωμη απόχρωση. Επίσης, ο ροδιακός πηλός σε αντίθεση με το χιακό και τον θασιακό δεν έχει μίκα.³⁴⁴

Σφραγίσματα

Ήδη στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.³⁴⁵ αν όχι στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ.³⁴⁶, η Ρόδος έκανε εξαγωγή προϊόντων μέσα σε εμπορικούς αμφορείς κυρίως στην Αθήνα. Η εξαγωγή όμως ροδιακών ενσφράγιστων αμφορέων έφθασε σε ακμή γύρω στο 220 με 150 π.Χ. Αυτό

³³⁸ Mohammed al Rousan 2009, 57.

³³⁹ Grace 1934, 203. Mohammed al Rousan 2009, 58.

³⁴⁰ Mohammed al Rousan 2009, 58.

³⁴¹ Grace 1934, 203.

³⁴² Garce – Savvatiannou-Petropoulakou 1970, 298.

³⁴³ Mohammed al Rousan 2009, 58.

³⁴⁴ Grace 1934, 203.

³⁴⁵ Grace 1949, 182. Ο Whitbread υποστηρίζει ότι η διαδικασία ξεκίνησε στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. βλ.

Whitbread 1995, 7.

³⁴⁶ Grace 1934, 200. Mohammed al Rousan 2009, 55.

προκύπτει και από τη μελέτη των ονομάτων των επώνυμων αρχόντων που φέρουν οι λαβές.³⁴⁷

Από την άλλη πλευρά η Grace και η Σαββατιανού - Πετροπουλάκου³⁴⁸ πιστεύουν ότι τη μέθοδο της σφράγισης την υιοθέτησαν οι Ρόδιοι από τους Μακεδόνες μισθοφόρους που είχε εγκαταστήσει ο Μ. Αλέξανδρος στο νησί γύρω στο 332 π.Χ. Οι στρατιώτες πιθανότατα μετέφεραν κρασί από τη Χίο και τη Θάσο μέσα σε ενσφράγιστους αμφορείς. Η πρακτική αυτή μπορεί να ώθησε λοιπόν τους Ρόδιους να κατασκευάσουν ενσφράγιστους αμφορείς. Υπάρχουν ακόμη δύο στοιχεία που ενισχύουν την άποψη αυτή. Το ένα είναι ότι κάποιιοι από τους πρώιμους αμφορείς μοιάζουν με τους θασιακούς, και το δεύτερο είναι η παράλειψη της ιδιότητας του ιερέως στις επιγραφές των λαβών εκείνο το διάστημα. Πιθανότατα οι επώνυμοι άρχοντες των ετών εκείνων να ανήκαν στην παράταξη των Μακεδόνων.

Τα σφραγίσματα των αμφορέων από την ελληνιστική περίοδο φέρουν το όνομα κάποιου επώνυμου άρχοντα και το όνομα του κατασκευαστή-κεραμέα.³⁴⁹ Τα σφραγίσματα που έφεραν οι ροδιακοί αμφορείς παρέμειναν της ίδιας τεχνοτροπίας κυρίως έως τον 1^ο αι. π.Χ. Βέβαια συναντάμε τους χαρακτηριστικούς ενσφράγιστους ροδιακούς αμφορείς και σε μεταγενέστερα χρόνια αλλά πιο σπάνια.³⁵⁰

Η Grace³⁵¹ υποστηρίζει ότι η μεγαλύτερη παραγωγή ενσφράγιστων αμφορέων από τη Ρόδο συνέβη κατά την «τρίτη περίοδο σφράγισης» (περίπου από το 211 έως το 175 π.Χ.³⁵²) ενώ η πρακτική της σφράγισης των ροδιακών αμφορέων μειώνεται τον 1^ο αι. π.Χ. και σταματά την περίοδο του Αυγούστου.³⁵³

Μέσα από τους σωζόμενους ακέραιους εμπορικούς αμφορείς της Ρόδου μπορούμε να βγάλουμε γενικά συμπεράσματα. Οι δύο αντικριστές λαβές των αμφορέων έφεραν σφράγισμα με ξεχωριστή πληροφορία. Στη μια αναγράφονταν το όνομα του κεραμέα ενώ στην άλλη το όνομα του επώνυμου άρχοντα με την ιδιότητα του ιερέα του θεού Ήλιου³⁵⁴ καθώς και το όνομα ενός ροδιακού μήνα.

³⁴⁷ Grace 1934, 200.

³⁴⁸ Grace – Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 300. Ο όρος *ιερέας* απουσιάζει και στην επιγραφή που βρήκε ο Morricono. Η συγκεκριμένη επιγραφή αναφέρει τα ονόματα των επώνυμων αρχόντων από το 408 έως 369 π.Χ. βλ. Grace – Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 299.

³⁴⁹ Grace – Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 289. Empereur – Hesnard 1987, 20. Whitbread 1995, 7.

³⁵⁰ Grace 1949, 183.

³⁵¹ Grace 1949, 177-178.

³⁵² Mohammed al Rousan 2009, 55 Ο ίδιος υποστηρίζει ότι για το λόγο αυτό δικαιολογείται η έντονη παρουσία των δούλων στα εργαστήρια.

³⁵³ Grace – Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 298.

³⁵⁴ Grace 1934, 204. Grace 1947, 452. Grace 1949, 177. Grace 1953, 120. Börker - Burow 1998, 13. Mohammed al Rousan 2009, 55.

Όταν σώζονται και οι δύο ενσφράγιστες λαβές, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι ο κεραμέας³⁵⁵ και ο επώνυμος άρχων ήταν σύγχρονοι³⁵⁶. Στις περιπτώσεις όπου ο ίδιος κεραμέας εμφανίζεται μαζί με άλλο επώνυμο άρχοντα, αυτό σημαίνει ότι οι δύο επώνυμοι άρχοντες δεν είχαν μεγάλη χρονική απόσταση.

Συνήθως το όνομα του επώνυμου άρχοντα συνοδεύεται από τη λέξη *επί*.³⁵⁷ Και εδώ όπως στην περίπτωση του μήνα η πρόθεση *επί* δεν εμφανίζεται στους πρώιμους αμφορείς. Στην περίπτωση αυτή το όνομα του επώνυμου άρχοντα παρουσιάζεται σε ονομαστική πτώση. Το φαινόμενο αυτό βέβαια εμφανίζεται και σε μεταγενέστερους χρόνους αλλά σπανιότερα.³⁵⁸

Μέσα από τα σφραγίσματα των λαβών πληροφορούμαστε ότι ο αμφορέας κατασκευάστηκε κατά τη διάρκεια θητείας ενός συγκεκριμένου επώνυμου άρχοντα και μέσα σε κάποιο μήνα σύμφωνα με το ροδιακό ημερολόγιο.³⁵⁹ Επιπλέον ο συνδυασμός μελέτης γραπτών πηγών είτε με βάση κείμενα αρχαίων συγγραφέων είτε μέσω επιγραφών μαζί με την ανάγνωση των ενσφράγιστων λαβών οδηγούν σε μια ασφαλή χρονολόγηση.³⁶⁰

Οι ενσφράγιστες λαβές από τη Ρόδο φέρουν συχνά κάποια ιδιαίτερα σύμβολα. Οι κυκλικές λαβές των αμφορέων φέρουν το «ρόδο» που ήταν το λαλούν σύμβολο της πόλης.³⁶¹ Το ρόδο βρίσκεται στη μέση του κυκλικού σφραγίσματος, ενώ περικλείεται από τα ονόματα του κεραμέα είτε του επώνυμου άρχοντα.³⁶²

Οι λαβές με ορθογώνιο σφράγισμα συνήθως φέρουν τη κεφαλή του Ήλιου.³⁶³ Πιο σπάνια φέρουν παράσταση με στεφάνι, πυρσό, κηρύκειο, στάχυ και κλαδί φοίνικα.³⁶⁴ Σε αρκετά όμως ορθογώνια σφραγίσματα απουσιάζει εντελώς το σύμβολο.³⁶⁵ Όταν είναι παρόν το σύμβολο βρίσκεται αριστερά ή δεξιά της επιγραφής, σπάνια πάνω ή κάτω, ενώ σχεδόν ποτέ ανάμεσα στους στίχους της επιγραφής.³⁶⁶

³⁵⁵ Empereur – Hesnard 1987, 14.

³⁵⁶ Σύμφωνα με τη Grace κάποια ονόματα επώνυμων αρχόντων και κατασκευαστών μπορούν να χρονολογηθούν μέσα σε 50 χρόνια ή ακόμη και λιγότερο. Grace 1934, 200.

³⁵⁷ Grace 1949, 177.

³⁵⁸ Grace – Savvatiianou-Petropoulakou 1970, 293.

³⁵⁹ Grace 1934, 197. Empereur – Hesnard 1987, 13-14. Mohammed al Rousan 2009, 55.

³⁶⁰ Grace 1949, 177. Börker - Burrow 1998, 14.

³⁶¹ Empereur – Hesnard 1987, 11. Börker – Burrow 1998, 13.

³⁶² Grace 1934, 204. Mohammed al Rousan 2009, 55.

³⁶³ Empereur – Hesnard 1987, 11. Börker – Burrow 1998, 13.

³⁶⁴ Mohammed al Rousan 2009, 55.

³⁶⁵ Grace 1934, 204.

³⁶⁶ Grace 1934, 204. Mohammed al Rousan 2009, 55.

Σε αντίθεση με λαβές αμφορέων άλλων περιοχών οι λαβές από τη Ρόδο σχεδόν ποτέ δεν φέρουν το εθνικό Ρόδιον ή Ροδίον.³⁶⁷

Η αναφορά του μήνα³⁶⁸ γίνεται ήδη από τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ. (περίπου το 240 π.Χ.).³⁶⁹ ωστόσο υιοθετήθηκε από τους περισσότερους Ρόδιους κεραμείς κάποια χρόνια αργότερα. Ο πρωϊμότερος επώνυμος άρχοντας ο οποίος παρουσιάζεται στις επιγραφές με και χωρίς αναφορά σε μήνα είναι ο Φιλωνίδας³⁷⁰. Κατά την Grace³⁷¹ ο μήνας που αναγραφόταν πάνω στις ενσφράγιστες λαβές και που συνοδεύονταν από το όνομα του επώνυμου άρχοντα πιθανότατα δήλωνε ένα οικονομικό έτος που ξεκινούσε από τον συγκεκριμένο μήνα.³⁷² Έτσι, με την αναφορά των μηνών και των επώνυμων αρχόντων στις λαβές, η πόλη μπορούσε να ελέγξει την παραγωγή ανά μήνα.

Μεγάλος αριθμός ενσφράγιστων λαβών με τόπο προέλευσης τη Ρόδο έχουν βρεθεί κυρίως σε σύνολα στο ίδιο το νησί, στην Αλεξάνδρεια, στη Συρία, στην Παλαιστίνη, στην Αθήνα και την Ν. Ρωσία. Λιγότερες σε αριθμό έχουν βρεθεί στα Σούσα, στη Γαλλία και στην Ισπανία.³⁷³

Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα

Από το υλικό που μελετήθηκε καταγράφηκε μεγάλος αριθμός μεμονωμένων ενσφράγιστων λαβών με τόπο προέλευσης τη Ρόδο. Σε κάποιες λαβές διαβάσαμε το όνομα του επώνυμου άρχοντα και το μήνα, σε κάποιες άλλες αναγράφονταν το όνομα του κεραμέα το οποίο συνοδευόταν από κάποιο χαρακτηριστικό σύμβολο.

³⁶⁷ Grace 1934, 204. Börker – Burow 1998, 13. Για μια τουλάχιστον εξαίρεση βλ. Grace- Savvatianou-Petropoulakou 1970, 280. Mohammed al Rousan 2009, 55.

³⁶⁸ Grace 1949, 183. Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 281.

³⁶⁹ Börker -Burow 1998, 13. Garland 2000, 135. Η σωστή χρονολογία είναι το 240 π.Χ. αν και η Grace μαζί με τη Σαββατιανού-Πετροπούλακου χρονολογούν την εμφάνιση του μήνα στις επιγραφές στο 275 π.Χ. βλ. Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 293.

³⁷⁰ Garce – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 293.

³⁷¹ Grace 1934, 199.

³⁷² Grace 1934, 199. Mohammed al Rousan 2009, 56.

³⁷³ Grace 1949, 183, υπ. 34.

Αρ. Κατ. 7, ΒΕ: 16673

Στην επιγραφή είναι γραμμένο το όνομα του επώνυμου άρχοντα Άρχεμβρότου.³⁷⁴ Η ερμηνεία του ονόματος δεν είναι βέβαιη καθώς σώζεται αποσπασματικά το όνομα. Πριν από το όνομα υπάρχει η πρόθεση επί. Οι στίχοι του σφραγίσματος είναι γραμμένοι ες ευθύ. Στο σημείο που τελειώνει το όνομα πιο συγκεκριμένα στο τέλος του δεύτερου στίχου και στον τρίτο είναι γραμμένο το όνομα του ροδιακού μήνα Σμινθίου.

Το όνομα Άρχεμβροτος φέρουν δύο Ρόδιοι επώνυμοι άρχοντες. Ο πρωϊότερος χρονολογείται στο β' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ. και ο υστερότερος στις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ.³⁷⁵ Δυστυχώς στα σύνολα που εξετάσαμε δεν έχουμε πουθενά και τις δύο λαβές ενός αμφορέα, και κατά συνέπεια δεν γνωρίζουμε ποιος επώνυμος άρχοντας συνδέεται με ποιον κατασκευαστή. Ο Άρχεμβροτος Ι χρονολογείται γύρω στο 135-132 π.Χ. Λαβές που φέρουν όμοια στοιχεία με το δικό μας παράδειγμα έχουν βρεθεί στη Ρόδο, στην Πέργαμο και στην Αλεξάνδρεια.³⁷⁶

Αρ. Κατ. 11, ΒΕ: 16643

Το συγκεκριμένο σφράγισμα φέρει το όνομα του επώνυμου άρχοντα Τιμοθέου. Το όνομα είναι γραμμένο επί τα λαιά. Μπροστά από το όνομα υπάρχει η πρόθεση επί. Στον τελευταίο στίχο είναι γραμμένο το όνομα κάποιου μήνα. Η κατάσταση διατήρησης του όμως δεν μας επιτρέπει να είμαστε βέβαιοι για ποιο μήνα πρόκειται. Με βάση τα γράμματα που σώζονται ο μήνας που αναφέρεται είναι ο Αρταμίτιος ή ο Αγριάνιος. Ο Ακαμάτης³⁷⁷ χρονολογεί με βάση κάποιο σφράγισμα του κατασκευαστή Εὐκλήτου τον επώνυμο άρχοντα γύρω στο β' μισό του 2^{ου} αι. π. Χ. Εμείς λόγω της φύσης του υλικού δεν γνωρίζουμε με ποιον κατασκευαστή συνυπήρχε. Στην Πάφο εντοπίστηκε ένα κυκλικό σφράγισμα που φέρει το ίδιο όνομα μαζί με το μήνα Αρταμίτιο. Ο Barker³⁷⁸ χρονολόγησε τη λαβή γύρω στο 128 π.Χ.

³⁷⁴ Börker – Burow 1998, 19, 29.

³⁷⁵ Grace – Savvatiadou-Petropoulakou 1970, 315, E 40. Ακαμάτης 2000, 85. P 75.

³⁷⁶ Ακαμάτης 85, υπ.1472, υπ. 1474, υπ. 1481

³⁷⁷ Ακαμάτης 2000, 94. P 100.

³⁷⁸ Barker 2004, 84.

Αρ. Κατ. 12, ΒΕ: 16637

Στο σφράγισμα αναγράφεται το όνομα του επώνυμου άρχοντα Έχεβούλου. Η επιγραφή και εδώ είναι γραμμένη επί τα λαιά. Μπροστά από το όνομα βρίσκεται η πρόθεση επί. Στον τελευταίο στίχο είναι γραμμένος ο μήνας Υακίνθιος.

Στο υλικό μας έχουμε ακόμη μια λαβή³⁷⁹ με το όνομα αυτού του άρχοντα το οποίο συνοδεύεται από την πρόθεση επί. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Στο τέλος είναι γραμμένο το όνομα του μήνα Αρταμίτιου. Ο Ακαμάτης³⁸⁰ με βάση το σφράγισμα του κατασκευαστή Δαμοκράτη χρονολογεί τη θητεία του επώνυμου άρχοντα Έχεβούλου μεταξύ των ετών 108-90 π.Χ.³⁸¹

Αρ. Κατ. 52, ΒΕ: 16732

Στο επόμενο σφράγισμα είναι γραμμένο το όνομα του επώνυμου άρχοντα Θερσάνδρου, ο οποίος φέρει και την ιδιότητα του ως ιερέας του Ήλιου. Πριν από το όνομα είναι γραμμένη η πρόθεση επί και ακολουθεί η ιδιότητά του ως ιερέας. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Στο τρίτο και τελευταίο στίχο είναι γραμμένος ο μήνας Σμίνθιος. Ο μήνας αναφέρεται ως Σβίθιος – άγνωστο αν η παραλλαγή αυτή οφείλεται σε άγνοια ή έγινε εκούσια.

Και εδώ μετά από την μελέτη δύο σφραγισμάτων των κατασκευαστών του Άγαθοβούλου και Εύκλείτου ο Ακαμάτης³⁸² χρονολογεί τη θητεία του επώνυμου άρχοντα μεταξύ των ετών 146-108 π.Χ. Η Παπουτσή-Wladyka³⁸³ όμως χρονολογεί τον επώνυμο άρχοντα Θέρσανδρο με βάση σφράγισμα του κατασκευαστή Τιμαράτου γύρω στο 141-135 π.Χ.

Αρ. Κατ. 191, ΒΕ: 17210

Η επιγραφή του σφραγίσματος φέρει το όνομα του επώνυμου άρχοντα Άριστονόμου. Μπροστά από το όνομα όπως και στα προηγούμενα παραδείγματα υπάρχει η πρόθεση επί. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ και σε δύο στίχους. Αν και όπως φαίνεται

³⁷⁹ Αρ. Κατ. 951, ΟΜ 496.

³⁸⁰ Ακαμάτης 2000, 30, 100-101, Ρ 119.

³⁸¹ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 315, Ε 42.

³⁸² Ακαμάτης 2000, 30, 90, Ρ89, 94, Ρ100.

³⁸³ Παπουτσή-Wladyka 1994, 259.

ο χώρος ήταν περιορισμένος, παρόλα αυτά είναι γραμμένο τμήμα του μήνα Υακίνθιου. Ο Ακαμάτης³⁸⁴ μελετώντας σφράγισμα του κατασκευαστή Γαλέστη, χρονολογεί τον επώνυμο άρχοντα μεταξύ των ετών 146-108 π.Χ.

Αρ. Κατ. 258, ΒΕ: 17338

Στο επόμενο σφράγισμα παρά τη φθορά του πρώτου στίχου σώζεται τμήμα του ονόματος του επώνυμου άρχοντα Ζηνοδότου. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Στο δεύτερο στίχο διαβάζεται ξεκάθαρα το όνομα του ροδιακού μήνα Καρνείου. Η αναφορά του μήνα χρονολογεί τη λαβή από το 240 π.Χ. κ.ε.

Έχουμε ακόμη μια λαβή που πιθανότατα φέρει το ίδιο όνομα.³⁸⁵ Το σφράγισμα είναι ελλιπές λόγω έντονης απόκρουσης της ίδιας της λαβής. Συγκεκριμένα διαβάζουμε καθαρά την πρόθεση *επί* και την πρώτη συλλαβή του άρχοντα: Ζη---, (Ζηνόδοτος;). επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Στο δεύτερο στίχο, και παρά την έντονη φθορά, διακρίνουμε το όνομα του μήνα Καρνείου. Η λαβή με βάση την ύπαρξη της πρόθεσης - επί - και του μήνα μπορεί και αυτή να χρονολογηθεί μετά το 240 π.Χ.

Αρ. Κατ. 264, ΒΕ: 17341

Το επόμενο σφράγισμα φέρει επιγραφή με το όνομα του επώνυμου άρχοντα Αρχιδάμου. Μπροστά από το όνομα υπάρχει η πρόθεση *επί*. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ και σε δύο στίχους. Στον τελευταίο στίχο είναι γραμμένο το όνομα του μήνα Αγριάνιου. Μετά την μελέτη του σφραγίσματος του κατασκευαστή Αριστοκλή και Σωκράτη που συνυπήρχαν σε άλλα σφραγίσματα με το συγκεκριμένο επώνυμο άρχοντα, ο Ακαμάτης³⁸⁶ προτείνει μια χρονολόγηση είτε μεταξύ των ετών 220-180 π.Χ. είτε μεταξύ των ετών 182 π.Χ. και των μέσων του 2^{ου} αι. π.Χ. Στην Πάφο εντοπίστηκε αμφορέας που φέρει στη μια λαβή του το όνομα του επώνυμου άρχοντα Αρχιδάμου συνοδευόμενο από το μήνα Υακίνθιο. Ο Barker³⁸⁷ χρονολογεί τη λαβή στο 180 - 178 π.Χ.

³⁸⁴ Ακαμάτης 2000, 91, P 92.

³⁸⁵ Αρ. Κατ. 570, OM 4

29

³⁸⁶ Ακαμάτης 2000, 30, 65, P29, 70, P 36.

³⁸⁷ Barker 2004, 81.

Αρ. Κατ. 343, ΟΜ 290

Το σφράγισμα φέρει έντονη φθορά που δυσκολεύει την ανάγνωση των ονομάτων που φέρει η επιγραφή. Πριν από το όνομα του επώνυμου άρχοντα σώζεται το πρώτο γράμμα από την πρόθεση *επί*. Από το όνομα του επώνυμου άρχοντα σώζονται μόνο οι δύο τελευταίες συλλαβές. Υποθέτουμε ότι μπορεί να είναι το όνομα Άριστόνικος. Με την ίδια μέθοδο προσπαθήσαμε να αποκρυπτογραφήσουμε το όνομα του μήνα, βασιζόμενοι εδώ στα τρία πρώτα σωζόμενα γράμματα. Πρόκειται πιθανότατα για το μήνα Αγριάνιο.

Αρ. Κατ. 359, ΟΜ 286

Το συγκεκριμένο σφράγισμα χαρακτηρίζεται ελλειψοειδές και φέρει σε δύο στίχους το όνομα του επώνυμου Άριστοβούλου. Ο Ακαμάτης³⁸⁸ σε συνδυασμό με τη μελέτη του σφραγίσματος του κατασκευαστή Νικάρχου, χρονολογεί τον επώνυμο άρχοντα περ. 108-90 π.Χ.³⁸⁹

Στο υλικό συναντήσαμε ακόμη μια λαβή με το όνομα αυτό.³⁹⁰ Η επιγραφή που φέρει το σφράγισμα έχει υποστεί έντονη φθορά, παρόλα αυτά κάποια στοιχεία της μπορούν να διαβαστούν. Με δυσκολία αναγνώσαμε την πρόθεση *επί* και το όνομα του επώνυμου άρχοντα Άριστοβούλου. Η επιγραφή είναι γραμμένη επί τα λαιά. Στον τρίτο στίχο διακρίνεται με απόλυτη ευκρίνεια το όνομα του μήνα Δαλίου.

Αρ. Κατ. 395, ΟΜ 385

Αν και η επιγραφή είναι πολύ διαβρωμένη, ωστόσο μπορούμε να διαβάσουμε το όνομα του επώνυμου άρχοντα Αγωνείακτος. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα παραδείγματα δεν υπάρχει η πρόθεση *επί*, ενώ το όνομα είναι γραμμένο στην ονομαστική. Στον τελευταίο στίχο αναφέρεται το όνομα του ροδιακού μήνα Δαλίου. Η λαβή μπορεί να είναι σχετικά πρώιμη, γύρω στο 240 π.Χ., είτε μεταγενέστερη και διατηρεί τον παλαιότερο τύπο.

³⁸⁸ Ακαμάτης 2000, 30, 98, P 110, υπ. 1764.

³⁸⁹ H Grace – Savvatianou-Petrooulakou προτείνουν μια χρονολόγηση 150-50 π. Χ. βλ. ιδ. 1970, 313-314, E 35, E 36.

³⁹⁰ Αρ. Κατ. 785, ΟΜ 281.

Αρ. Κατ. 431, ΟΜ 257

Το σφράγισμα, αν και αποσπασματικό, φέρει το όνομα του επώνυμου άρχοντα Νικομάχου, το οποίο συνοδεύεται από την πρόθεση *επί*. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Στο σημείο που τελειώνει το όνομα του άρχοντα, πιο συγκεκριμένα στο τέλος του δεύτερου στίχου και σε όλο το τμήμα του τρίτου στίχου της επιγραφής είναι γραμμένο το όνομα του μήνα Αρταμίτιου. Ο επώνυμος άρχοντας χρονολογείται στον ύστερο 2^ο αι. π.Χ. ή στις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ.³⁹¹ Η χρονολόγηση προκύπτει από τη μελέτη του σφραγίσματος του κατασκευαστή Νικάρχου που βρέθηκε στη Δήλο.³⁹² Ένα ακόμη παράδειγμα, από τη Δήλο, μας προσφέρει μια ακριβέστερη χρονολόγηση περί το 100 π.Χ.³⁹³

Αρ. Κατ. 462, ΟΜ 338

Το επόμενο σφράγισμα φέρει το όνομα του επώνυμου άρχοντα Μυλίδα. Πριν το όνομα είναι γραμμένη η πρόθεση *επί*. Η επιγραφή είναι γραμμένη επί τα λαιά. Στο δεύτερο στίχο σώζεται μόνο η κατάληξη του ροδιακού μήνα. Με βάση τα γράμματα που μας σώζονται πρόκειται για το μήνα Θευδαίσιο.

Αρ. Κατ. 704, ΟΜ 407

Το σφράγισμα έχει υποστεί μεγάλη φθορά με έντονες αποκρούσεις. Η αποκρυπτογράφηση των γραμμμάτων είναι πολύ δύσκολη, παρόλα αυτά κάποια στοιχεία της επιγραφής μπορούν να διαβαστούν. Το όνομα του επώνυμου άρχοντα, το οποίο συνοδεύεται από την πρόθεση *επί*, είναι Αναξίβουλος. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Στον τελευταίο στίχο διαβάζεται, αν και με δυσκολία, το όνομα του ροδιακού μήνα Αρταμίτιου. Στην Πάφο έχει βρεθεί λαβή που φέρει αυτό το όνομα του επώνυμου άρχοντα και ο Barker³⁹⁴ χρονολογεί είτε το 141/140 π.Χ. είτε το 138/137 π.Χ.

³⁹¹ Ακαμάτης 2000, 98, P 110.

³⁹² Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 317, E 46. Ακαμάτης 2000, 98, P 110, υπ. 1763.

³⁹³ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 317, E46. Ζαφειροπούλου-Χατζηδάκης 1994, 238, 240, B 14885. Ακαμάτης 2000, 101-102, P121, υπ. 1822.

³⁹⁴ Barker 2004, 79.

Αρ. Κατ. 749, ΟΜ 400

Η επιγραφή παρουσιάζει έντονη φθορά, παρόλα αυτά μπορούμε να διαβάσουμε την πρόθεση *επί* και τμήμα του ονόματος του επώνυμου άρχοντα Ξενοφάντου. Στον τρίτο στίχο διαβάζουμε το όνομα του ροδιακού μήνα Θεσμοφόριου.

Το ίδιο όνομα επώνυμου άρχοντα συναντάμε και σε μια άλλη λαβή.³⁹⁵ Η επιγραφή είναι αρκετά φθαρμένη, ωστόσο μπορούμε να διακρίνουμε το όνομα του Ξενοφάντου. Το όνομα και εδώ όπως και σε πολλά άλλα παραδείγματα συνοδεύεται από την πρόθεση *επί*. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Σύμφωνα με τη μελέτη του σφραγίσματος του κατασκευαστή Ιπποκράτη ο επώνυμος άρχοντας Ξενοφάντος χρονολογείται το 220-180 π.Χ.³⁹⁶

Αρ. Κατ. 751, ΟΜ 400

Η λαβή που ακολουθεί έχει υποστεί κάποια φθορά. Σε καλή κατάσταση σώζεται η πρόθεση *επί* ενώ αντίθετα τα γράμματα του ονόματος του επώνυμου άρχοντα καθώς αυτά του μήνα έχουν σβηστεί ή φέρουν αποκρούσεις. Το όνομα του επώνυμου άρχοντα πιθανότατα είναι Κλειτόμαχος. Το όνομα του μήνα, αν και δύσκολα αναγνώσιμο, είναι Πάναμος.

Αρ. Κατ. 812, ΟΜ 333

Η λαβή που ακολουθεί λόγω της καλής κατάστασης διατήρησης της μας προσφέρει αρκετές πληροφορίες. Το σφράγισμα που φέρει είναι κυκλικό και ακολουθεί δεξιόστροφη φορά. Διαβάζουμε τη πρόθεση *επί*, το όνομα του επώνυμου άρχοντα και στον τελευταίο το όνομα του μήνα. Το όνομα του επώνυμου άρχοντα είναι Πausανίας, ενώ του μήνα Θεσμοφόριου. Ένα επιπλέον στοιχείο που παρουσιάζεται στην συγκεκριμένη λαβή είναι η παρουσία του λαλούντος συμβόλου του ρόδου. Το συγκεκριμένο όνομα το συναντάμε σε τρεις επώνυμους άρχοντες.³⁹⁷ Ο πρωιμότερος χρονολογείται περί το 240 – 218,³⁹⁸ ο επόμενος στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. και ο υστερότερος στο 1^ο μισό του 2^{ου} αι. π.Χ.³⁹⁹ Σε

³⁹⁵ Αρ. Κατ. 48, BE: 17187 (σε αυτό το σφράγισμα σώζεται μόνο το όνομα του επώνυμου άρχοντα).

³⁹⁶ Ακαμάτης 2000, 30, 68, P 33.

³⁹⁷ Grace 1953, 118, υπ. 5.

³⁹⁸ Ariel 2004, 28.

³⁹⁹ Grace – Savvatiou-Petropoulakou 1970, 304, E 12.

αμφορέα που βρέθηκε στη Πάφο διαπιστώθηκε ότι η μια λαβή έφερε το όνομα του επώνυμου άρχοντα Πausανία και το μήνα Θεσμοφόριο. Πρόκειται για αμφορέα του κατασκευαστή Νικία. Λόγω των πολλών ομοιοτήτων που έχουμε με το παράδειγμα αυτό μπορούμε να υποθέσουμε ότι η λαβή χρονολογείται γύρω στο 152 π.Χ.⁴⁰⁰ και αναφέρεται στον τρίτο κατά σειρά επώνυμο άρχοντα που φέρει το όνομα Πausανίας.

Αρ. Κατ. 833, ΟΜ 418

Το επόμενο σφράγισμα είναι και αυτό κυκλικό και σώζεται σε σχετικά καλή κατάσταση. Φέρει επιγραφή με το όνομα του επώνυμου άρχοντα Ξενοφόριτου. Το όνομα του συνοδεύεται από την πρόθεση επί. Από το όνομα του ροδιακού μήνα σώζεται μόνο το πρώτο γράμμα Σ, πρόκειται για το μήνα Σμίνθιο. Στο κέντρο του σφραγίσματος υπάρχει το λαλούν σύμβολο της Ρόδου.

Αρ. Κατ. 870, ΟΜ 391

Το σφράγισμα παρουσιάζει μεγάλη φθορά με έντονες αποκρούσεις. Με δυσκολία μπορούμε να διακρίνουμε κάποια γράμματα. Η επιγραφή ξεκινάει με το *επί*, ακολουθεί αποσπασματικά το όνομα του επώνυμου άρχοντα, πιθανότατα του Άριστογένη, και στον τελευταίο στίχο το όνομα ενός ροδιακού μήνα που ξεκινάει από - α -. Πρόκειται είτε για το μήνα Αγριάνιο είτε για το μήνα Αρταμίτιο. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ και σε ονομαστική πτώση.

Τα σφραγίσματα που φέρουν το όνομα αυτό είναι είτε ορθογώνια με δύο ή τρεις στίχους, είτε κυκλικά με σύμβολα την κεφαλή του Ήλιου και το ρόδο. Λαβές που να φέρουν το όνομα του απουσιάζουν από τον αποθέτη της Περγάμου, εντοπίζονται όμως στη Σαμάρεια και στη Marissa. Σφραγίσματα λαβών που φέρουν το όνομα έχουν βρεθεί στον Εύξεινο Πόντο, στην Πέργαμο, στη Ρόδο, στη Δήλο, στην Κύπρο, στην Αλεξάνδρεια, στην Αίγυπτο, στην Απολλωνία κ.α.⁴⁰¹ Με βάση μελέτες που έχουν γίνει ο επώνυμος άρχοντας Άριστογένης χρονολογείται το 146-108 π.Χ.

⁴⁰⁰ Barker 2004, 83.

⁴⁰¹ Grace 1952, 528. Ακαμάτης 2000, 83, P 70.

Αρ. Κατ. 893, ΟΜ 329 & 324

Η επιγραφή που φέρει το συγκεκριμένο σφράγισμα έχει έντονη φθορά και αποκρούσεις. Ιδιαίτερο πρόβλημα παρουσιάζεται στην ανάγνωση του ονόματος του επώνυμου άρχοντα. Τα μόνα ευανάγνωστα για μας σημεία είναι η αρχή και το τέλος του ονόματος, Ἀρίστρατου. Πριν από το όνομα σώζεται η πρόθεση *επί*. Στα αριστερά του πρώτου στίχου πιθανόν έχουμε ένα δευτερεύον σφράγισμα με δύο μονογράμματα Ει. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Το όνομα του μήνα αν και έχει υποστεί μεγάλη διάβρωση, είναι αναγνώσιμο - πρόκειται για το μήνα Δαλίο. Σε συνδυασμό με τη μελέτη του κατασκευαστή Ἴπποκράτη ο Ακαμάτης⁴⁰² χρονολογεί έναν ομώνυμο επώνυμο άρχοντα περ. 220-180 π.Χ. Ο ίδιος επανέρχεται με ένα ορθογώνιο σφράγισμα με το ίδιο όνομα και το χρονολογεί περ. 146-108 π.Χ.⁴⁰³ Το τελευταίο αξίωμα ενός ακόμη ομώνυμου άρχοντα τοποθετείται περί το 123 π.Χ. Λαβές με το όνομα αυτό έχουν βρεθεί στον Εύξεινο Πόντο, στη Ρόδο, στη Δήλο⁴⁰⁴, στη Πέργαμο, στη Σαμάρεια, στην Ιερουσαλήμ, στην Αλεξάνδρεια κ.α. Πιθανόν το σφράγισμα μας να ανήκει στο χρόνο θητείας του ύστερου άρχοντα.

Αρ. Κατ. 931, ΟΜ 505

Το συγκεκριμένο σφράγισμα φέρει επιγραφή με τα παρακάτω στοιχεία. Στην αρχή της επιγραφής υπάρχει η πρόθεση *επί*, ακολουθεί το όνομα του επώνυμου άρχοντα το οποίο όμως δεν είναι εύκολα αναγνώσιμο. Σώζεται η αρχή του Ἀριστείδα. Μετά το όνομα ακολουθεί ο μήνας Αγριάνιος. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι ο κεραμέας φαίνεται ότι δεν υπολόγισε σωστά το πλαίσιο του σφραγίσματος και έχει κάνει κάποια λάθη. Μεταξύ του έβδομου και του όγδοου γράμματος υπάρχει ένα κενό και επιπλέον το όνομα του άρχοντα δεν φέρει κατάληξη. Με το όνομα αυτό είναι γνωστοί στην έρευνα τρεις ομώνυμοι επώνυμοι άρχοντες. Ο πιο πρώιμος χρονολογείται τον 3^ο αι. π.Χ. Ο δεύτερος χρονολογείται με βάση την παρουσία του στον αποθέτη της Περγάμου και την απουσία του στη Μεσαία Στοά της Αθηναϊκής Αγοράς με ένα *terminus post quem* γύρω στο 176 π.Χ. Ο τρίτος άρχοντας χρονολογείται στο β' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ. ή στον 1^ο αι. π.Χ. Πιθανότατα το σφράγισμα από το συγκεκριμένο υλικό

⁴⁰² Ακαμάτης 2000, 68, P 33.

⁴⁰³ Ακαμάτης 2000, 85, P 74.

⁴⁰⁴ Grace 1952, 528.

ανήκει στο δεύτερο κατά σειρά επώνυμο άρχοντα. Όπως αναφέρει ο Ακαμάτης⁴⁰⁵ τα σφραγίσματα που αναφέρουν το συγκεκριμένο επώνυμο άρχοντα είναι ορθογώνια και αναφέρουν το όνομα του μήνα.

Αρ. Κατ. 134, ΒΕ: 16947

Το σφράγισμα φέρει το όνομα του επώνυμου άρχοντα Καλλικρατίδα. Το τελευταίο συνοδεύεται από την πρόθεση *επί*. Η επιγραφή είναι γραμμένη σε δύο στίχους και ες ευθύ.⁴⁰⁶ Με το όνομα αυτό είναι γνωστοί στην έρευνα τρεις επώνυμοι άρχοντες. Ο αρχαιότερος αυτών χρονολογείται μέσα στην περίοδο 269-225 π.Χ.⁴⁰⁷, ενώ ο τελευταίος μετά το 126 π.Χ.⁴⁰⁸ Σε ομώνυμο άρχοντα μεταξύ αυτών των δύο πιθανότατα αναφέρεται ενσφράγιστη λαβή που βρέθηκε στην Πάφο και χρονολογείται στο 188 με 183 π.Χ.⁴⁰⁹ Στην ίδια περιοχή ο Barker⁴¹⁰ εντόπισε ακόμη μια λαβή που φέρει το όνομα αυτό του επώνυμου άρχοντα, ενώ η άλλη λαβή φέρει το όνομα του κεραμέα Μαρσύα. Σύμφωνα με τον ίδιο η λαβή χρονολογείται το 175 - 173 π.Χ.

Αρ. Κατ. 250, ΒΕ: 17342

Το σφράγισμα φέρει επιγραφή με το όνομα του επώνυμου άρχοντα Σώστρατου. Πριν από το όνομα υπάρχει η πρόθεση *επί*. Στα αριστερά έχει αποτυπωθεί η κεφαλή του Ήλιου σαν σύμβολο.

Με το ίδιο όνομα έχουμε ακόμη μια λαβή από το συγκεκριμένο υλικό⁴¹¹ Το κυκλικό σφράγισμα φέρει επιγραφή με το όνομα του επώνυμου άρχοντα Σώστρατου, το οποίο συνοδεύεται από την πρόθεση *επί*. Η επιγραφή είναι γραμμένη με τη δεξιά φορά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος που είναι γραμμένη η κατάληξη του ονόματος σε μορφή συμπλήματος. Πιθανότατα αν αυτό δεν αποτελεί κάποια είδους καινοτομία του κεραμέα να συνέβη λόγω ανεπάρκειας χώρου. Στην έρευνα έχουν εντοπιστεί δύο επώνυμοι άρχοντες

⁴⁰⁵ Ακαμάτης 2000, 57, P 16.

⁴⁰⁶ Grace, 1934, 224, 29.

⁴⁰⁷ Ακαμάτης 2000, 53, P 6.

⁴⁰⁸ Ακαμάτης 2000, 87, P 80.

⁴⁰⁹ Παπουτσή-Wladyka 1994, 259, σ. 15.

⁴¹⁰ Barker 2004, 81.

⁴¹¹ Αρ. Κατ. 578, ΟΜ 428.

που φέρουν το όνομα αυτό. Και οι δύο χρονολογούνται κατά τη III Περίοδο (220-180 π.Χ.).⁴¹²

Αρ. Κατ. 446, ΟΜ 341

Από το συγκεκριμένο σφράγισμα μπορεί να διαβαστεί με κάποια βεβαιότητα το όνομα του επώνυμου άρχοντα Πεισιστράτου. Το τελευταίο συνοδεύεται και από την πρόθεση *επί*. Αν και η επιγραφή είναι γραμμένη σε τρεις στίχους ο τελευταίος έχει υποστεί πολλές αποκρούσεις ώστε κατέστη αδύνατο να διαβαστεί ο ροδιακός μήνας.

Ο Πεισίστρατος απέκτησε το αξίωμα του ως επώνυμος άρχοντας αλλά και την ιδιότητα του ως ιερέας του Ήλιου κατά τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. Ο επώνυμος άρχοντας παρουσιάζεται σε κυκλικά άλλα και ορθογώνια σφραγίσματα. Σε πολλές περιπτώσεις όπως και στο δικό μας παράδειγμα στο σφράγισμα αναφέρεται και το όνομα κάποιου ροδιακού μήνα. Στα ορθογώνια σφραγίσματα η επιγραφή αναπτύσσεται σε δύο με τρεις στίχους. Σπάνια παρουσιάζεται το σύμβολο της προτομής του Ήλιου. Παρόμοιο σύμβολο κάποιες φορές φέρουν και τα κυκλικά αν και κατά βάση το σύμβολο που κυριαρχεί σε αυτά είναι το ρόδο.⁴¹³ Λαβές με το όνομα αυτού του επώνυμου άρχοντα έχουν βρεθεί στη Σικελία, στην Ιταλία, στη Ρόδο, στη Δήλο, στον Εύξεινο Πόντο, στην Αθήνα, στην Τήνο, στην Αλεξάνδρεια την Κύπρο⁴¹⁴ κ.α.

⁴¹² Grace – Savvatiannou-Petropoulakou 1970, 303, E5 Ακαμάτης 2000, 30, 61, P22, 70, P 36.

⁴¹³ Ακαμάτης 2000, 74-75, P 48.

⁴¹⁴ Barker 2004, 78. Η λαβή χρονολογείται γύρω στο 160 π.Χ.

Στην κατηγορία που ακολουθεί αναφέρεται σε λαβές που φέρουν το όνομα του κατασκευαστή και κάποιο σύμβολο.

Αρ. Κατ. 6, ΒΕ: 16674

Το σφράγισμα φέρει το όνομα του κατασκευαστή Στράτωνος. Κάτω από την επιγραφή του ονόματος διακρίνονται δύο σύμβολα. Το ένα αριστερά είναι ρόδο και αυτό που βρίσκεται δεξιά είναι βότρυς. Τα σύμβολα που προαναφέρθηκαν αποτελούν στοιχεία που χρησιμοποιεί ο συγκεκριμένος κατασκευαστής στα ορθογώνια σφραγίσματα του. Σύμφωνα με τον Ακαμάτη⁴¹⁵ η περίοδος δραστηριοποίησης του κατασκευαστή υπολογίζεται μεταξύ των ετών 108-90 π.Χ. Σύμφωνα με τον ίδιο ο κεραμέας συνοδεύεται από τους επώνυμους άρχοντες Αριστομάχο και Καλλίξενο. Λαβές με το όνομα του έχουν βρεθεί εκτός από τη Ρόδο, στη Δήλο⁴¹⁶, στην Ιταλία, στη Σικελία, στο Άργος, στην Κύπρο, στην Αλεξάνδρεια, στον Εύξεινο Πόντο κ.α.⁴¹⁷ Στο υλικό αν και δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση έχουμε εντοπίσει ακόμα μια όμοια λαβή με αυτή.⁴¹⁸

Αρ. Κατ. 68, ΒΕ: 16774

Η λαβή φέρει ορθογώνιο σφράγισμα στο οποίο αναγράφεται ένα όνομα του κεραμέα και κάτω από αυτό διακρίνεται με δυσκολία ένα κηρύκειο. Τα γράμματα από το όνομα έχουν φθαρεί σε μεγάλο βαθμό που είναι δύσκολο να διαβαστεί. Υποθέτουμε ότι πρόκειται για τον κεραμέα Εύκλειτο. Τα σφραγίσματα του είναι ορθογώνια με επιγραφές σε ένα ή δύο στίχους και φέρουν ως σύμβολο το κηρύκειο. Ο χρόνος δραστηριοποίησης του είναι κατά τη διάρκεια του β' μισού του 2^{ου} αι. π.Χ.⁴¹⁹ Λαβές με το όνομα αυτό έχουν βρεθεί Σικελία, Ιταλία, Εύξεινο Πόντο, Αθήνα, Ρόδο, Δήλο, Τήνο, Κύπρο⁴²⁰, Αλεξάνδρεια κ.α.

⁴¹⁵ Ακαμάτης 2000, 102, P123.

⁴¹⁶ Grace 1952, 528.

⁴¹⁷ Ακαμάτης 2000, 102, P123.

⁴¹⁸ Αρ. Κατ. 205, ΒΕ: 17119.

⁴¹⁹ Ακαμάτης 2000, 94, P 100.

⁴²⁰ Στη Πάφο εντοπίστηκε ακριβώς όμοια λαβή με το δικό μας παράδειγμα και χρονολογείται γύρω στο 132 π.Χ. βλ. Barker 2004, 81.

Αρ. Κατ. 179, ΒΕ: 17164

Αν και η λαβή φέρει έντονη απόκρουση παρόλα αυτά το σφράγισμα που φέρει είναι ευανάγνωστο. Το όνομα που αναγράφεται είναι του Μαρσούα. Κάτω από το όνομα του Μαρσούα υπάρχει το όνομα του μήνα Αρταμίτιου. Ο Ακάματης στο παράδειγμα από την Πέλλα αναφέρεται σε κατασκευαστή με το όνομα αυτό.⁴²¹ Ίσως και το σφράγισμα που έχουμε να αναφέρεται στον κεραμέα Μαρσούα και σε αντίθεση με το σύνηθες το όνομα να είναι γραμμένο σε γενική. Και στη Πάφο συναντάμε ακόμη μια λαβή με το όνομα του κεραμέα Μαρσούα, το οποίο συνοδεύεται από το ροδιακό μήνα Υακίνθιο. Στην περίπτωση αυτή συναντάμε πιθανότατα μια από τις μεμονωμένες περιπτώσεις που ο κατασκευαστής βρίσκεται στην ίδια επιγραφή που είναι γραμμένος ο μήνας. Το πιο σύνηθες στις επιγραφές των λαβών είναι το όνομα του κεραμέα να παρουσιάζεται με ένα σύμβολο-παράσταση, ενώ αντίθετα το όνομα του επώνυμου άρχοντα να συνυπάρχει με το όνομα του ροδιακού μήνα. Ο χρόνος δραστηριοποίησης του κεραμέα υπολογίζεται γύρω στο 170/168 π.Χ.⁴²²

Αρ. Κατ. 259, ΒΕ: 17346

Στο συγκεκριμένο σφράγισμα αν και δεν σώζεται σε καλή κατάσταση διακρίνουμε το όνομα του κεραμέα Ρόδωνα. Κάτω από την επιγραφή του ονόματος διακρίνεται μια ερμαϊκή στήλη σε οριζόντια θέση. Ο Ακαμάτης⁴²³ μελετώντας ένα σφράγισμα του επώνυμου άρχοντα Άριστρατου από το εργαστήριο του Ρόδωνα προτείνει το χρόνο δραστηριότητας του περί το 150 π.Χ. Παρόμοιο σφράγισμα έχει βρει και η Grace⁴²⁴ στην Αθηναϊκή Αγορά. Το σύμβολο όμως στο παράδειγμα εκείνο βρίσκεται πάνω από την επιγραφή. Μια από τις δύο λαβές αμφορέα που βρέθηκε στην Πάφο φέρει το όνομα του κατασκευαστή Ρόδωνα συνοδευόμενα από την παράσταση της ερμαϊκής στήλης. Τη λαβή που μελέτησε ο Barker⁴²⁵ τη χρονολογεί γύρω 124 με 120 π.Χ. Ο Barker⁴²⁶ εντοπίζοντας ακόμη ένα σφράγισμα με το όνομα αυτό αλλά συνοδευόμενο από άλλο όνομα επώνυμου άρχοντα προτείνει ότι οι κεραμείς με το όνομα Ρόδων ήταν δύο. Στο δεύτερο παράδειγμα το σύμβολο της ερμαϊκής στήλης βρίσκεται πάνω από το όνομα του κεραμέα.

⁴²¹ Ακαμάτης 2000, 74, P 48, 75, P 49 (τα ονόματα των επωνύμων αρχόντων Πεισιστράτου και Σωσικλέους)

⁴²² Barker 2004, 80.

⁴²³ Ακαμάτης 2000, 85, P 74.

⁴²⁴ Grace 1934, 231, 62.

⁴²⁵ Barker 2004, 81.

⁴²⁶ Barker 2004, 84. Το συγκεκριμένο παράδειγμα το χρονολογεί τελευταίο τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι και οι δύο συνονόματοι κεραμείς χρησιμοποιούσαν το ίδιο σύμβολο, ίσως να είχαν κάποια συγγενική σχέση.

Αρ. Κατ. 308, ΒΕ: 17449

Το σφράγισμα που ακολουθεί φέρει αποσπασματικά το όνομα κεραμέα. Πρόκειται πιθανότατα για το όνομα του κεραμέα Ίάσονος. Αριστερά και δεξιά από την επιγραφή του ονόματος υπάρχουν δύο παρόμοια σύμβολα. Μια υπόθεση είναι ότι πρόκειται για γράμματα σε μορφή συμπιλήματος ου. Μια άλλη άποψη είναι ότι πρόκειται για απεικονιζόμενα στεφάνια που φέρουν ταινίες. Ο Ακαμάτης⁴²⁷ προτείνει σε γενικές γραμμές σε συνδυασμό με τη μελέτη σφραγίσματος του επώνυμου άρχοντα Άριστόδαμου, το χρόνο δραστηριοποίησης του κεραμέα την Περίοδο ΙΙΙ περ. 220-180 π.Χ.

Αρ. Κατ. 574 ΟΜ 429

Το σφράγισμα που έχει αποτυπωθεί πάνω στη λαβή είναι ορθογώνιο και αναγράφει το όνομα του κεραμέα Σωκρατεύς. Οι ενσφράγιστες λαβές του κατασκευαστή φέρουν ως σύμβολο τον πυρσό. Ο πυρσός εικονίζεται είτε δεξιά είτε πλάγια ή κάθετα. Η περίοδος δραστηριοποίησης του κατασκευαστή υπολογίζεται περ. 215 π.Χ. ίσως και λίγο νωρίτερα. Λαβές του κατασκευαστή έχουν βρεθεί στον αποθέτη της Περγάμου και στην Αθηναϊκή Αγορά.⁴²⁸ Υπάρχει ακόμη ένας ομώνυμος που χρονολογείται την 146-108 π.Χ. Η Grace⁴²⁹ αναφέρεται σε μια λαβή που φέρει το ίδιο όνομα με την ιδιότητα του επώνυμου άρχοντα, ενώ το όνομα συνοδεύεται με την αναφορά σε μήνα. Λαβές με το όνομα του/των κατασκευαστή/ων έχουν βρεθεί στον Εύξεινο Πόντο, στη Ρόδο, στη Δήλο⁴³⁰, στην Κύπρο, στην Αλεξάνδρεια, στην Ιταλία, στη Σικελία, στην Αίγυπτο κ.α.

Αρ. Κατ. 615, ΟΜ 324

Το σφράγισμα φέρει το όνομα του κατασκευαστή Ίπποκράτη. Είναι κυκλικό γραμμένο με φορά στα δεξιά. Στο κέντρο του σφραγίσματος υπάρχει το λαλούν σύμβολο, το ρόδο. Ο συγκεκριμένος κεραμέας προέρχεται από οικογένεια κατασκευαστών ροδιακών

⁴²⁷ Ακαμάτης 2000, 30, 59-60, P 19.

⁴²⁸ Ακαμάτης 2000, 69-70, P 36.

⁴²⁹ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 302, E3.

⁴³⁰ Grace 1952, 528. Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 302, E3.

και κνιδικών αμφορέων. Ο πατέρας του Δαμοκράτης εργάστηκε στη Ρόδο στο τέλος του 3^{ου} και αρχές 2^{ου} αι. π.Χ. Ο Ίπποκράτης μαζί με τον «αδερφό» του Άριστοκλή συνέχισαν τη δραστηριοποίηση τους στο οικογενειακό εργαστήριο και συνέχισαν να χρησιμοποιούν σαν σύμβολο το ρόδο. Η περίοδος που εργάστηκε ο Ίπποκράτης και ο αδερφός του χρονολογείται από το 182 π.Χ έως περί τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ.⁴³¹ Ο Börker⁴³² από την άλλη πλευρά προτείνει ότι ο συγκεκριμένος κατασκευαστής εργάστηκε κατά τα έτη 205-175 π.Χ.

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν σφραγίσματα που φέρουν μόνο σύμβολα. Λόγω πιθανότατα έντονης διάβρωσης δεν μας σώζονται τα ονόματα των επιγραφών.

Αρ. Κατ. 2, ΒΕ: 16149

Το συγκεκριμένο σφράγισμα είναι ελλειψοειδές και στο κέντρο του φέρει το λαλούν σύμβολο το ρόδο. Όμοια σφραγίσματα φέρουν και οι λαβές.⁴³³

Αρ. Κατ. 813, ΟΜ 333

Το σφράγισμα φέρει δυσανάγνωστη επιγραφή, ενώ το μόνο που σώζεται είναι το σύμβολο. Πρόκειται για το ροδιακό ήλιο ή για αστερίσκο. Το ίδιο μοτίβο φέρει και μια άλλη λαβή⁴³⁴.

Αρ. Κατ. 849, ΟΜ 375

Το σφράγισμα φέρει παράσταση με ερμαϊκή στήλη. Λόγω της φθοράς μας σώζεται μόνο η παράσταση.

Κάποιες λαβές που φέρουν ευδιάκριτα μόνο το όνομα του μήνα. Σε δύο σφραγίσματα έχουμε το μήνα Αρταμίτιο.⁴³⁵ Σε μια άλλη λαβή στο σφράγισμα σώζεται

⁴³¹ Ακαμάτης 2000, 65, P 29.

⁴³² Börker - Burow 1998, 16.

⁴³³ Αρ. Κατ. 682, ΟΜ 318. Αρ. Κατ. 516, ΟΜ 347.

⁴³⁴ Αρ. Κατ. 957, ΟΜ 366.

⁴³⁵ Αρ. Κατ. 354, ΟΜ 287, Αρ. Κατ. 638, ΟΜ 315.

μόνο η λέξη του μήνα Δαλίου.⁴³⁶ Μια ακόμη λαβή φέρει το όνομα του μήνα Πανάμου Β.⁴³⁷
Και τέλος μια άλλη φέρει το όνομα του Καρνείου.⁴³⁸

⁴³⁶ Αρ. Κατ. 610, OM 324.

⁴³⁷ Αρ. Κατ. 270, BE: 17351. Grace 1934, 233, 71.

⁴³⁸ Αρ. Κατ. 256, BE: 17360.

4.3 Κως

Γενικά

Η διάρκεια παραγωγής ενσφράγιστων αμφορέων από τη Κω χρονολογείται από τον 4^ο αι. π.Χ. μέχρι και το 1^ο αι. μ.Χ.⁴³⁹

Το κωακό κρασί αποτελούσε εξαγωγίμο προϊόν όπως μας είναι γνωστό και από τις αρχαίες πηγές. Οι αρχαίοι συγγραφείς ακόμη αναφέρουν ότι το κρασί αναμειγνυόταν με θαλασσινό νερό.⁴⁴⁰ Σε δικανικό λόγο που εκφώνησε γύρω στο 355 με 340 π.Χ, ο Δημοσθένης⁴⁴¹ αναφέρεται σε ένα φορτίο με ογδόντα αμφορείς που περιείχαν ξυνισμένο οίνο και παστά ψάρια.⁴⁴² Το ότι το κρασί αναφέρεται ως ξυνισμένο μπορεί να σημαίνει ότι ήταν μέτριας ποιότητας. Για το λόγο αυτό μπορεί να το αναμείγνυαν με θαλασσινό νερό για το συντηρήσουν.

Σχήμα

Το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα στην ταύτιση των αμφορέων από την Κω βρίσκεται στις λαβές του αγγείου. Τα αγγεία έφεραν συνήθως δύο διπλές λαβές οι οποίες συνήθως έφεραν σφραγίσματα.⁴⁴³ Οι λαβές του αγγείου καταλήγουν στο λαιμό κάτω ακριβώς από το κυλινδρικό χείλος, σχηματίζοντας ένα έντονο τόξο. Ο ώμος αποτελεί το πλατύτερο τμήμα από το σώμα του αγγείου. Το τελευταίο καταλήγει σε κομβιωτό πόδι. Η τυπολογική εξέλιξη του κωακού αμφορέα εντοπίζεται στη αυξανόμενη ραδινότητα του σώματος⁴⁴⁴ (εικ. 8).

Αν και χαρακτηριστικό γνώρισμα των λαβών από την Κω όπως αναφέρθηκε ήταν οι διπλές λαβές, στους εμπορικούς αμφορείς έχουν βρεθεί και αμφορείς με μονές λαβές που έφεραν σφράγισμα.⁴⁴⁵ Έχουμε δύο τύπους μονών λαβών:⁴⁴⁶ Ο ένας μοιάζει πολύ με τις λαβές των εμπορικών αμφορέων από τη Ρόδο⁴⁴⁷ με τη διαφορά ότι ο πηλός είναι ντόπιος. Ο

⁴³⁹ Whitbread 1995, 81.

⁴⁴⁰ Πλίνιος Ν.Η XVI, x, 78-79. Αθηναίος I, 32-33. Whitbread 1995, 82.

⁴⁴¹ Δημ. Προς Λάκρριτον XXXV 32, 34.

⁴⁴² Κάντζια 1994, 323.

⁴⁴³ Grace 1949, 181. Whitbread 1995, 81.

⁴⁴⁴ Whitbread 1995, 82.

⁴⁴⁵ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 363. Whitbread 1995, 82.

⁴⁴⁶ Κάντζια 1994, 324.

⁴⁴⁷ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 280,363.

δεύτερος τύπος έχει λαβές που μοιάζουν με μάντες. Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι το ίδιο σφράγισμα μπορεί να συναντάται στις μονές και στις διπλές λαβές.⁴⁴⁸

Σφραγίσματα

Σε αντίθεση με τις ενσφράγιστες λαβές από την Θάσο και τη Κνίδα στα σφραγίσματα δεν αναγράφονταν συχνά το εθνικό όνομα.⁴⁴⁹ Έφεραν τις περισσότερες φορές μόνο κάποιο όνομα κεραμέα σε κανονική ή σύντομη μορφή, καθώς επίσης και κάποιο σύμβολο. Συνηθισμένο σε χρήση ήταν το ρόπαλο και ο κάβουρας.⁴⁵⁰ Το τελευταίο σύμβολο ήταν γνωστό και από τη νομισματοκοπία του νησιού.⁴⁵¹ Ευτυχές είναι το γεγονός ότι πολλά από τα ονόματα των σφραγισμάτων αναγράφονται σε λίθινες επιγραφές και στα νομίσματα της πόλης.⁴⁵²

Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα

Η ταύτιση των ενσφράγιστων λαβών από το υλικό οι οποίες έχουν ως τόπο προέλευσης την Κω είναι εύκολη καθώς τα σφραγίσματα προέρχονται από διπλές λαβές αμφορέων.

Αρ. Κατ. 67 ΒΕ: 16745

Η λαβή φέρει δύο ορθογώνια σφραγίσματα το ένα παράλληλο προς το άλλο. Στο ένα είναι γραμμένο το όνομα Μενέλαος, ενώ στο άλλο εντοπίζουμε το σύνηθες σύμβολο του νησιού το ρόπαλο. Το όνομα πιθανότατα αναφέρεται στον κατασκευαστή του αμφορέα που χρησιμοποιούσε ως χαρακτηριστικό σύμβολο το ρόπαλο

Αρ. Κατ. 162, ΒΕ: 17143

Η συγκεκριμένη διπλή λαβή φέρει δύο ορθογώνια σφραγίσματα. Λόγω της έντονης διάβρωσης μας σώζεται εν μέρει μόνο το ένα σφράγισμα. Η επιγραφή αναγράφει το όνομα [---]ασγού. Πιθανότατα πρόκειται για το όνομα του κεραμέα. Το άλλο σφράγισμα από το οποίο δεν είμαστε σε θέση να διαβάσουμε τα στοιχεία τους πιθανότατα έφερε το σύμβολο του εργαστηρίου.

⁴⁴⁸ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 363. Whitbread 1995, 82.

⁴⁴⁹ Whitbread 1995, 81.

⁴⁵⁰ Empereur – Hesnard 1987, 11.

⁴⁵¹ Gardner 1920, 162, 165. Whitbread 1995, 81.

⁴⁵² Grace 1949, 181. Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 363.

Αρ. Κατ. 310, ΒΕ: 17424

Από τη διπλή ενσφράγιση λαβή σώζεται μόνο το ήμισυ. Το σφράγισμα φέρει την επιγραφή με το όνομα Δοράν. Η επιγραφή είναι γραμμένη ες ευθύ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα ακατανόητο σύμβολο που διακρίνεται κάτω από το γράμμα Δ. Πιθανότατα πρόκειται για δευτερεύον σφράγισμα χαρακτηριστικό του εργαστηρίου. Το όνομα Δοράν ίσως αποτελεί συντομογραφία του ονόματος του κεραμέα.

Αρ. Κατ. 360, ΟΜ 286

Από το τμήμα ενσφράγισης λαβής σώζεται ένα μόνο σφράγισμα. Η επιγραφή που φέρει η λαβή έχει υποστεί φθορά λόγω κρούσης, παρόλα αυτά μπορούμε να διαβάσουμε κάποια στοιχεία αυτής. Στο σφράγισμα αναγράφεται η λέξη Αχ[.]ς, πιθανότατα αποτελεί τμήμα του ονόματος κάποιου κεραμέα.

Αρ. Κατ. 386, ΟΜ 189

Η επόμενη διπλή ενσφράγιση λαβή φέρει πολλά ιζήματα τα οποία δυσκολεύουν την ανάγνωση των σφραγισμάτων. Από το ένα σφράγισμα μπορούμε να αναγνώσουμε κάποια γράμματα [---]ρασέο. Στο άλλο σφράγισμα τα ιζήματα είναι σε εκτεταμένη έκταση και είναι ανέφικτο να διαβαστεί.

Αρ. Κατ. 388, ΟΜ 189

Στην διπλή λαβή παρατηρούμε ότι υπάρχει μόνο ένα σφράγισμα. Σε αυτό έχουμε την παράσταση ροδιού ή όπιου. Ίσως πρόκειται για το σύμβολο που χρησιμοποιούσε το συγκεκριμένο εργαστήριο. Υπάρχει και η υπόθεση ότι υπήρχε και άλλο ένα σφράγισμα στο δεύτερο τμήμα της λαβής παρόλα αυτά δεν έχουμε κάποια απόδειξη για κάτι τέτοιο.

Αρ. Κατ. 430, ΟΜ 257

Η διπλή ενσφράγιση λαβή που ακολουθεί φέρει μόνο ένα σφράγισμα. Σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιπτώσεις που αναφέρθηκαν, εδώ η επιγραφή σώζεται σε καλή κατάσταση. Σε αυτή αναγράφεται το όνομα Δαριανός γραμμένο επί τα λαιά. Πιθανότατα πρόκειται για το όνομα του κεραμέα.

Αρ. Κατ. 440, ΟΜ 257

Η διπλή λαβή φέρει τουλάχιστον ένα σφράγισμα με επιγραφή γραμμένη ες ευθύ. Φέρει το όνομα Δημήτριο. Τα γράμματα έχουν υποστεί κάποια αλλοίωση παρόλα αυτά μπορούν να αναγνωστούν.

Αρ. Κατ. 464, ΟΜ 338

Η διπλή ενσφράγιση λαβή έφερε πιθανότατα δύο σφραγίσματα. Το ένα έχει υποστεί έντονη κρούση και έχει καταστραφεί καθολικά. Στο άλλο σώζεται τμήμα της επιγραφής που είναι γραμμένη επί τα λαιά. Τα γράμματα που μπορούν να διαβαστούν είναι Αμή[---].

Αρ. Κατ. 467, ΟΜ 311

Η επόμενη διπλή λαβή φέρει μόνο ένα σφράγισμα η επιγραφή του οποίου σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση. Το σφράγισμα φέρει το όνομα του κεραμέα Φιλίωνα γραμμένο ες ευθύ.

Αρ. Κατ. 501, ΟΜ 354

Η επόμενη διπλή λαβή φέρει μόνο ένα ορθογώνιο σφράγισμα με επιγραφή. Σε αυτή πιθανότατα αναγράφεται η συντομογραφία του ονόματος Πίνδαρος, πιο συγκεκριμένα είναι γραμμένα τα τέσσερα πρώτα γράμματα του ονόματος. Πιθανότατα αποτελεί συντομογραφία του ονόματος του κατασκευαστή.

Αρ. Κατ. 517, ΟΜ 347

Η επόμενη διπλή λαβή φέρει ένα μόνο σφράγισμα. Το σφράγισμα φέρει επιγραφή ονόματος και ένα σύμβολο. Στην επιγραφή αναγράφεται η συντομογραφία του ονόματος του κεραμέα Δάμμη[--]. Το όνομα του κεραμέα δεν μας είναι γνωστό. Κάτω από το όνομα διακρίνεται το γνωστό σύμβολο του νησιού, το ρόπαλο.

Αρ. Κατ. 520, ΟΜ 296

Σε αυτή τη διπλή ενσφράγιση λαβή διακρίνουμε δύο σφραγίσματα. Το ένα είναι κυκλικό και μέσα σε αυτό αναγράφεται το γράμμα Κ γραμμένο επί τα λαιά. Το άλλο είναι ορθογώνιο και φέρει επιγραφή του ονόματος Σωπάτρου γραμμένο ες ευθύ. Πιθανότατα το δεύτερο σφράγισμα αναφέρεται στον κατασκευαστή.

Αρ. Κατ. 522, ΟΜ 373

Η διπλή λαβή που ακολουθεί φέρει ένα ορθογώνιο σφράγισμα. Σε αυτό αναγράφεται το όνομα Ίππони γραμμένο ες ευθύ. Το όνομα πιθανότατα αναφέρεται στον κατασκευαστή. Κάτω από το όνομα παρουσιάζεται το σύνηθες σύμβολο, το ρόπαλο.

Αρ. Κατ. 571, ΟΜ 429

Η συγκεκριμένη λαβή σώζεται πολύ αποσπασματικά. Από το ορθογώνιο σφράγισμα που φέρει σώζεται μόνο ένα γράμμα είτε Δ είτε Α.

Αρ. Κατ. 644, ΟΜ 318

Η λαβή από την Κω φέρει μόνο ένα σφράγισμα που ομοιάζει κάπως με το παράδειγμα (Αρ. Κατ. 517, ΟΜ 347). Και εδώ υπάρχει μόνο ένα σφράγισμα με επιγραφή και σύμβολο. Εδώ όμως αναγράφεται το όνομα Γνάθων. Κοινό σημείο όμως είναι το ρόπαλο το οποίο βρίσκεται κάτω από το όνομα. Το όνομα πιθανότατα αναφέρεται σε κεραμέα.

Αρ. Κατ. 794, ΟΜ 281

Από τη συγκεκριμένη διπλή λαβή σώζεται από το ορθογώνιο σφράγισμα της μόνο το γράμμα υ το οποίο θα αποτελεί κατάληξη του ονόματος του κεραμέα σε γενική.

Αρ. Κατ. 807, ΟΜ 281

Η επόμενη λαβή είναι διπλή και φέρει ένα ορθογώνιο σφράγισμα. Σε αυτό αναγράφεται ες ευθύ το όνομα Άρτεμιδώρου. Πρόκειται πιθανότατα για το όνομα του κατασκευαστή.

Αρ. Κατ. 823, ΟΜ 333

Η επόμενη διπλή λαβή φέρει ένα ορθογώνιο σφράγισμα. Στο σφράγισμα διακρίνεται επιγραφή και ένα σύμβολο. Πιο συγκεκριμένα στην επιγραφή είναι γραμμένο επί τα λοιπά το όνομα Μινιώ[--]. Κάτω από το όνομα διακρίνεται ρόπαλο ως σύμβολο. Πιθανότατα το όνομα αποτελεί συντομογραφία κάποιου μεγαλύτερου ονόματος που αναφέρεται στον κατασκευαστή.

Αρ. Κατ. 902, ΟΜ 456

Η διπλή λαβή φέρει αδιάγνωστο σφράγισμα. Το τελευταίο έχει υποστεί μεγάλη απόκρουση με αποτέλεσμα να σώζεται μόνο ένα γράμμα από τη επιγραφή. Το γράμμα αυτό είναι το Ν.

Αρ. Κατ. 947, ΟΜ 496

Η διπλή λαβή από την Κω φέρει ένα μόνο ορθογώνιο σφράγισμα. Σε αυτό αναγράφεται σε συντομογραφία και επί τα λοιπά το όνομα Διονύ. Πρόκειται πιθανότατα για τη συντομογραφία του ονόματος Διονύσιος.

Στο υλικό εντοπίσαμε και λαβές οι οποίες αν και η ταύτιση τους είναι εύκολη, παρόλα αυτά η διάβρωση τους είναι μεγάλη και χαρακτηρίζονται αδιάγνωστες.⁴⁵³

⁴⁵³ Αρ. Κατ. 213, ΒΕ: 17114. Αρ. 225, ΒΕ:17262. Αρ. 231, ΒΕ: 17267. Αρ. Κατ. 623, ΟΜ 324. Αρ. 993, ΟΜ 508.

4.4 Κνίδος

Γενικά

Οι ενσφράγιστοι αμφορείς της Κνίδου κάνουν την εμφάνισή τους στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.⁴⁵⁴ και παράγονται μέχρι τις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ.⁴⁵⁵

Οι αρχαίες πηγές καθώς και αρχαιολογικά δεδομένα όπως επιγραφές με λογιστικά κείμενα αναφέρονται στον κνιδιακό οίνο.⁴⁵⁶ Με βάση αυτά συμπεραίνουμε ότι οι εμπορικοί αμφορείς περιείχαν κρασί.⁴⁵⁷ Υπάρχουν όμως και κάποια κείμενα παπύρων⁴⁵⁸ τα οποία αναφέρουν ότι οι εμπορικοί αμφορείς της νήσου μετέφεραν παστά ψάρια και λάδι.⁴⁵⁹

Κατά την ελληνιστική περίοδο παρατηρείται μια συνεχιζόμενη μείωση στη χωρητικότητα των εμπορικών αμφορέων. Πιο συγκεκριμένα η χωρητικότητα των αμφορέων του 3^{ου} αι. π.Χ. από την Κνίδα ήταν λίγο λιγότερη από τα 40 λίτρα.⁴⁶⁰ Στις αρχές όμως του 2^{ου} αι. π.Χ. η χωρητικότητα μειώθηκε στα 31 λίτρα.⁴⁶¹

Σχήμα

Οι λαβές από την Κνίδα είναι σχετικά πεπλατυσμένες και ενώνονται οριζόντια και κάθετα δημιουργώντας ένα τόξο. Οι λαβές ξεκινούν προσκολλημένες στο λαιμό, ο οποίος στενεύει και καταλήγουν σε κυλινδρικό χείλος⁴⁶². Αυτή η τυπολόγηση αναφέρεται στους πρώιμους τύπους του 3^{ου} και του 2^{ου} αι. π.Χ. Όσο προχωρούμε χρονικά ο λαιμός γίνεται πιο λεπτός το χείλος όμως παραμένει κυλινδρικό. Στους μεταγενέστερους αμφορείς ο ώμος αυξάνεται σε πλάτος και γίνεται πιο κάθετος.

Σε όλες τις περιόδους το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα των αμφορέων από την Κνίδα είναι ο πλαστικός δακτύλιος που φέρει στην απόληξή του, δηλαδή στο πόδι του αγγείου⁴⁶³ **(εικ. 9)**.

⁴⁵⁴ Whitbread 1995, 68. Grace 1934 200. Grace Savvatianou Petropoulakou 1970, 317-318.

⁴⁵⁵ Whitbread 1995, 68.

⁴⁵⁶ Αθήναιος 1, 32. Whitbread 1995, 68.

⁴⁵⁷ Whitbread 1995, 68.

⁴⁵⁸ Lawall 2011, 24.

⁴⁵⁹ Grace 1949, 181.

⁴⁶⁰ Grace 1934, 296. Τα δεδομένα αυτά προέκυψαν από τα πειράματα που έγιναν σε αμφορείς που βρέθηκαν στην Αρχαία Αγορά Αθηνών. Στην πρώτη δοκιμή γέμισαν τα αγγεία με νερό και στη δεύτερη με σίτο. βλ. Grace 1949, 180, υπ. 20.

⁴⁶¹ Grace 1934, 297.

⁴⁶² Grace 1934, 204. Whitbread 1995, 68.

⁴⁶³ Grace 1934, 205. Whitbread 1995, 68.

Πηλός

Ο πηλός είναι αδρός, κοκκινωπός και κάποιες φορές φέρει λίγη μίκα.⁴⁶⁴ Καλύπτεται από ένα είδος επιχρίσματος που θα λέγαμε ότι μιμείται το ροδιακό πηλό. Ο πυρήνας όμως του πηλού σε αντίθεση με τον ροδιακό είναι γκριζωπός.⁴⁶⁵

Σφραγίσματα

Τα μορφολογικά στοιχεία τα οποία απέκτησαν τα σφραγίσματα των λαβών υιοθετήθηκαν χρονικά τελευταία σε σχέση με άλλες πόλεις και νησιά.⁴⁶⁶ Η μέθοδος της σφράγισης των αμφορέων ξεκίνησε στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ και σταμάτησε στις αρχές του 2^{ου} αι. μ.Χ.⁴⁶⁷

Κατά κύριο λόγο τα σφραγίσματα που φέρουν οι λαβές των αμφορέων μπορούν εύκολα να ταυτιστούν εξαιτίας της χρήσης του εθνικού ονόματος.⁴⁶⁸ Παρόλα αυτά υπάρχουν και περιπτώσεις που φέρουν μόνο μονογράμματα ή ένα γράμμα.⁴⁶⁹ Οι λαβές που φέρουν μονογράμματα χρονολογούνται περίπου από το 275 έως το 220 π.Χ.⁴⁷⁰

Όπως έχει διαπιστωθεί σφραγίσματα έφεραν και οι δύο λαβές των αμφορέων. Στην μια γραφόταν το όνομα του επώνυμου άρχοντα και σε κάποιες χρονικές περιόδους και τα ονόματα αξιωματούχων. Στην άλλη λαβή γραφόταν το όνομα του κεραμέα καθώς και το εθνικό όνομα.⁴⁷¹

Τα ευδιάκριτα σφραγίσματα συνοδεύονται και από σύμβολα εκ των οποίων κάποια, όπως το βουκράνιο, εντοπίζονται και στην νομισματοκοπία της πόλης.⁴⁷² Συγκεκριμένα το βουκράνιο στα σφραγίσματα εμφανίζεται από το 150 π.Χ. κ.ε.⁴⁷³

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι τα πρώιμα δείγματα στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. και στις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. από την Κνίδα φέρουν πολλές ομοιότητες με τα ροδιακά.⁴⁷⁴ Το γεγονός αυτό πιθανότατα κρύβει όχι μόνο επιρροή αλλά και ένα είδος ελέγχου από τη Ρόδο. Οι λόγοι του φαινομένου μπορεί να είναι και η εξάπλωση του

⁴⁶⁴ Grace 1934, 205.

⁴⁶⁵ Grace 1934, 203, 205.

⁴⁶⁶ Grace 1949, 183.

⁴⁶⁷ Η Grace δίνει μια πιο πρώιμη χρονολόγηση διακοπής της σφράγισης 1^ο αι. π.Χ. - 1^ο αι. μ.Χ. βλ. Grace 1934, 200. Ο Whitbread θεωρεί ότι η διακοπή συνέβη το 2^ο αι. μ.Χ. βλ. Whitbread 1995, 68.

⁴⁶⁸ Grace – Savvatiannou-Petropoulakou 1970, 279, 318.

⁴⁶⁹ Jefremow 1995, 113. Whitbread 1995, 68.

⁴⁷⁰ Jefremow 1995, 6.

⁴⁷¹ Grace 1949, 183, υπ. 35. Grace – Savvatiannou-Petropoulakou 1970, 319. Empereur – Hesnard 1987, 11.

⁴⁷² Grace – Savvatiannou-Petropoulakou 1970, 280. Whitbread 1995, 68.

⁴⁷³ Grace 1934, 200.

⁴⁷⁴ Grace 1949, 183. Whitbread 1995, 7.

εμπορικού δικτύου της Ρόδου αλλά και η ροδιακή κυριαρχία στην Κνίδα κατά τις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. μέχρι αρχές 1^{ου} αι. π.Χ.⁴⁷⁵. Πιθανότατα λόγω αυτής της πολιτικής κατάστασης πολλοί Ρόδιοι κεραμείς εργάστηκαν στην Κνίδα. Συγκεκριμένα ο πηλός κάποιων «κνιδιακών» αμφορέων προέρχεται από τη Ρόδο μολονότι ανήκουν στο τοπικό σχηματολόγιο και έφεραν στην επιγραφή το εθνικό όνομα.⁴⁷⁶

Οι εμπορικοί αμφορείς που χρονολογούνται κατά το διάστημα 188 -167 π.Χ.⁴⁷⁷ εκτός από το εθνικό, το όνομα του κεραμέα και του επώνυμου άρχοντα έφεραν και το όνομα του φρουράρχου.⁴⁷⁸ Σε κάποιες περιπτώσεις το τελευταίο αντικαθιστούσε και το όνομα του επώνυμου άρχοντα.⁴⁷⁹ Ο φρούραρχος ουσιαστικά ήταν κάποιος Ρόδιος αξιωματούχος. η θητεία του οποίου διαρκούσε για τέσσερις μήνες.⁴⁸⁰ Για το λόγω αυτό έχουν βρεθεί σφραγίσματα με το ίδιο όνομα του επώνυμου άρχοντα να συνοδεύεται από τρία διαφορετικά ονόματα φρουράρχων. Συνολικά πραγματοποιούνταν τρεις αλλαγές θητείας φρούραρχου μέσα σε ένα χρόνο. Η τακτική αυτή κράτησε για περίπου 22 χρόνια.⁴⁸¹

Λίγο αργότερα κατά το χρονικό διάστημα 108/7-78 π.Χ. στο σφράγισμα προστίθενται τα ονόματα δύο αξιωματούχων (duoniri) οι οποίοι εκτελούσαν τα καθήκοντά τους για ένα χρόνο και παραπάνω.⁴⁸² Το αποτέλεσμα ήταν στην επιγραφή να υπάρχουν τέσσερα ονόματα, το εθνικό όνομα και ένα σύμβολο.⁴⁸³ Οι δύο αξιωματούχοι συνοδεύονταν από τη λέξη Ανδρών και τις περισσότερες φορές τα ονόματα τους ήταν γραμμένα σε γενική πτώση. Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις που τα ονόματα είναι γραμμένα σε ονομαστική πτώση. Όπως αναφέρουν η Grace και Σαββατιανού-Πετροπουλάκου⁴⁸⁴ μπορεί να πρόκειται για εντεταλμένους από την Ρώμη για να ελέγχουν το εμπόριο στην Κνίδα καθώς αποτελούσε ρωμαϊκή επαρχία. Κατά το διάστημα 88-85 π.Χ. παρατηρείται απουσία της χρήσης των ονομάτων των duoniri. Αυτό πιθανότατα οφείλεται στον Μιθριδάτη, ο οποίος αφού κατέκτησε την πόλη κυνήγησε και σφάγιασε όλους τους εμπλεκόμενους με το εμπόριο όπως τους αξιωματούχους που μάζευαν τους φόρους για την

⁴⁷⁵ Grace 1949, 183, υπ. 35. Empereur _ Hesnard 1987, 13. Η Grace μαζί με τη Σαββατιανού-Πετροπουλάκου υποστηρίζει ότι η ροδιακή κυριαρχία στο νησί της Κνίδου διήρκεσε από το 188 π.Χ.-167 π.Χ. βλ. Grace-Savvatianou-Petropoulakou 1970, 280.

⁴⁷⁶ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970,280, 319.

⁴⁷⁷ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 319, 324. Empereur – Hesnard 1987, 16. Jefremow 1995, 6.

⁴⁷⁸ Empereur – Hesnard 1987, 14. Garlan 2000, 135.

⁴⁷⁹ Grace – Savvatianou Petropoulakou 1970, 319. Whitbread 1995, 68.

⁴⁸⁰ Empereur – Hesnard 1987, 14.

⁴⁸¹ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 319.

⁴⁸² Empereur – Hesnard 1987, 16. Jefremow 1995, 6.

⁴⁸³ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 320-321, Whitbread 1995, 68.

⁴⁸⁴ Grace- Savvatianou-Petropoulakou 1970, 322.

Ρώμη αλλά και τους μεγαλέμπορους.⁴⁸⁵ Η χρήση του όρου *duoniri* επανέρχεται στις επιγραφές γύρω στο 85 π.Χ.⁴⁸⁶ και συνεχίζει περίπου μέχρι το 78 π.Χ..

Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα

Στο σημείο αυτό θα παρουσιάσουμε τις κνιδιακές λαβές που προέκυψαν από το οικόπεδο. Αν και η ταύτιση τους είναι εύκολη λόγω ύπαρξης του εθνικού ονόματος παρόλα αυτά είναι αρκετά διαβρωμένες ώστε τα στοιχεία που συλλέγουμε από αυτές είναι αποσπασματικά και ελλιπή.

Αρ. Κατ. 53, ΒΕ: 16676

Η λαβή που ακολουθεί φέρει σφράγισμα με επιγραφή. Η κατάσταση διατήρησης της δεν είναι πολύ καλή, παρόλα αυτά μπορεί να διαβαστεί. Η ίδια καταλαμβάνει τρεις στίχους στο σφράγισμα. Στον πρώτο στίχο αναγράφεται το όνομα του επώνυμου άρχοντα Εύφραγόρα το οποίο συνοδεύεται από την πρόθεση επί. Ακολουθεί το όνομα του κατασκευαστή Άρχαγόρα και τέλος το εθνικό κνιδίον. Η Grace⁴⁸⁷ αναφέρεται σε μια λαβή με την ίδια ακριβώς επιγραφή. Η λαβή στην οποία αναφέρεται η Grace και η συγκεκριμένη λαβή από το υλικό χρονολογούνται στα τέλη του 2^{ου} αι. π.Χ με αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ. της περιόδου των *duoniri*. Σύμφωνα με την ίδια και την Σαββατιανού-Πετροπουλάκου ο επώνυμος άρχοντας Άγίας που συναντάμε στο υλικό και ο επώνυμος άρχοντας Εύφραγόρας δεν απέχουν χρονικά.⁴⁸⁸ Οι μελετητές αναφέρουν άλλα δύο παραδείγματα από τη Δήλο που φέρουν το όνομα του ίδιου επώνυμου άρχοντα.⁴⁸⁹ Σε μια άλλη λαβή από τη Δήλο έχουμε το ίδιο όνομα κατασκευαστή.⁴⁹⁰

Αρ. Κατ. 101, ΒΕ: 16665

Η λαβή που ακολουθεί πιθανότατα είναι κνιδιακή αλλά η κατάσταση διατήρησης δεν μας επιτρέπει να διαβάσουμε με ευκολία το σφράγισμα που φέρει. Παρόλα αυτά θα γίνει μια προσπάθεια αποκρυπτογράφησης της. Αρχικά εντοπίζουμε την πρόθεση επί

⁴⁸⁵ Grace- Savvatianou-Petropoulakou 1970, 322.

⁴⁸⁶ Grace – Savvatianou- Petropoulakou 1970, 323.

⁴⁸⁷ Grace 1934, 261, 170.

⁴⁸⁸ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 331, E 81.

⁴⁸⁹ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 335, 102, 343, E 149.

⁴⁹⁰ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 336, E 106, E108, 337, E 110.

ακολουθεί το όνομα του επώνυμου άρχοντα Άγία. Στη συνέχεια της επιγραφής αναγράφονται δύο ονόματα ακόμη. Το ένα είναι του Άρτέμωνα και το άλλο είναι δυσανάγνωστο. Πιθανότατα αναφέρονται σε ρωμαίους αξιωματούχους (duoniri).⁴⁹¹ Στο προτελευταίο και τελευταίο στίχο είναι γραμμένο το εθνικό όνομα κνιδίων. Η λαβή χρονολογείται στα τέλη 2^{ου} αι. π.Χ. έως τις αρχές 1^{ου} αι π.Χ. κατά την περίοδο των duoniri.⁴⁹² Σε δύο λαβές από τη Δήλο έχουμε το ίδιο όνομα επώνυμου άρχοντα.⁴⁹³ Το όνομα του duoniri Άρτέμωνα το συναντάμε σε άλλο παράδειγμα από τη Δήλο.⁴⁹⁴

Αρ. Κατ. 143, ΒΕ: 17232

Η επόμενη λαβή μπορεί να ταυτιστεί με ασφάλεια ότι είναι κνιδιακή. Παρόλα αυτά η κατάσταση διατήρησης της δεν είναι καλή και τα στοιχεία που μπορούμε να λάβουμε είναι ελάχιστα. Σώζονται μόνο κάποια γράμματα της λέξης ---[ακα]. Στον τελευταίο στίχο αν και διαβρωμένο σώζεται το εθνικό όνομα κνιδίων.

Αρ. Κατ. 161, ΒΕ: 17142

Η λαβή φέρει σφράγισμα με επιγραφή και αδιάγνωστο σύμβολο. Η επιγραφή αν και αναπτύσσεται σε τρεις στίχους φέρει έντονη φθορά στον πρώτο στίχο και δεν μπορεί να διαβαστεί. Αλλοίωση υπάρχει και στο δεύτερο από τον οποίο σώζεται μόνο η κατάληξη ---χήνα. Στο τελευταίο στίχο υπάρχει το όνομα κνιδίων. Τέλος στο κάτω τμήμα του σφραγίσματος υπάρχει κάποιο αδιάγνωστο σύμβολο.

Αρ. Κατ. 268, ΒΕ: 17343

Η επόμενη λαβή που ακολουθεί φέρει σφράγισμα με επιγραφή. Και εδώ η επιγραφή είναι σε τρεις στίχους. Ο πρώτος στίχος είναι αρκετά διαβρωμένος και δεν μπορεί να διαβαστεί. Σώζονται όμως οι άλλοι δύο στίχοι και παράσταση με βουκράνιο. Το όνομα που σώζεται είναι του Άσκληπιοδώρου και ακολουθεί το εθνικό όνομα. Πιθανότατα πρόκειται για τον κεραμέα του αγγείου. Σε ένα παράδειγμα της Grace⁴⁹⁵ παρουσιάζεται με τον

⁴⁹¹ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 331, 334, E 81, E 97, E 101.

⁴⁹² Grace 1934, 261, 72.

⁴⁹³ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 336, E 106, E. 108.

⁴⁹⁴ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 336, E 107, E 109.

⁴⁹⁵ Grace 1934, 248, 120.

επώνυμο άρχοντα Θαλινβροτίδα. Η ίδια δίνει μια χρονολόγηση στα τέλη του 3^{ου} αι. με αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. Και στα δύο παραδείγματα έχουμε την παράσταση βουκράνιου.

Αρ. Κατ. 484, ΟΜ 311

Η λαβή αυτή και στα προηγούμενα παραδείγματα είναι αρκετά διαβρωμένη. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η διάβρωση των λαβών από την Κνίδα δεν οφείλεται σε ανασκαφικούς παράγοντες αλλά λόγο του πηλού. Πιο συγκεκριμένα η έλλειψη εγκλεισμάτων αλλά και διαδικασία ψησίματος του αγγείου μπορεί να οφείλεται στην εύκολη διάβρωση αυτών. Η συγκεκριμένη λαβή έφερε επιγραφή δύο στίχων. Από το όνομα του πρώτου στίχου που καταλαμβάνει και το δεύτερο σώζεται τμήμα του ονόματος [--]επράτου. Στη συνέχεια σε λίγο καλύτερη κατάσταση μπορούμε να διακρίνουμε το εθνικό όνομα. Το όνομα πιθανότατα αναφέρεται στον κεραμέα.

Αρ. Κατ. 946, ΟΜ 496

Η επιγραφή της λαβής ήταν πιθανότατα γραμμένη σε τέσσερις στίχους. Δυστυχώς δεν σώζεται ο πρώτος. Από το δεύτερο στίχο που φέρει το όνομα πιθανότατα κάποιου φρουράρχου ή κεραμέα Ίππο[--]. Από το τρίτο όνομα σώζεται η αρχή Αρ[---]. Το όνομα συνοδεύεται από την πρόθεση επί. Στον τελευταίο στίχο έχουμε ακόμη ένα όνομα αποσπασματικά σωζόμενο Δουσ [---]. Υπάρχουν ενδείξεις ότι η λαβή χρονολογείται την περίοδο παρουσίας των duoniri στην Κνίδα.

Αρ. Κατ. 958, ΟΜ 366

Η κνιδιακή λαβή αν και φέρει έντονη διάβρωση, παρόλα αυτά είμαστε σε θέση να διακρίνουμε τα στοιχεία που φέρει η επιγραφή. Στον πρώτο στίχο διακρίνουμε το όνομα του επώνυμου άρχοντα με επιγραφή επί. Το όνομα είναι Μηρο[--]. Στο δεύτερο στίχο ακολουθεί το όνομα κεραμέα; Άριστογένης;. Στον τελευταίο στίχο έχουμε το εθνικό όνομα κνιδίον. Σε αντίθεση με όλα τα παραπάνω παραδείγματα που αναφέρθηκαν το τελευταίο όνομα είναι γραμμένο επί τα λαιά.

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε ένα άλλο είδος σφραγισμάτων από την Κνίδα. Συναντάμε γενικά πολύ συχνά μια από τις δύο λαβές να φέρουν μονό τη παράσταση με

βουκράνιο. Και στο συγκεκριμένο υλικό έχουμε κάποια παραδείγματα με παραστάσεις βουκρανίων τα οποία φέρουν ποικίλα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά. Λογικό αφού προέρχονται από διαφορετικά εργαστήρια. Τα σφραγίσματα κάνουν την εμφάνιση τους γύρω στο 150 π.Χ.⁴⁹⁶

Αρ. Κατ. 433, ΟΜ 257

Το συγκεκριμένο σφράγισμα φέρει σφράγισμα με παράσταση βουκράνιου και ίσως κάποιου άλλου ακατανόητου συμβόλου. Η παράσταση σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση και είναι σχεδιαστικά με λεπτομέρεια αποτυπωμένο. Παρουσιάζεται κατ' ενόπιον. Εντυπωσιακό της φυσιοκρατίας που παρουσιάζεται είναι ότι στο πάνω μέρος του κρανίου εκτός από τα κέρατα του ζώου αποτυπώνονται και οι νευρώσεις που δημιουργούνται στο δέρμα. Σφραγίσματα με παράσταση βουκράνιου φέρουν και άλλες λαβές από το συγκεκριμένο υλικό.⁴⁹⁷ Σε άλλα συναντάμε και πάλι ρεαλιστικά στοιχεία και σε άλλα τα στοιχεία αποδίδονται κάπως αφηρημένα. Αν και οι λαβές που φέρουν τα σύμβολα αυτά εύκολα ταυτίζονται ως κνιδιακές, παρόλα αυτά δεν μπορούμε να εκμαιεύσουμε στοιχεία ταύτισης κάποιου εργαστηρίου.

Αρ. Κατ. 324, ΟΜ 108

Το σφράγισμα αυτό προτιμήθηκε να αναφερθεί ξεχωριστά λόγω μιας ιδιαιτερότητας που παρουσιάζει. Η ιδιαιτερότητα αυτή εντοπίζεται στο σχήμα του σφραγίσματος. Σε αντίθεση με τα προαναφερθέντα σφραγίσματα με παράσταση βουκράνιου που είναι ορθογώνια ή ελλειψοειδή, σε αυτή την περίπτωση το σφράγισμα είναι καρδιόσχημο. Στοιχείο που μέσα από την μελέτη θα μπορούσαμε να πάρουμε πληροφορίες για τον κεραμέα και γενικά για το εργαστήριο, αν και αυτό όμως αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση.

⁴⁹⁶ Grace 1934, 200.

⁴⁹⁷ Αρ. Κατ. 24, ΒΕ: 17311. Αρ. Κατ. 59, ΒΕ: 17312. Αρ. Κατ. 355, ΟΜ 287. Αρ. Κατ. 384, ΟΜ 189. Αρ. Κατ. 385, ΟΜ 189. Αρ. Κατ. 400, ΟΜ 116. Αρ. Κατ. 433, ΟΜ 257. Αρ. Κατ. 458, ΟΜ 461. Αρ. Κατ. 758, ΟΜ 252. Αρ. Κατ. 781, ΟΜ 281. Αρ. Κατ. 923, ΟΜ 262. Αρ. Κατ. 983, ΟΜ 366. Αρ. Κατ. 916, ΟΜ 262. Αρ. Κατ. 937, ΟΜ 262.

4.5 Θάσος

Γενικά

Η παραγωγή των αμφορέων από τη Θάσο έκανε την εμφάνιση της στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. με αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ.⁴⁹⁸ Οι ενσφράγιστοι αμφορείς από τη Θάσο παράγονται μέχρι και το 200 π.Χ. αλλά η διαδικασία δε σταματά καθολικά για την ίδια την περιοχή.⁴⁹⁹

Οι εμπορικοί αμφορείς από τη Θάσο περιείχαν κατά κύριο λόγο κρασί.⁵⁰⁰ Η Grace⁵⁰¹ υποστηρίζει ότι με βάση πιθανότατα την άριστη ποιότητα του θασιακού οίνου, το σφράγισμα που έφεραν οι αμφορείς δήλωνε την περίοδο ωρίμανσης του οίνου είτε την δήλωση της καλύτερης σοδειάς, του πιο εκλεκτού οίνου. Αυτή η πρακτική αναφέρεται κυρίως για τους πρώιμους εμπορικούς αμφορείς. Η χωρητικότητα ενός αμφορέα από τη Θάσο ήταν 21 λίτρα στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.⁵⁰² Αν και το κύριο εξαγωγικό προϊόν της Θάσου ήταν ο οίνος παρόλα αυτά η σημερινή έρευνα έχει μελετήσει γραπτά κείμενα (πάπυρους) τα οποία μαρτυρούν τα άλλα εξαγωγικά προϊόντα που αποτελούσαν τα περιεχόμενα των αμφορέων. Κάποιοι από τους αμφορείς που εξάγονταν περιείχαν μέλι και παστά ψάρια.⁵⁰³

Σχήμα

Η τυπολογία των εμπορικών αμφορέων από τη Θάσο είναι διαχωρισμένη σε τέσσερις κατηγορίες (**εικ. 10**).

Στην πρώτη κατηγορία οι αμφορείς φέρουν μεγάλου μήκους λαβές που σχηματίζουν μεγάλο τόξο. Το τελείωμα τους είναι ακριβώς κάτω από το χείλος. Το χείλος είναι τριγωνικό και ο λαιμός αρκετά ψηλός. Το σώμα σχηματίζει καμπύλη και συνεχίζει με αρκετά μακρύ στέλεχος που απολήγει σε κυκλική βάθυνση. Τα αγγεία αυτής της κατηγορίας χρονολογούνται από το 5^ο αι. μέχρι τον 3^ο αι. π.Χ.⁵⁰⁴

Στην επόμενη κατηγορία το σώμα είναι μεγαλύτερο και ο ώμος αρκετά πιο ευρύς. Αντίθετα με την πρώτη κατηγορία οι λαβές, ο λαιμός και το πόδι είναι αρκετά πιο κοντά.⁵⁰⁵

⁴⁹⁸ Whitbread 1995, 10, 165.

⁴⁹⁹ Whitbread 1995, 165.

⁵⁰⁰ Whitbread 1995, 166.

⁵⁰¹ Grace 1949, 177.

⁵⁰² Grace 1934, 296.

⁵⁰³ Lawall 2011, 24.

⁵⁰⁴ Whitbread 1995, 165-166.

⁵⁰⁵ Whitbread 1995, 166.

Η κατηγορία αυτή των αμφορέων χρονολογείται στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. και στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.

Στην τρίτη κατηγορία οι λαβές είναι μακριές και σχηματίζουν μεγάλο τόξο. Η απόληξη τους είναι κάτω από το κυλινδρικό χείλος. Στην περίπτωση αυτή σε αντίθεση με τις άλλες δύο ο ώμος δεν είναι τόσο προτεταμένος. Το κάτω τμήμα του σώματος είναι πιο φαρδύ και καταλήγει σε μικρό έμβολο. Τα αγγεία χρονολογούνται τον 3^ο αι. π.Χ.⁵⁰⁶

Πρόσφατα εντοπίστηκε ακόμη μια κατηγορία εμπορικών αμφορέων από τη Θάσο. Η κατηγορία αυτή φέρει κάθετο χείλος με μικρού μήκους λαιμό ο οποίος απολήγει σε φαρδύ ώμο. Οι λαβές της κατηγορίας είναι κοντές και ξεκινούν κάτω από το χείλος και απολήγουν στο πάνω μέρος του ώμου. Τα αγγεία του τύπου αυτού χρονολογούνται κατά τον ύστερο 5^ο αι. π.Χ. και αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ.⁵⁰⁷

Πηλός

Ο πηλός της Θάσου όπως και της Χίου φέρει μίκα, το χρώμα του έχει πολλές αποχρώσεις του ερυθρού. Χρονολογικά αργότερα παρατηρείται στις λαβές ένα είδος επιχρίσματος. Ένας ακαθόριστος σχήματος κοκκινωπός λεκές παρατηρείται στην πάνω επιφάνεια στις λαβές σε σημεία που βρίσκονται κοντά στο λαιμό του αγγείου.⁵⁰⁸

Σφραγίσματα

Η Θάσος ανήκει στις πρώτες πόλεις στις οποίες εμφανίστηκε η μέθοδος της σφράγισης των εμπορικών αμφορέων. Πιο συγκεκριμένα η διαδικασία αυτή ξεκίνησε στο τελευταίο τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ. πριν το 400 π.Χ.⁵⁰⁹ Σε αντίθεση με άλλες περιοχές στους θασιακούς αμφορείς σφραγιζόταν μόνο η μια λαβή.⁵¹⁰

Αρχικά η λαβή έφερε επιγραφή με δύο ονόματα. Λαβές με επιγραφές που έφεραν δύο ονόματα μας είναι γνωστές ήδη από τα τέλη του 5^{ου} με αρχές 4^{ου} αι. π.Χ. Πρόκειται για λαβές που βρέθηκαν σε περιοχές της Μ. Θάλασσας⁵¹¹ Το ένα όνομα δήλωνε κάποιο αξιωματούχου ή επώνυμο άρχοντα. Σε κάποια παραδείγματα το όνομα του επώνυμου άρχοντα συνοδευόταν από την πρόθεση *επί* όπως το ίδιο συνέβαινε στους ροδιακούς και

⁵⁰⁶ Whitbread 1995, 166.

⁵⁰⁷ Whitbread 1995, 166.

⁵⁰⁸ Grace 1934, 201

⁵⁰⁹ Grace 1947, 450. Grace 1949, 182. Η Grace μαζί με την Πετροπουλάκου προτείνουν ως *terminus post quem* το έτος 340 π.Χ. βλ. Grace – Savvatiannou-Petropoulakou 1970, 354. Ο Whitbread αναφέρει ότι η τεχνική αυτή υιοθετήθηκε στο νησί της Θάσο γύρω στο 390 π.Χ. βλ. Whitbread 1995, 7. 165.

⁵¹⁰ Αν και υπάρχει η άποψη ότι στην πρώιμη φάση τους οι αμφορείς έφεραν σφραγίσματα και στις δύο λαβές αλλά σε μεταγενέστερη περίοδο το σφράγισμα περιορίστηκε στη μια λαβή βλ. Whitbread 1995, 26.

⁵¹¹ Grace – Savvatiannou-Petropoulakou 1970, 355.

κνιδιακούς αμφορείς. Σε λιγιστές περιπτώσεις πρώιμων αμφορέων, τα ονόματα των επωνύμων αρχόντων ήταν δύο και παρουσιάζονταν με την πρόθεση *επί*. Ένα άλλο χαρακτηριστικό των σφραγισμάτων είναι η προσθήκη κάποιου συμβόλου το οποίο συνδέονταν πιθανότατα με το όνομα κάθε επώνυμου άρχοντα. Υπάρχουν και παραδείγματα στα οποία το όνομα του επώνυμου άρχοντα αντικαθίσταται από ένα συγκεκριμένο σύμβολο. Σε κάποιες λαβές εκτός από το κύριο σύμβολο υπάρχει και ένα δεύτερο μικρότερον διαστάσεων.⁵¹²

Το δεύτερο όνομα στην επιγραφή αναφέρονταν στο όνομα του κατασκευαστή.⁵¹³ Το όνομα του τις περισσότερες φορές συναντάται στην ονομαστική.⁵¹⁴ Σε αντίθεση με την περίπτωση των λαβών από τη Ρόδο, στη Θάσο το σύμβολο δεν είχε σχέση με το εργαστήριο αλλά με το όνομα του επώνυμου άρχοντα.⁵¹⁵

Στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. συντελείται αλλαγή στον τρόπο σφράγισης των αμφορέων από τη Θάσο και πιθανότατα έχει σχέση με την επικράτηση των Μακεδόνων στο νησί το 340 π.Χ. Η αλλαγή αυτή διαπιστώνεται τόσο στην τυπολογία όσο και στο περιεχόμενο των σφραγισμάτων των αμφορέων του νησιού.⁵¹⁶ Οι λαβές φέρουν πλέον μόνο ένα όνομα⁵¹⁷, ένα σύμβολο καθώς και το εθνικό Θασίων.⁵¹⁸

Το όνομα αναφέρεται στον κατασκευαστή του αμφορέα το οποίο κάποιες φορές συνοδεύεται από το πατρωνυμικό του σε συντομογραφία.⁵¹⁹

Παρατηρήθηκε ότι σύγχρονοι μεταξύ τους κεραμείς παρουσιάζονταν στις επιγραφές των λαβών μαζί με όμοια σύμβολα. Πιθανότατα τα σύμβολα υποδήλωναν το όνομα του επώνυμου άρχοντα του οποίου η θητεία κρατούσε για ένα χρόνο.⁵²⁰ Τα πιο κοινά σύμβολα ήταν ο κάβουρας και ο διπλός πέλεκυς. Παρόλο όμως την χρήση κοινών συμβόλων κάθε κατασκευαστής ακολουθούσε τη δική του τεχνοτροπία.

Η Grace μαζί με τη Σαββατιανού⁵²¹ υποστηρίζουν ότι οι Θασίοι μπορεί να υιοθέτησαν τη χρήση του εθνικού ονόματος στις επιγραφές ενσφράγιστων αμφορέων για να προστατεύουν τη γνησιότητα της καλής ποιότητας οίνου που παρήγαγε το νησί.

⁵¹² Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 355.

⁵¹³ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 354.

⁵¹⁴ Gace 1934, 197, σπ. 4.

⁵¹⁵ Grace 1934, 197, σπ. 4. Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 355. Whitbread 1995, 7, 165.

⁵¹⁶ Grace 1949, 182. Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 355-356. Grace 1986, 556. Whitbread 1995, 165.

⁵¹⁷ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 355.

⁵¹⁸ Grace - Savvatianou-Petropoulakou 1970, 279. Whitbread 1995, 165. Lawall 1997, 120.

⁵¹⁹ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 355.

⁵²⁰ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 355.

⁵²¹ Grace – Savvatianou-Petropoulakou 1970, 280.

Αν και σήμερα βλέποντας τον τρόπο γραφής του εθνικού ονόματος νομίζουμε ότι είναι γραμμένο σε γενική πληθυντικού παρόλα αυτά δεν ισχύει κάτι τέτοιο. Το ωμέγα πιθανότατα αποτελεί αρχαϊσμό του όμικρον βασιζόμενοι στο παριανό και θασιακό αλφάβητο. Το εθνικό όνομα είναι γραμμένο στο ουδέτερο πρόσωπο και αναφέρεται στο ίδιο το αγγείο⁵²² όπως στην περίπτωση της Κνίδου.

Γύρω στο 285-280 π.Χ. πραγματοποιείται και η μετάβαση από Σ στο λατινικό C στην γραφή του εθνικού ονόματος.⁵²³

Η μελέτη των ενσφράγιστων λαβών της ελληνιστικής περιόδου ενέχει κάποιες δυσκολίες. Σε αντίθεση με τις πρωιμότερες αναγράφεται μόνο το όνομα του κεραμέα. Δεν υπάρχει έτσι η δυνατότητα συσχετισμού μεταξύ των ονομάτων. Για το λόγο αυτό η έρευνα αναζήτησε άλλους τρόπους για να συλλέξει πληροφορίες. Η ύπαρξη του πατρωνυμικού σε κάποιες αποτελεί βοηθητικό στοιχείο καθώς το φαινόμενο αυτό συνυπάρχει και στην επιγραφική.⁵²⁴ Η μελέτη στην τεχνοτροπία των συμβόλων αλλά και των ίδιων των αμφορέων όταν σώζονται ακέραιοι βοηθάει τους ερευνητές να εξάγουν κάποια συμπεράσματα.

Σύμφωνα με την έρευνα υπάρχουν και κάποιοι αμφορείς που δεν έφεραν ευδιάκριτα σφραγίσματα.⁵²⁵ Η σφραγίδα με το σύμβολο του τροχού είναι ένα διφορούμενο ζήτημα κατά πόσο ανήκει στη Θάσο.⁵²⁶

Το γεγονός ότι κάποιες λαβές από τη Θάσο σφραγίζονται στο εξωτερικό μέρος εκεί που κάνει κύρτωση η λαβή δημιουργεί δυσκολία στην μελέτη, καθώς αυτό αποτελεί το σύνηθες σημείο που σπάει η λαβή και πολλές ενσφράγιστες λαβές παραμένουν αδιάγνωστες.⁵²⁷

Οι ενσφράγιστες λαβές από τη Θάσο έχουν συνήθως ως τόπο εύρεσης το ίδιο το νησί, την Αθήνα αλλά και αποικίες Ελλήνων στο Βορρά (Μαύρη θάλασσα).

⁵²² Grace – Savvatiadou-Petropoulakou 1970, 356-357. Garlan 2000, 139.

⁵²³ Garlan 1990, 482. Νικολαΐδου-Πατέρα 1994, 106. Garlan 2000, 138.

⁵²⁴ Grace – Savvatiadou-Petropoulakou 1970, 356, υπ. 2.

⁵²⁵ Whitbread 1995, 165.

⁵²⁶ Whitbread 1995, 165.

⁵²⁷ Grace 1934, 201

Λαβές από το οικόπεδο Μαμούνα

Θα αναφερθούμε στις ενσφράγιστες λαβές του οικοπέδου που έχουν ως τόπο προέλευσης τη Θάσο. Τα παραδείγματα μας λόγω χρονολόγησης ακολουθούν το δεύτερο τρόπο παρουσίασης των επιγραφών που υιοθέτησε το νησί μετά το 340 π.Χ. Πιο συγκεκριμένα οι επιγραφές φέρουν το όνομα του κεράμεα το εθνικό όνομα Θασίων και ένα σύμβολο. Η έρευνα προτείνει ότι πίσω από το σύμβολο «κρύβεται» κάποιο όνομα επώνυμου άρχοντα. Το όνομα του είχε αντικατασταθεί με ένα χαρακτηριστικό σύμβολο.

Αρ. Κατ. 196 ΒΕ: 17217

Η λαβή θασιακής προέλευσης φέρει επιγραφή με το όνομα του κεραμέα Πολυτίμου στο πάνω μέρος της επιγραφής. Στο κάτω μέρος της λαβής όπως είναι κοινός τύπος αναγράφεται αδρά το εθνικό όνομα Θασίων. Στο ενδιάμεσο διάστημα των δύο ονομάτων υπάρχει το σύμβολο της ημισελίνου.

Αρ. Κατ. 396 ΟΜ 385

Η λαβή έχει χαρακτηριστεί ως θασιακή λόγω πηλού αλλά και λόγω του συμβόλου που φέρει. Αν και φέρει έντονη απόκρουση και σώζεται σχεδόν η μισή, παρόλα αυτά μπορούμε να διακρίνουμε το σύμβολο του θυρσού. Τα ονόματα της επιγραφής όμως είναι δυσανάγνωστα. Από τα ονόματα σώζεται μόνο σε ένα η κατάληξη [--]ος.

Αρ. Κατ. 545 Π626

Η λαβή με προέλευση τη Θάσο φέρει σφράγισμα με επιγραφή. Από την επιγραφή μας σώζεται μόνο ένας στίχος και το σύμβολο που φέρει. Στην επιγραφή αναγράφεται μόνο το όνομα Θασίων. Στο κάτω τμήμα έχουμε την παράσταση κολεού.

Αρ. Κατ. 590 ΟΜ 324

Η λαβή φέρει επιγραφή στις μακριές πλευρές με το όνομα Αμφαν[ν][---] πρόκειται πιθανότατα για το όνομα του κεραμέα. Στην άλλη μακριά πλευρά αναγράφεται το όνομα Θασίων. Στο κέντρο υπάρχει παράσταση με κλαδιά και καρπούς ελιάς.

Αρ. Κατ. 864 ΟΜ 391

Η λαβή σώζεται αποσπασματικά, παρόλα αυτά κάποια στοιχεία της είναι διακριτά. Στο πάνω μέρος της επιγραφής υπάρχει μια παράσταση με αδιάγνωστο σύμβολο. Στο κάτω μέρος διακρίνονται τα πρώτα γράμματα από τη λέξη Θασίων.

Αρ. Κατ. 961 ΟΜ 366

Η λαβή φέρει επιγραφή με δύο ονόματα και παράσταση συμβόλου. Το χαρακτηριστικό είναι ότι ενώ τα γράμματα της επιγραφής σώζονται σε ικανοποιητικό βαθμό δεν είναι εύκολο να κατανοήσουμε τα ονόματα. Το πρώτο όνομα είναι και το πιο ακατανόητο. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για το όνομα Θασίων σε παραλλαγή. Στο κέντρο υπάρχει ακατανόητο σύμβολο (πλήρη:), ενώ κάτω από αυτό σώζονται πιθανότατα κάποια γράμματα από το όνομα του κεραμέα [--]ισοφ[---]

Στο υλικό προέκυψε και ακόμη μία που έχει ως τόπο προέλευσης τη Θάσο.⁵²⁸ Η κατάσταση της όμως δεν είναι καλή. Η αναγνώριση της έγινε κυρίως από τον πηλό και από τα σποραδικά σωζόμενα γράμματα.

Λαβές άγνωστης προέλευσης

Αρ. κατ. 71, ΒΕ: 16190

Η συγκεκριμένη λαβή φέρει δύο ορθογώνια σφραγίσματα. Αν και η λαβή φέρει έντονη φθορά παρόλα αυτά κάποια στοιχεία μπορούμε να τα διακρίνουμε. Στο ένα είναι γραμμένη η επιγραφή ες ευθύ. Από αυτήν σώζονται μόνο τα γράμματα [--]εοφών. Στο άλλο διακρίνονται μόνο κάποια γράμματα της επιγραφής γραμμένη επί τα λαιά. Σώζονται

⁵²⁸ Αρ. Κατ. 220, ΒΕ: 17251.

τα γράμματα Αισχ[---]. Μια υπόθεση είναι ότι πρόκειται για το όνομα Αισχύλος;. Ανάμεσα στα δύο σφραγίσματα διακρίνεται παράσταση με δελφίни. Πιθανότατα το τελευταίο αποτελεί σύμβολο του εργαστηρίου. Μια υπόθεση είναι ότι η λαβή προέρχεται από την Σινώπη. Κάποιες από τις λαβές από τη Σινώπη φέρουν δύο ονόματα στην επιγραφή και φέρουν ως σύμβολο το δελφίни.⁵²⁹

5. Συμπεράσματα

Μέσα από την μελέτη του συγκεκριμένου υλικού φτάσαμε σε κάποια συμπεράσματα για το ίδιο το υλικό αλλά και γενικότερα για το εμπόριο της Χίου.

Αρχικά θα αναφερθούμε σε συμπεράσματα που προέκυψαν με βάση το ίδιο το υλικό. Το υλικό που καταγράφηκε είναι συνολικά 1054 ενσφράγιστες λαβές. Οι περιοχές προέλευσης κατά σειρά είναι η Χίος, η Ρόδος, η Κως, η Κνίδος και η Θάσος. Μεγάλος αριθμός όμως από τις ενσφράγιστες λαβές παραμένει αδιάγνωστος. Πιθανότατα το υλικό μπορεί να περιλαμβάνει λαβές και από άλλες περιοχές όπως τη Σινώπη.

Οι ενσφράγιστες λαβές που μελετήθηκαν είναι μόνο αποσπασματικά τμήματα αμφορέων. Σε μεμονωμένες περιπτώσεις σώζεται τμήμα του χείλους του αμφορέα. Η ταυτοποίηση λοιπόν του υλικού γίνεται με βάση την επιγραφή που φέρει ονόματα, τα σύμβολα καθώς και τον τρόπο γραφής.

Ένας ακόμη βοηθητικός παράγοντας για την ταύτιση των λαβών είναι και ο πηλός, ο οποίος σε κάθε περιοχή φέρει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Σε πολλές περιπτώσεις ενώ μπορέσαμε να εντοπίσουμε τον τόπο προέλευσης δεν μπορέσαμε να διαβάσουμε την επιγραφή είτε λόγω έντονης διάβρωσης είτε αποσπασματικότητας. Σε μεγάλο τμήμα του υλικού διαπιστώσαμε μεγάλης έκτασης ιζήματα, γεγονός που δυσκόλεψε πολύ τη μελέτη μας.

Από το υλικό προέκυψε μεγάλη ποσότητα χιακών ενσφράγιστων λαβών. Συγκεκριμένα καταγράφηκαν 624 λαβές.

Το γεγονός αυτό είναι αναμενόμενο καθώς το υλικό προέρχεται από το ίδιο το νησί. Η Χίος όπως γνωρίζουμε από τις αρχαίες πηγές ήταν ιδιαίτερα γνωστή για την καλή ποιότητα οίνου.⁵³⁰ Πιθανότατα οι λαβές ανήκουν σε αμφορείς που μετέφεραν κυρίως τον γνωστό οίνο. Με βάση τις γραπτές μαρτυρίες που έχουμε δεν αποκλείεται το γεγονός οι

⁵²⁹ Garlan 2004, 113, 43.

⁵³⁰ Lozanov 2010, 87.

αμφορείς στους οποίους ανήκουν οι λαβές να μετέφεραν και άλλα υγρά ή ημιστερεά προϊόντα. Οι αμφορείς δεν έφεραν κάποιο διακριτικό ανάλογα το περιεχόμενο τους. Ο μόνος τρόπος να διαπιστώσουμε το περιεχόμενο που μετέφεραν οι αμφορείς θα ήταν οι χημικές αναλύσεις. Όμως στο συγκεκριμένο υλικό σώζονται μόνο οι λαβές και κάποια τέτοια πρακτική δεν μπορεί να επιτευχθεί. Ο οίνος από τη Χίο λόγω της πολύ καλής ποιότητας πιθανότατα ήταν ακριβός. Προκύπτει λοιπόν το ερώτημα πόσοι από τους ντόπιους είχαν την οικονομική δυνατότητα να αγοράζουν το συγκεκριμένο κρασί αν δεν ήταν οι ίδιοι παραγωγοί. Ίσως οι λαβές από το συγκεκριμένο υλικό να ανήκαν σε αμφορείς οι οποίοι περιείχαν αλλά προϊόντα εκτός οίνου. Αυτό όμως παραμένει μια υπόθεση.

Κατά τη διάρκεια της μελέτης προκύπτει και ένα άλλο ερώτημα. Για ποιο λόγο λοιπόν η Χίος αν και είχε καλής ποιότητας οίνο εισήγαγε αμφορείς με περιεχόμενο πιθανότατα το ίδιο από άλλες περιοχές.

Σύμφωνα με το υλικό η Χίος είχε εμπορικές σχέσεις με τη Ρόδο. Η Ρόδος σε αντίθεση με τη Χίο δεν ήταν γνωστή για το κρασί της. Συγκεκριμένα αναφέρει ο Αθήναιος ότι προστίθεται θαλασσινό νερό για τη συντήρησή του. Μπορεί οι Χίοι μην έχοντας την οικονομική άνεση να αγοράσουν το ντόπιο ακριβό κρασί να έκαναν εισαγωγές οίνου μέτριας ποιότητας και τιμής από τη Ρόδο. Υπάρχει και η άποψη ότι δεν εισήγαγαν κρασί αλλά λάδι ή κάποιο άλλο προϊόν από τη Ρόδο. Τέλος μπορεί από τη Ρόδο να εισήγαγαν μόνο το αγεϊό άδειο. Αντίθετα με την ποιότητα του οίνου η Ρόδος είχε καλής ποιότητας πηλό με τον οποίο κατασκεύαζαν τους αμφορείς. Το γεγονός ότι στην Αλεξάνδρεια εισάγονταν άδειοι αμφορείς από τη Ρόδο τους οποίους γέμιζαν με καλής ποιότητας οίνο εντείνει την άποψη αυτή. Μέσα από την έρευνα διαπιστώνουμε ότι η Ρόδος είχε πολύ ενεργό ρόλο στο ελληνιστικό εμπόριο. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι είχε μεγάλη πολιτική δύναμη. Είναι αυτό όμως αρκετό για τη θέση που είχε στη διεξαγωγή του ελληνιστικού εμπορίου. Η υπόθεση ότι ήταν γνωστή λόγω της καλής ποιότητας πηλού είναι πολύ πιθανή.

Για τις άλλες περιοχές ο μικρός αριθμός ενσφράγιστων λαβών ο οποίος έχει ταυτιστεί με ασφάλεια είναι σχετικά αποτρεπτικός για γενικευμένα συμπεράσματα. Μπορεί η εισαγωγή των αμφορέων με περιεχόμενο τον οίνο από την Κνίδα και τη Κω να γίνονταν για οικονομικούς λόγους όπως και από τη Ρόδο. Το κρασί από τις περιοχές αυτές ήταν μέτριας ποιότητας και δεν θα ήταν ακριβό σε σχέση με το χιακό. Υπάρχει και η άποψη ότι αμφορείς από άλλες περιοχές εκτός Χίου βρέθηκαν στο νησί ως προσωπικά αντικείμενα τα οποία έφεραν στο νησί οι ιδιώτες μετά από κάποια ταξίδια τους. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι Χιώτες πολλοί από τους οποίους ακόμη και σήμερα είναι ναυτικοί

έκαναν ταξίδια σε διάφορες περιοχές για εμπορικούς λόγους. Αγόραζαν αμφορείς που περιείχαν τοπικό οίνο από τις περιοχές που ταξίδευαν. Στο γυρισμό τους στη Χίο τους αποθήκευαν στο σπίτι σε κάποιο ιδιαίτερο χώρο αν είχαν την ευχέρεια. Εν συνεχεία μετά από πολλές χρήσεις ή κάποιο ατύχημα το αγγείο δεν χρησιμοποιούνταν και το πετούσαν σε αποθέτες απορριμμάτων έξω από τα σπίτια τους. Στους γενικευμένους καθαρισμούς της πόλης τα τμήματα θραυσμένων αμφορέων μεταφέρθηκαν στο συγκεκριμένο σημείο. Για το λόγο αυτό και στην επίχωση δεν σώζονται ακέραιοι αμφορείς.

Κάτι παρόμοιο μπορεί να συνέβη και με τους αμφορείς από τη Θάσο. Με τη μόνη διαφορά ότι ο οίνος από τη Θάσο ήταν εξίσου καλής ποιότητας και θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ήταν ανταγωνιστικός σε σχέση με το χιακό. Ο αριθμός των λαβών που έχουμε εντοπίσει από το συγκεκριμένο υλικό είναι μόλις 7. Το υλικό μας αν και δεν είναι αρκετά αντιπροσωπευτικό παρόλα αυτά μας επιτρέπει να κάνουμε τις παρακάτω υποθέσεις. Μπορεί λόγω ανταγωνιστικότητας οι Χίοι να μην εισήγαγαν μεγάλης ποσότητας οίνο από τη Θάσο. Τα δείγματα που έχουμε εμείς μπορεί να είναι μόνο ιδιωτική υπόθεση. Να είχαν έρθει στο νησί από Χιώτες που ταξίδεψαν στη Θάσο. Οι παραπάνω ισχυρισμοί έχουν βάση μόνο αν υποθέσουμε ότι το περιεχόμενο των αμφορέων ήταν οίνος. Δεν γνωρίζουμε αν η Χίος έκανε εισαγωγές από τη Θάσο και άλλων προϊόντων.

Επίσης κατά τη διάρκεια της μελέτης των ενσφράγιστων λαβών διαπιστώνουμε ένα μεγάλο χρονολογικό εύρος. Στηριζόμενοι περισσότερο στις ενσφράγιστες λαβές που έχουν ως τόπο προέλευσης τη Ρόδο, οι οποίες λόγω των χαρακτηριστικών τους χρονολογούνται με μεγαλύτερη ασφάλεια διαπιστώνουμε ότι έχουμε υλικό που χρονολογείται από τον 3^ο αι. π.Χ. έως το 1^ο αι. π.Χ. Το γεγονός αυτό είναι αναμενόμενο αν αναλογιστούμε την πηγή προέλευσής του. Το υλικό όπως έχει ήδη αναφερθεί προέρχεται από μια μεγάλης έκτασης επίχωση πάνω από ελληνιστικό νεκροταφείο. Η επίχωση προέκυψε από συνεχιζόμενους καθαρισμούς που προέκυψαν στην πόλη από τα αρχαϊκά ήδη χρόνια.⁵³¹ Λόγω του τρόπου σχηματισμού της επίχωσης δεν μπορούμε να στηριχθούμε άμεσα σε στρωματογραφικά δεδομένα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στις αιτίες σφράγισης. Η έρευνα αν και έχει προτείνει πολλούς λόγους κανένας δεν κυριαρχεί, ενώ υπάρχει και η άποψη ότι ο λόγος σφράγισης για κάθε περιοχή διέφερε.

Στο σημείο αυτό θα προσπαθήσουμε να αναζητήσουμε τους λόγους σφράγισης των λαβών από τη Χίο. Ο κύριος παράγοντας που έχει προταθεί είναι ο κρατικός έλεγχος για τη

⁵³¹ Τσαραβόπουλος 1986, 126. Coulanges 1977.

διεξαγωγή του εξαγωγικού εμπορίου. Στο συγκεκριμένο όμως υλικό διαπιστώνουμε έντονη την τοπική χρήση των αμφορέων. Μετά από τη διαπίστωση αυτή αποκτά μεγάλη βάση μια άλλη υπόθεση που έχει προταθεί. Αναρωτιόμαστε λοιπόν αν οι αμφορείς σφραγίζονταν για να γίνει γνωστό το όνομα του κατασκευαστή/παραγωγού και να διαφημιστεί το προϊόν του. Ίσως πρόκειται για ένα είδος διαφήμισης ώστε να γίνει γνωστό το προϊόν αλλά και για να πιστοποιηθεί η ποιότητά του είτε αναφερόμαστε στο ίδιο το αγγείο είτε στο περιεχόμενο του. Βέβαια μπορεί η κρατική μηχανή να μην περιόριζε τον έλεγχο για προϊόντα που εξάγονταν αλλά και για αυτά που παρέμεναν για τοπική χρήση. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι σκοπός του κράτους ήταν και ο έλεγχος για τυχόν παρασπονδίες του ίδιου του κατασκευαστή/παραγωγού.

Το υλικό μας παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα. Από αυτό δεν σώζεται κανένας ακέραιος αμφορέας. Τα στοιχεία που έχουμε προκύπτουν μόνο από την μελέτη των μεμονωμένων ενσφράγιστων λαβών. Για το λόγο αυτό τα συμπεράσματά μας πρέπει να είναι περιορισμένα. Ας μην λησμονείται το γεγονός ότι δεν ήταν όλοι οι εμπορικοί αμφορείς ενσφράγιστοι. Αν και τα ελληνιστικά χρόνια από όσο γνωρίζουμε μεγάλο ποσοστό αυτών ήταν. Επιπλέον δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν έχουμε σε κάποιες περιπτώσεις και τις δύο λαβές του αμφορέα λόγω της φύσης προέλευσης αυτού.

Εν κατακλείδι θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι αν και υπάρχουν περιορισμοί στο υλικό μας παρόλα αυτά είναι αρκετά βοηθητικό για τη μελέτη. Πιο συγκεκριμένα με τη χρονολόγηση κάποιων λαβών μπορούν με κάποια ασφάλεια να χρονολογηθούν τα συνευρήματά τους. Επιπλέον έχουμε ενδείξεις για το εμπορικό δίκτυο της Χίου. Οι Χίοι με ασφάλεια διαπιστώνουμε ότι είχαν εμπορικές σχέσεις με τη Ρόδο, την Κνίδο την Κω και ίσως τη Θάσο. Στηριζόμενοι στη μεγάλη ποσότητα ροδιακών λαβών που βρέθηκαν μπορούμε να υποθέσουμε ότι περισσότερες σχέσεις είχαν με τη Ρόδο. Άλλωστε και ιστορικά αποδεικνύεται ότι κατά την ελληνιστική περίοδο είχαν καλές πολιτικές σχέσεις.

Κατάλογος Εικόνων

- Εικ. 1. Αεροφωτογραφία της πόλης της Χίου. *Google maps*.
- Εικ. 2. Φωτογραφική αποτύπωση του οικόπεδου μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής.
Φωτογραφικό αρχείο ανασκαφής.
- Εικ. 3. Φωτογραφική αποτύπωση της επίχωσης πάνω από το ελληνιστικό νεκροταφείο.
Φωτογραφικό αρχείο ανασκαφής.
- Εικ. 4. Φωτογραφική αποτύπωση της επίχωσης πάνω από το ελληνιστικό νεκροταφείο.
Φωτογραφικό αρχείο ανασκαφής.
- Εικ. 5. Χιακός αμφορέας ελληνιστικών χρόνων. *Grace 1979, εικ. 47.*
- Εικ. 6. Ενσφράγιστη λάγυνος από τη Χίο περ. 200 π.Χ. *Grace 1979, εικ. 50.*
- Εικ. 7. Ροδιακοί αμφορείς ελληνιστικών χρόνων. *Grace 1979, εικ. 62.*
- Εικ. 8. Κωακοί αμφορείς. Τύποι κωακών αμφορέων. Τυπολογική εξέλιξη κωακού αμφορέα 4ος-1ος αι. π.Χ. *Grace 1979, εικ. 56.*
- Εικ. 9. Κνιδιακοί αμφορείς. Τυπολογική εξέλιξη του κνιδιακού αμφορέα 3^{ος} π.Χ.- 2^{ος} αι. μ.Χ.
Grace 1979, εικ. 64.
- Εικ. 10. Θασιακοί αμφορείς ελληνιστικών χρόνων. *Grace 1986, εικ. 10-12.*

Εικόνες

Εικ. 1. Αεροφωτογραφία της πόλη της Χίου.

Εικ. 2. Φωτογραφική αποτύπωση του οικόπεδου μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής.

Εικ. 3. Φωτογραφική αποτύπωση της επίχωσης πάνω από το ελληνιστικό νεκροταφείο.

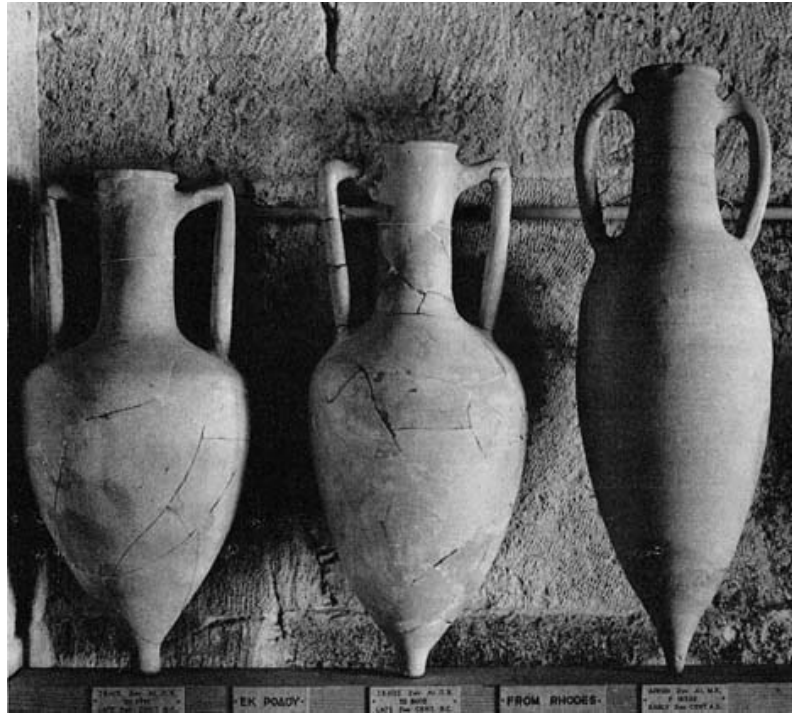
Εικ. 4. Φωτογραφική αποτύπωση της επίχωσης πάνω από το ελληνιστικό νεκροταφείο.

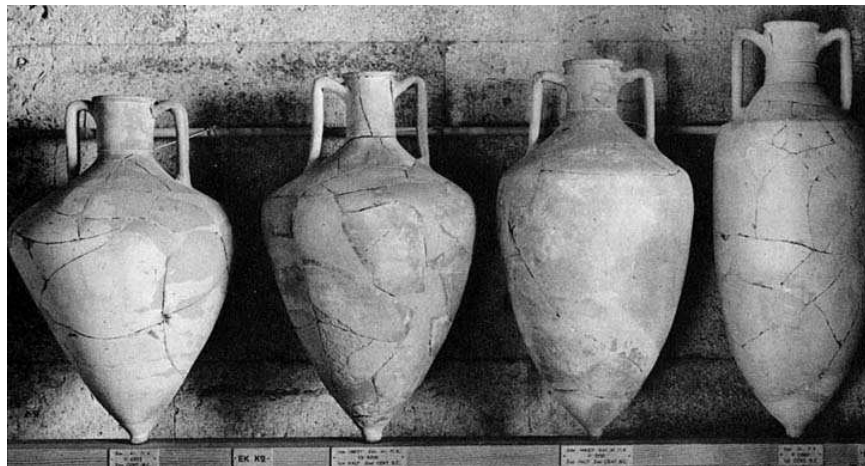
Εικ. 5. Χιακοί αμφορείς ελληνοιστικών χρόνων.

Εικ. 6. Ενσφράγιστη λάγνος από τη Χίο περ. 200 π.Χ.

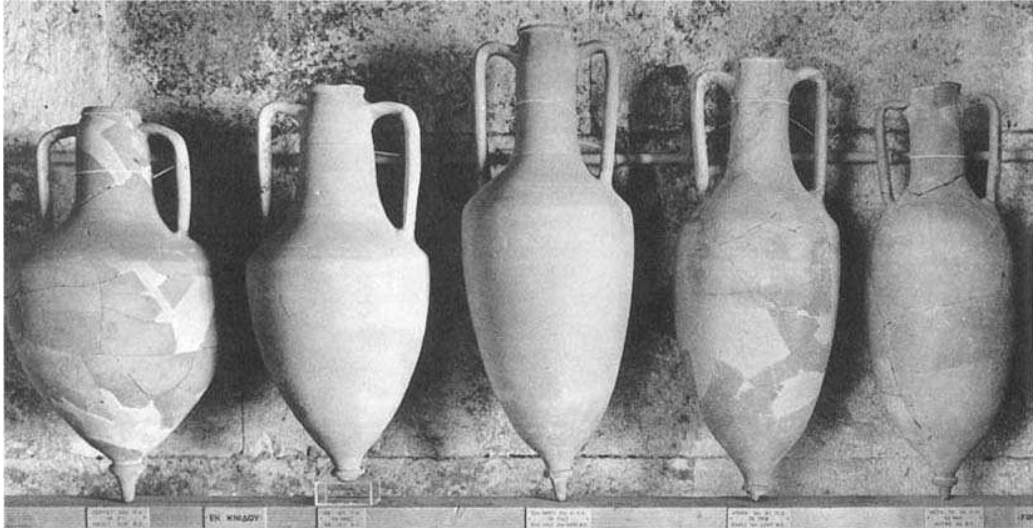

Εικ. 7. Ροδιακοί αμφορείς ελληνιστικών χρόνων.

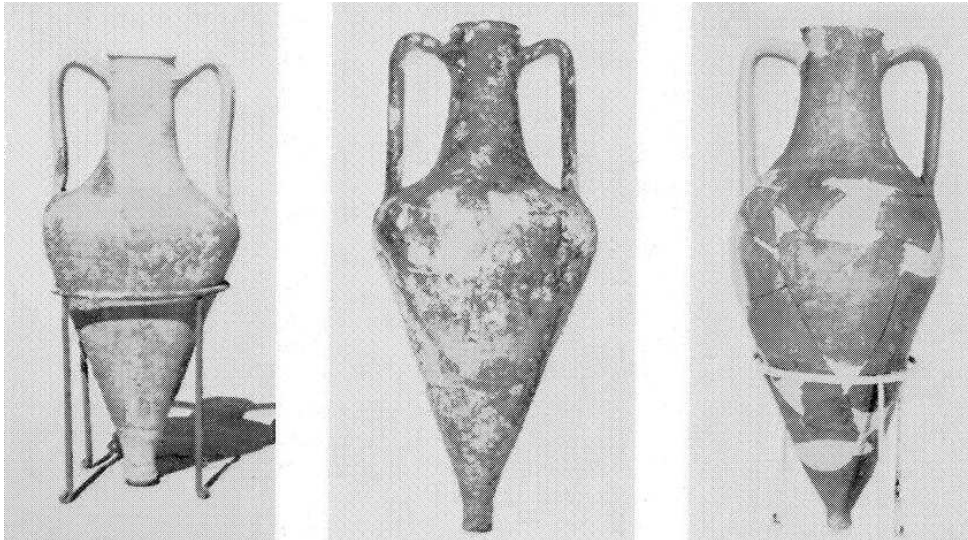
Εικ. 8. Κωακοί αμφορείς. Τύποι κωακών αμφορέων.

Τυπολογική εξέλιξη του κωακού αμφορέα 3ος-1ος αι. π.Χ.

Εικ. 9. Κνιδιακοί αμφορείς.

Τυπολογική εξέλιξη του κνιδιακού αμφορέα 3^ο π.Χ.- 2^ο αι. μ.Χ.

Εικ. 10. Θασιακοί αμφορείς ελληνιστικών χρόνων.

Βιβλιογραφία

Ακαμάτης Ι., 2000. *Ενσφράγιστες λαβές αμφορέων από την αγορά της Πέλλας: ανασκαφή 1980-1987: οι ομάδες Παρμενίσκου και Ρόδου*, Αθήνα.

Ariel D., 2004. Stamped Amphora Handles from Bet-She'an: Evidence for the Urban Development of the City in the Hellenistic Period στο *Transport amphorae and trade in the eastern Mediterranean: acts of the International colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002*, 23-30. Athens.

Barker C., 2004. The Use of Rhodian Amphorae in Hellenistic Graves at Nea Papho, Cyprus στο *Transport amphorae and trade in the eastern Mediterranean: acts of the International colloquium at the Danish Institute at Athens, September 26-29, 2002*, 73-84. Athens.

Börker C.– Burow J., 1998. Der Pergamon-Komplex. Die übrigen Stempel aus Pergamon. *Die hellenistische Amphorenstempel aus Pergamon, Pergaminische Forschungen XI*, Berlin.

Casson L., 1971. *Ships and Seamanship in the ancient world*, Princeton.

Davies J. K., 1984. Cultural, Social and Economic Features of the Hellenistic World στο F.W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Fredriksen, R. M Ogilvie *The Cambridge Ancient History, second edit., Vol. VII, Pt. i: The Hellenistic World*, , 257-320, Cambridge.

De Coulanges F., 1977. *Η Νήσος Χίος. Ιστορικό υπόμνημα*, (μτφρ. Κ. Χωρεάνθης), Αθήνα.

De Coulanges F., - Homolle Th., 1892. Inscriptions de Chios, *BCH 16*, 321-325.

- Empereur J. Y., – Hesnard A., 1987.** Les amphores hellenistiques du monde Ègèen στο P. Lévêque, J.P. Morel *Céramiques hellenistiques et romaines*, 10-23, Besançon.
- Finkielsztejn G., 2000.** Amphores importees au Levant Sud a l' époque hellenistique, *E' EλλΚερ*, 207-220.
- Ζαφειροπούλου Φ., - Χατζηδάκης Π., 1994.** Δήλος – Κεραμεική Β. του Ανδέρου των Λεόντων, στο *Γ' EλλΚερ*, 235-248.
- Gardner P., 1920.** The Financial History of Ancient Chios, *JHS 40 part. 2*, 160-173.
- Garlan Y., 1990.** A propos de la chronologie des Timbres Amphoriques Thasiens, στο εκδ. X. Κουκούλη- Χρυσανθάκη, O. Picard. *Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη: πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*, Θεσσαλονίκη.
- Garlan Y., 2002.** *Amphores et Timbres Amphoriques Grecs. Entre Erudition et Idielogie*, Paris.
- Garlan Y., 2004.** *Les Timbres Ceramiques Sinopeens sur amphores et sur tuiles. Trouves a Sinope. Presentation et Catalogue*, Paris.
- Grace V., 1934.** Stamped Amphora Handles Found in 1931-1932, *Hesperia 3.3*, 197-310.
- Grace V., 1935.** The Die Used for Amphora Stamps, *Hesperia 4.3*, 421-429.
- Grace V., 1947.** Wine Jars, *The Classical Journal 42.8*, 443-452.
- Grace V., 1949.** Standard Pottery Containers of the Ancient Greek World, *Hesperia Suppl. 8*, 175-189 + 455-456.
- Grace V., 1952.** Timbres amphoriques trouves à Délos, *BCH 76*, 514-540.
- Grace V., 1953.** The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps, *Hesperia 22*, 116-128.

Grace V., 1956. Stamped Wine Jar Fragments. Small Objects from the Pnyx:2, *Hesperia Suppl. 10*, 113,115,117-189,242-270.

Grace V. – Savvatiadou-Petropoulakou M., 1970. Les Timbres Amphoriques Grecs στο. *Exploration Archeologique de Delos, XXVII, I' Ilot de la Maison des Comediens*, Paris, 277-382.

Grace V., 1986. Some amphoras from a Hellenistic wreck. *BCH Suppl. 13*, 551-561.

Θωμαΐδης Ξ., 1993. *Ο πληθωρισμός στην αρχαιότητα. Ιστορική προσέγγιση του θέματος από το 500 π. Χ. μέχρι το 380 π. Χ.*, Αθήνα.

Jefremow N., 1995. *Die Amphorenstempel des hellenistischen Knidos*, München.

Koehler C., 1986. Handling of Greek transport amphoras, *BCH 13*, 49-67.

Lawall M. L., 1997. Shape and Symbol: Regionalism in 5th C. Transport Amphora Production in Northeastern Greece στο C. Gillis, C. Risberg, B. Sjöberg *Trade and production in premonetary Greece: production and the craftsman. Proceedings of the 4th and 5th International Workshops, Athens 1994 and 1995*, Jonsered.

Lawall M.L., 2011. Socio – Economic Conditions and the Contents of Amphorae στο C. Tzochev , T. Toyanov , A. Bozkova *Patabs II: Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Acts of the International Round Table held in Kitien, Nessebar and Sredetz, September 26-30, 2007*, Sofia.

Lovazon I., 2010. On the import amphorae in Thrace (6th – 3rd centuries B. C.) Reflections on recent discoveries in the middle Hebros valley στο D. Kassab Tezgör, N. Inaishvili *Patabs I Production and trade of amphorae in the Black Sea. Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 Avril 2006*, Paris.

Μαλούχου Γ., 2000-3. Χίοι κατέλθοντες, *HOPOS 14-16*, 275-287.

Mattingly H., 1981. Coins and amphoras- Chios Samos and Thasos in the 5th century B.C., *JHS 101*, 78-80.

Mohammed al Rousan K., 2009....Ενσφράγιστες λαβές ροδιακών αμφορέων από τα Γάδαρα της Δεκάπολης. Αρχαιολογική και πετρογραφική μελέτη, Αθήνα.

Νικολαΐδου-Πατέρα M., 1994. Κλειστό χρονολογικό σύνολο ελληνιστικής κεραμικής από τα περίχωρα της Ηιόνας, στο *Γ' ΕλλΚερ*, 104-114.

Olcese G., 2010. *Le anfore greco Italiche di Ischia: archeologia e archeometria: atrigianato ed economia nel Golfo di Napoli*, Roma.

Plassart A. Picard Ch., 1913. Inscriptions D' Eolide et D' Ionie, *BCH 55*, 155-246.

Παπουτσή-Wladyka E., 1994. Ελληνιστική κεραμική από την πολωνική ανασκαφή στην Πάφο της Κύπρου, στο *Γ' ΕλλΚερ*, 257-268.

Rotroff S.I., 2006. *Hellenistic pottery: the plain wares*, Princeton.

Σαδικάκης Θ. X., 1989. *Χιακή Προσωπογραφία*, Αθήνα.

Σαδικάκης Θ. X., 1998. *Η Χίος στην αρχαιότητα*, Αθήνα.

Τσαραβόπουλος A., 1986. Η αρχαία πόλη της Χίου. Στοιχεία για την τοπογραφία της από σωστικές ανασκαφές, *HOPOΣ 4*, 124-144.

Wallace-Matheson P.M. – Wallace M.B., 1982. Some Rhodian Amphora Capacities, *Hesperia 51.3*, 293-320.

Will E. L., 1977. The Ancient Commercial Amphora, *Archeology 30*, 264-278.

Whitbread I. K., 1995. *Greek transport amphorae: a petrological and archaeological study*, Athens.